Prof. KERUBIN ŠEGVIĆ

KNJIŽEVNE STUDIJE

TISAK I NAKLADA ST. KUGLI, ZAGREB

28125

NAKLADNA KNJIŽARA KR. SVEUČILIŠTA I JUGOSL. AKADEMIJE ST. KUGLI, ZAGREB. ILICA 30.

DOMAĆA KNJIŽEVNOST

AUGUST ŠENOA: DIOGENES. Roman. Ilustrovano izdanje. 8°, 348 str.

AUGUST ŠENOA: BARUN IVICA: MLADI GOSPODIN: ČUVAJ SE SENJSKE RUKE. 8° 377 str.

AUGUST ŠENOA: KARANFIL S PJESNIKOVA GROBA: PRUSKI KRALJ; TURCI IDU; U AKVARIJU. 8°, 285 str.

AUGUST ŠENOA: KANARINČEVA LJUBOVCA; ZVONAR TOPDŽIJA; VLADIMIR. 8°, 278 str.

ŠENOA-TOMIĆ: KLETVA. Historički roman. 8°, 541 str.

KUMIČIĆ EVGENIJ: UROTA ZRINSKO-FRANKOPANSKA. 8°, 452 str. Broš.

KOVAČIĆ ANTE: FIŠKAL. Roman. 8°, 219 str.

KOVAČIĆ ANTE: LJUBLJANSKA KATASTROFA. — SMRT BABE ČENGIĆKINJE (TRAVESTIJA). — ZANOVIJETALO. — MEDJU ŽABARI. — 8°, 204 str.

GJALSKI-KSAVER Š.: ZA MATERINSKU RIJEČ. Slike iz četrdesetosme godine. 4°, 417 str.

VJENCESLAV NOVAK: ZAPREKE. 8° 365 str.

VIKTOR CAR-EMIN: USAHLO VRELO. Pripovijest. 8°, 235 str.

VIKTOR CAR-EMIN: STARCI. 8°, 177 str.

VLADIMIR NAZOR: LIRIKA I. (1890.—1910.), 8°, 146 str.

VLADIMIR NAZOR: LIRIKA (1910.—1914.). 8°, 129 str.

VLADIMIR NAZOR: LIRIKA III. (1914.—1918.), 8°, 116 str.

VLADIMIR NAZOR: DJELA I—IV. 8°.

VLADIMIR NAZOR: EPIKA I. dio. 8°, 184 str.

PROF. KERUBIN ŠEGVIĆ

KNJIŽEVNE STUDIJE

I.

Ruski uticaj u »Gorskom Vijencu«. — Etika i estetika u Preradovićevim odama. — Dalmatinski pripovjedači. — Dalmatinska umjelnica u tudjini. — Geneza bolesnih pojava u hrvatskoj književnosti. — Nikola Tommaseo.

TISAK I NAKLADA ST. KUGLI, ZAGREB

RUSKI UTICAJ U »GORSKOM VIJENCU.«

I.

Sjajni uspjeh postignut na polju klasične i moderne filologije usporednim proučavanjem srodnih jezika skloni učenjake, te stadoše poređivati i književnu sadržinu raznih jezika; tim je postala povjest književnosti predmetom komparativnih studija. »Napredni narodi Europe«, piše Jagić, »ponose se već danas znatnim brojem uzoritih u tom pravcu pisanih literarno-historijskih djela. Taj pokret preobražava povjest književnosti, te stavlja današnjem literarnom historiku posve drukčije uvjete, ako hoće da riješi svoj zadatak, nego li ih je imao i koji literarni historik prije nekoliko decenija«.[1] Stoga sada nije moguće više pisati povjest književnosti navodeći samo imena i životopisne crte, pridodavši sa nekoliko riječi još i sud, koji je valjda stoputa opetovan a ni jedanput utvrđen. Sa današnjega višega i duhovitijega pogleda hoće se, osim čisto narodnih elemenata, osim upliva odgoja i života pojedinih književnika, cjelovita slika ukupne prosvjete, hoće se kao neki panorama njezinih raznojakih proizvoda. Pokret književni iz vana bez

[1] Rad j. a. knj. IX.

dvojbe je veliki čimbenik književnih plodova u narodu. Dakako da je tim zadatak književnoga historika puno opsežniji i teži, ali i puno naučniji, nego li je do sada bio. U nas takova povjest književnosti zahtijeva još mnogo prethodnog rada oko pojedinaca i pojedinih djela. U Radu j. a. imademo silu komparativnih rasprava na razjašnjenje književnosti srednje dobe, za koju je skoro prokrčen put literarnom povjesničaru. Ali novija književnost baš oskudijeva takovim prethodnim radnjam, pa da doprinesem koje zrnce u tom smislu, iznosim ove bilješke komparativnog sadržaja, koje su mi se neopazljivo nametnule čim stadoh predavati djela besmrtnog Vladike Petra Petrovića Njeguša.

* * *

P. P. N j e g u š, dok je bio Rade Tomov, u prvoj svojoj mladosti nije se kinio na knjizi. Prva mu je škola bila majka priroda; ona ga je odgajala na vrletnim visinam Lovćena, gdjeno je do 13. godine pasao ovce svoga oca i pjevao uz gusle junačku prošlost svoje domovine. Razočaran u prvom sinovcu, raskaluderenom Đorđu, Vladika Petar I. god. 1825. pod samu starost pozva k sebi Rada, dade ga na školu jednom monahu na Cetinje, kasnije ga posla u samostan kaluđera na Savini u Boki, gdje nauči čitati i pisati, a god. 1827. predade ga Simu M i l u t i n o v i ć u, vrijednom i klasično naobraženom pjesniku, koji ga je za pet godina poučavao iz jedine knjige prirode i svoje velike naobrazbe. On mu je bio drug i prijatelj; gusla, pjesma, gađanje iz pušaka bila im je zajednička

zabava: odgajao ga je baš po spartansku, duševno i tjelesno, razvijajući u njemu muževnost. Budio je u njemu neodoljivu želju za naukom oštroumnim opažanjem prirode i proučavanjem ljudskih strasti. Gojio je i razvijao rodoljubna čuvstva prestavljajuć mu velike narodne ideale — junake, i krvavu narodnu povjest. Sima Milutinović ulio je svoju dušu u dušu mladoga Rada.

God. 1829. dođe do ruku mladoga Rada jedna ruska knjiga, koju je zbog znanja crkvenoga jezika mogao lako razumjeti. Bilo je u njoj govora o ratovima Katarine II. sa Turcima. Ruske su ga pobjede do srca ganule, te složi pjesmu, koju dade odmah uz gusle otpjevati.[1] U ovom prvom pjesničkom pokušaju lako je zamjetiti narodni karakter sastavka kao što i u drugom od 700 stihova: »Boj Rusa sa Turcima god. 1828.«, gdje nazivlje cara Nikolu praunukom Petra b r k a t o g a, jer tim epitetom je narod u Crnoj Gori nazivao Petra Velikoga.

Godine 1830. pade mladom Radu veliko šljeme na tjeme, kad, poslije stričeve smrti, bi proglašen gospodarom Crne Gore. Nastavljao je još nauke pod vodstvom Milutinovića do god. 1832., a slijedeće otide u Rusiju, da se zavladiči. To njegovo prvo putovanje u veliki svijet, dušom punom ideala željom za naukom i napretkom, imade odlučan uticaj na cio njegov kasniji književni rad.

Rusija je uprav tada ulazila u novi stadij književnoga života. Posljedica političkih i društvenih načela zadnjih 50 godina bio je zanos za narodnim pjesmam, u kojima su se čuvali, pod zaštitom pro-

[1] V. Vrčević, »Dubrovnik«, 1874. p. 72.

stranih šuma i pustinja, stari običaji u veoma svježu obliku, a za koje nije niko mario do tada. Narodna se je pjesma duboko dojmila umjetne književnosti, podala je Puškinu i njegovu kolu novu silu i nov pravac. Za tim su književnici odmah stali obrađivati narodnu prošlost i sadašnjost te baš tada počimlje perijod prave narodne ruske književnosti. Plejada velikih književnika, jakih mislitelja, nije mogla ne uplivati na poletni duh mladog Njeguša. Slava Gogolja, Lermontova, Krilova i Puškina morala ga je ganuti. Puškin, koji je tada bio na dvoru Nikole I. sa svojim pjesničkim pripovjestima: Ruslan i Ljudmila i Eugenije Onjegin, dao je novi pravac književnosti, obrativ je k ruskoj prirodi.

Vratio se je iz Rusije, nakon što je bio svečano zavladičen u prisustvu ruskoga dvora, obogaćen lijepom književnom kulturom, pun svakojakih osnova za napredak materijalni i moralni svoga naroda. Utemelji odmah tiskarnicu na Cetinju i tiska svoje prvijence pod naslovom: »Cetinski pustinjak« — skup lirskih i epskih pjesama, spjevanih pod utiskom putovanja u Rusiji, gdje je očevidno istakao poznanje slavnih pjesnika. U odi nasljedniku prestolja Aleksandru Lavrov je opazio srodnost Njeguševih stihova:

Živ', napreduj Aleksandre!
Primjerom ti neka budu
Tvoji velji roditelji,
Putem svakim hajde njinim...
Rasti brže, Aleksandre!
Slovenskoga roda sunce...

sa Državinovim:

Vozrastaj, ditja prekrasno!
Vozrastaj, naš' polubog'!
Vozrastaj, upodobljajas
Ti rodiljam' vo vsem';
S' ih' ti materio ravnjajas,
Soravnjajs s' Božestvom'.

U odi »Crnogorac k svemogućemu Bogu« nalazimo također stihova, koji te sjećaju na Državinovu odu: Bogu.[1]

Osam eksemplara »Pustinjaka cetinjskoga« posla u Rusiju preko Nečajeva, da ih razdijeli uglednijim ličnostima Petrograda, koje on sam spominje u popratnom listu.

Uspjeh ovih prvijenaca u velike osokoli mladog Vladiku te stade obrađivati oveći epos u 10. pjevanja pod naslovom »Svobodijada«. Tu opjeva

---

[1] Navesti ću samo nekoje za primjer.
Njeguš:

O Ti bićem beskonačni,
Ti dubino neizmjerna,
Ta se ne daš da te vidí
Oko duše najumnije,
Nit um tebe uobrazi;
No tek počne o teb' mislit'
Zanese se u beskrainost.

Državin:

O ti prostranstvom' bezkonečnij
Tebe čisla i meri net'...
Ne moguť duhi prosvešenni
Oť sveta tvoego roždenni
Izsledovať sudeb' tvoih'
Liš' misl' k' teb' voznestis' derzaet'.
V tvoem' veličii esčezaet',
Kak' v' večnosti prošedšij mig'.

razne tursko-crnogorske ratove, pa dovršivši djelo, moli, preko kneza Golicina, ruski dvor za dozvolu posvetiti ga nasljedniku prestolja Aleksandru. Dvor ne htjede dati odgovora, dok ne vidi rukopis, osobito zbog toga, što je u »Svobodijadi« bilo govora i o borbama sa Venecijom i Francezima, pa ministarstvo se nije htjelo izložiti. Rukopis bi poslan u Rusiju, a za njegovu se sudbinu kasnije nije ništa znalo. »Svobodijada« bi tiskana stoprv poslje Vladičine smrti po drugom rukopisu nastojanjem književnika Nenadovića. Ovaj zadnji rukopis nije doslovan prepis onoga poslatoga u Rusiju.

Vladika je običavo u svakom svojem književnom pothvatu pitati svjeta u vrijednog književnika, ruskog konsula u Dubrovniku, Gagića, s kojim je dugo prijateljevao. Kao ostala djela pošalje mu na ogled i rukopis »Svobodijade«. Iz Gagićeva duga odgovora dovoljno je iznijeti nešto, po čem bi se dalo zaključiti, da je prvobitni tekst bio barem donekle različit u formi od današnjega. »A ja s moje strane, piše Gagić, samo ovo mogu reći, da se u vašoj epičeskoj pojemi ili povjestvovateljnoj pojeziji, kojom opisujete važna, velika i slavna djela naroda srpskoga u Crnoj Gori, nahodi mnogo niski izrečenija, koja izražavaju poruganije i ovdi ne pristoje, gdje se, osobito kako od vas, iziskuje slog veličanstveni i u svemu blagorodni; blagopristojnost prevoshodne i uvjenčane osobe, koja drugima služi u svemu za primjer, ne dozvoljava govoriti jezikom neobrazovanim«.[1] Za tim mu zabavlja slovničke i stilističke pogreške i neprikladnost mnogih epiteta, suvišnost tuđinštine, itd.

[1] Lavrov, P. P. Njeguš«, str. 244.

Ovdje pjesnik, kao i u svim prvim proizvodima, pokazuje neki izrođeni klasicizam, koji se širio ne samo u Italiji, nego u svim ostalim literaturama; a jer je to bio izrođeni klasicizam, koji se je sastojao samo u navađanju mitologičnih imena, ustade proti njemu jaka četa književnika te ga obori, dignuv na njegovo mjesto romanticizam. U Vladičinim pjesmam naći ćemo često imena Vulkan, Mars, Ereb, Feb, Tetida, Belona itd., ali oblik i duh same kompozicije jedva mjestimice odaje daleki trag klasičnog izobraženja.

God. 1838. da doskoči potrebam svoga naroda Vladika otide po drugi put u Rusiju. Nema dvojbe da je to drugo njegovo putovanje bilo od velike koristi i za njegov književni rad, i ako do godine 1845. nije ništa osobita napisao, izuzmeš li roman iz vlastitih doživljaja u Perastu, napisan po franceskom ukusu, koji je bio zavladao Rusijom. Njegov državni i crkovni položaj nije mogao dopustiti da taj roman bude tiskan, te ga dade pred smrt spaliti

Veliki preokret, koji je nastao u vrijeme »restauracije« u franceskoj književnosti, našao je odjeka u Rusiji. Filozofija i vjera zadavala je tada najviše hrane umu mladog naraštaja u Rusiji. God. 1845. Vladika tiska religijozno-filozofski epos: »Luča mikrokozma«, sam sadržaj uzet je iz Miltonova »Izgubljenog raja«.[2]

God. 1846. tiskao je u Beogradu »Srpsko Ogledalo«, niz narodnih pjesama po sadržaju srodnih s onima izdatima od Vuka i Milutinovića, a u formi s raznim varijantama. Nije ga samo nagovor

[2] Isticati i navađati paralelna mjesta prelazi granice ove radje. V. Lavrov, str. 270. do 282.

Vuka i njegov primjer na taj rad naveo, dali i primjer velikih ruskih sabirača. Kad je on po drugi put bio u Rusiji g. 1837. tiskao je Bodjanski već svoju raspravu: »O narodnoj pojeziji slovjanskih plemena«. Osim »Ogledala« imademo odmah za njim dva Vladičina proizvoda u dramskom obliku: »Gorski Vijenac« i »Šćepan Mali«.

Marni radnik za podignuće i napredak materijalni i moralni Crne Gore, nakon drugoga putovanja u Rusiju pjesnik vladar ukaza se plodovitim i na književnom polju.

Već mnogo puta spomenuti pisac Lavrov u svojem iscrpljivom djelu o Petru Petroviću Njegušu istaknuo je odnošaj dvaju dramskih proizvoda, njihova se je narodnog elementa, ako i letimice, dotaknuo i spomenuo njihov savez sa ostalim Vladičinim proizvodima a to u II. dijelu IV. glavi svoje knjige. Profesor Dr. M. Rešetar, ograničiv se na sami »Gorski Vijenac« protumači ga sa svim iscrpljivo sa filološkog pogleda i poprati estetičnim anatomičnim uvodom. Nu oba ta pisca nijesu se obazrela na upliv ruske književnosti, kojemu se Vladika nije mogao u nikakovom djelu, pa ni u »Gorskom Vijencu«, oteti. Navodeći sadržaj »Gorskog Vijenca« služiti ću se riječima g. Rešetara u spomenutom uvodu.

II.

Ko pozna rusku literaturu, napose pripovijesti slavnoga Nikolaja Vas. Gogolja (1810—1852), nije moguće a da nije zamijetio neki odnošaj između njegove klasične pripovjesti »Taras Bulba« i Vladičina remek-djela. Okolovštine rada jednog i

drugog, povjest naroda, kojima su se bavili obojica, ćud pojedinih lica, čuvstva, zanimanje naroda, prizori života: sve to nas od sebe vodi na paralelna istraživanja. Malorusi i Crnogorci, to je prvi paralel, što se nameće čitatelju tih dvaju djela.

Da vidimo u čemu sliči život i povjest Malorusa sa životom i povješću Crnogoraca, sjetimo se, što je bila južna Rusija otrag deset vijekova, kad su se pojedini njezini knezovi nevjerojatnom žestinom borili međusobno za pedalj pustog zemljišta.[1] Tada su Malorusi, oslabivši u međusobnom trvenju, bili primorani priznati prevlast sjevernih Rusa, dok ih jedne i druge ne svladahu Tatari. Narod nije mario za takmu svojih knezova; njihove međusobne pobjede i porazi nisu ga mogli ganuti te ih nije niti jednom pjesmom počastio. Kada Batu-kan svrši u Rusiji građanske borbe — kao što Murat u Srbiji — veliki ruski knezovi plazenjem i ropskim ulagivanjem znali su steći, ako ne prijateljstvo, ono barem snošljivost pogana, dočim Malorusi dali su se u borbu na život i smrt, kojoj su morali podleći, jer odasvud opkoljeni mnogobrojnim dušmanima. Ali maloruski narod i nakon poraza svojih vođa nije mogao trpjeti, da mu

---

[1] Bodjanski u spomenutoj raspravi. To isto ističe i prvo kolo u »G. V.«:

Naši cari zakon pogaziše
Počeše se krvnički goniti...
Velikaši, proklete im duše!
Na komade razdrobiše carstvo
Srpske sile grdno satriješe.
Velikaši, trag im se utr'o!
Raspre sjeme posijaše grko
Te š njim pleme srpsko otrovaše...

(str. 200.)

zemlja ostane vječnim plijenom poganima, te nadahnut načelom izraženim u njegovim pjesmam: ili dobiti ili doma ne ostati — Bolje gnjijati u zemlji, nego li Tatarim služiti — sklonu se u gluhe dubrave Dnjepra. A pošto ti bjegunci nijesu bili ni tu sjegurni od navale dušmana, sadjoše niz rijeku, nastaniše se na njezine otočiće, i prvu utvrdu (seč') sagradiše na otoku Hortic, zatim prema Kamenom zatonu, pa na tišličko polje itd. Svugdje, gdje bi se nastanili, opkopima, utvrdama, nastojali su se ograditi proti nenadnim navalam brojnih neprijatelja.[2]

Prirodom i umjetno utvrđeni proti svakoj navali, slobodni od tuđinskog jarma, sačinjavali su društvo za međusobnu obranu i navalu, u kojem se je sve dogovorno radilo. I ako nijesu imali žena, njihov broj se nije smanjivao, nego je rasao naseljivanjem novih četa željnih oslobođenja od tatarskog, litvanskog i poljskog ropstva. K njima su se pridružili zadnji ostaci Polovaca, Toraka i Berendika, koji, prorijeđeni, plovili su bez pravca i zaklona, te prigrliše vjeru i jezik Rusa. Opkoljeni s istoka i sjevera od Lituana, s juga od krimskih Tatara i Turaka, sa zapada od Poljaka, ipak su danomice jačali: bez odmora, dan i noć su pili krvnu čašu junačkih pirova i š njom su svatove napajali i sami se za rusku domovinu žrtvovali, rađe umrijeti nego li robovati. Njihovi kožuni svugdje su se sretali: »Po stepam polugovim, po tatarskim zemljam, po turskim gorам, po crnim morima i po leškim poljanam«.[1]

[1] Ovaj ulomak povjesti odgovara stihovima u »G. V.«:

Kratko vrijeme je trajalo njihovo bezženstvo. Kad im je dodijao samotni život, jedni stadoše grabiti tuđe žene a drugi pozivati svoje prvašnje. Ali obabivši se nijesu smjeli stanovati u seču, nego u blizini i time su dali temelj kurenu (ognjištu) od kojih je nastalo selo. Ta sela su se vremenom širila postepeno uz Dnjeper, kako bi Mongoli uzmicali, i tako su se Malorusi sve to više približavali gradovima te i oni sami su postali građani, pa se je rek bi neosjetljivo ustrojilo gradsko kozaštvo. Poljaci su im dopustili proširiti se do samoga Kijeva, a za veliku njihovu hrabrost u ratu dali su im mnogo tvrđava uz silu povlastica i časti. Tim su se i veoma razvili prešavši od prvotnog burlaštva na vojničko građanski život. Ali i sada ukupno i pojedinci uživali su prvotnu, uprav kozačku, slobodu. Ime Kozak dato im je od Tatara za porugu, kasnije se je oplemenilo, te je postalo sinonimom slobodnog junaka — bolje nego u nas hajduštvo. Kozaštvo se je najviše razvilo u XVI. i XVII. vijeku, kad je Kozak na svojem hitrom i nakostrušenom kljusetu sa demeskinjom u ruci, sa dvije, tri tankovrhe male puške za pojasom, u ratu za rat othranjen, nasrćao na »busurmana«, braneći svojim grudima vjeru i slobodu, a istodobno braneći od potopa ostalu Evropu.

Nada sve odala se je u najvećoj sili energična i

Što uteče ispod sablje turske,
Što na vjeru pravu ne pohuli,
Što se ne hće u lance vezati,
To se zbježa u ove planine,
Da ginemo i krv prolivamo,
Da junački amanet čuvamo,
Divno ime i svetu slobodu. (str. 262...)

neiscrpiva i gorostasna kozačka »volja« u borbi za »pravoslavlje«, kad je »trava nicala žalošću, a stablo se je od tuge k zemlji prigibalo.« Na žalosni prizor te teške borbe »nevolja se je zadivila«, gledeć, kako »vjera vjeru progoni«. S jedne i druge strane otpornost je bila jednaka. Sve, što čovjek može izmisliti gore, užasnije i poraznije na zator ljudstva, sve se je izmislilo i izvelo u toj vjerskoj borbi. Ta točka povjesti svrnula je pozornost besmrtnog pisca »mrtvih duša«, te u toj borbi stao je risati život svojih sunarodnjaka.

Taras Bulba, tip ratobornog konservativnog kozaka — kakovih je u njegovo doba nestajalo, vodi svoja dva sina Ostapa i Andriju u Zaporošku Sječ, nakon što su se vratili iz kijevskog pitomišta, da se nauče ratu. Da se mladež zbilja nauči ratovanju, te da ne gnjije u besposlici, nagovara Hetmana, da priredi navalu. Pošto ovaj oklijeva, dade ga u skupštini svrgnuti i drugim zamijeniti, koji je bio sklon dopustiti, da se pripravi usprkos ugovoru mira, navala na moru proti Turcima.' Dok su oni pripravljali potrebite lađe, stignu crni glasovi iz Ukrajine, da su čifuti unajmili pravoslavne crkve, katolički popovi poplavili zemlju vozeći se u kolima zapregnutim od pravoslavnih Rusa, da su Poljaci Hetmana živa u mjedenom biku izgorjeli, a ostale glavare pogubili. Na taj glas Zaporošci usplamte plamom mržnje i osvete na Poljake i čifute, koje zadnje odmah istrijebiše iz Predgrađa. Čim se ukazaše zaporoške čete na poljskoj međi, strepet i užas obuze narod: noćni je plamen navještao njihov put, sve su za sobom palili, plijenili i poubijali. Ko je mogao, zbio se je u gradove, a ko nije, očutio je, kako Kozaci

plaćaju dugove u krupnom novcu. Njihovu užasno triumfalnom putovanju opre se grad Dubno, koji su dugo opsjedali i gladom morili, a radi razdvoja Kozaka (jedni bo otidoše u potjeru za Tatarim) izvježbana vojska poljska otjera Kozake zarobiv samoga Tarasova sina Ostapa. Na glas sinovljevih muka u Varšavi stari Bulba snuje osvetu, te diže po drugi put kuku i motiku na tiranina Poljaka, da obrani vjeru i slobodu. Očajna je bila ta borba i konačne pobjede nije doživio stari Taras, a dugo je nijesu uživali ostali Kozaci. Da obezbijede slobodu plemena i vjere morali su se podložiti visokoj ruci bijeloga cara 8. siječnja god. 1654.

To je u kratko sadržaj Gogoljeve pripovjesti. U zamamljivom obliku, kako je zahtijevala tadašnja europejska literatura, pjesničkim stilom nacrtao je prošlost svoga naroda u borbi za vjeru, naslikao je život »divljih Kozaka« nepoznatih prosvjetljenoj Evropi.

Dr. M. Rešetar crta sadržaj »G. V.«' »Ako odbijemo sporedne prizore, koje je za cijelo pjesnik iz svoje glave izmislio, djelo što se u »G. V.« razvija može se skupiti u malo riječi: Negdje pri kraju XVII. vijeka, pošto se mlogi Crnogorci bijahu poturčili, glavari hrišćanski, videći da nova vjera sve više mah otimlje, skupiše se o Trojičinu dne na Lovćenu, da vijećaju, kako bi očistili zemlju od muhamedanstva. Nego, pošto se ta skupština raziđe, a da nije ništa odlučila, glavari se po drugi put skupiše oko Vladike o malomu Gospođinu dne na Cetinju. Gonjen od ostalijeh, jedva, jedva se nekako Vladika odluči, da silom istrijebi muhamedanstvo iz Crne Gore, ali opet hoće da prije pokuša, ne bi li se poturice mogle nagovoriti, da svojevoljno prime pradjedovsku vjeru. Pozvaše

s toga na dogovor poglavice turske, a oni dodjoše, ali ih nikako ne mogoše nagovoriti, da se pokrste. Pošto Turci odoše, glavari, potaknuti od Igumana Stefana, zakleše se, da će posjeći sve poturice u Crnoj Gori. I tako bi: na Božić, pa opet na novo ljeto stigoše Vladici glasovi, da je nestalo poturica u zemlji...«

»Istraga poturica je nit, koja veživa raznolike prizore, u kojim je Vladika naslikao Crnogorce i život i mišljenje njihovo. Vladika htjede da prikaže svijetu, kakvi su to h a j d u c i, koji žive u Crnoj Gori. Da to postigne on uze više momenata iz života Crnogorskoga, zadahne sve svojom pjesničkom dušom i veza spoljašnom svezom borbe s Turcima. To je potonje učinio bez sumnje s toga, što htijaše, da prikaže Crnogorce u najvećoj i najljepšoj njihovoj zabavi«.[1]

Po ovomu kratkomu izvatku dvaju djela vidimo srodnost njihova predmeta.

»U naroda, što je opasan od neprijatelja, koji hoće, da mu nametnu svoju vjeru i da ga sebi podloži, najjača su čuvstva: čuvstvo vjere i čuvstvo slobode. Pa tako je u Crnogoraca« (i u Kozaka): »vjera i sloboda, to je njihova svetinja i njihov ponos, za nju živu a za nju i umiru! To izlazi iz svačijih riječi« u »Gorskom Vijencu« i u Gogoljevoj pripovjesti. »Nu najljepše se vidi u »G. V.« kad se i knez Nikola iz Crmnice, gdje je najviše poturica, a granice su joj otvorene spoljašnim Turcima, zavjetuje skoro sigurnoj smrti čim se zaklinje, da će i on udariti na crmničke poturice (stih

[1] »G. V.« str. 29.

2400...)«.[2] U »Taras Bulbi«, čim prispješe Tarasovi sinovi u Sječ, pozdravlja ih Ataman: Zdravo! Vjeruješ li u Krista? — Vjerujem. I u svetu Trojicu? — Vjerujem. Ideš li u crkvu? — Idem. Sad dobro.[3] I prekrstivši se jedan po jedan bijahu primljeni »u gnjezdo, iz kojeg je poletjelo jato ponosnih i jakih junaka hrabrih poput lavova; bijahu primljeni u mjesto, iz kojeg se je razlijevala kozačka sila po cijeloj Ukrajini«.[4]

»To je čuvstvo tako jako, da brat, koji se iznevjeri pradjedovskoj vjeri, odmah postane nebratom:[5]

Kakva braća, ako Boga znate,
Kada gaze obraz Crnogorski,
Kada javno na krst časni pljuju.

(»G. V.« st. 308.)

Tarasov mlađi sin Andrija, za ljubav poljske krasotice, vjerom okrene, prođe na stranu Poljaka. Otac ga sreta sama na razbojištu, čini saći s konja, pogleda ga u oči i vikne: »Tako prodati vjeru? Ja sam te rodio i ja te ubijam«, te zaboravlv svako očinsko čuvstvo, ispali mu hitac u srce. Za tim zabuljiv se nijemo u njegovo lijepo probljedjelo lice dubokim uzdahom reče: »sve je bio, ali nije bio Kozak«.[6]

[2] »G. V.« str. 41.

[3] str. 35. narodnoga izdanja Petrogradskoga, A. F. Marksa.

[4] str. 31. Slično je nazvan Crna Gora u Vladičinom djelu: O gnijezdo junačke slobode. (710).

[5] Rešetar str. 42.

[6] »T. B.« str. 131.

Kao što Crnogorcima tako ni Kozacima nije mogao biti bratom nego pravoslavni. Žid Jankel moli Kozake, da se ne osvete na njemu i na njegovim istovjernicim u Sjeći za nedjela počinjena po Ukrajini od poljskih čifuta tvrdeći: »mi smo sa Zaporoščim kao rodna braća«...[1] Na tu tvrdnju brastva narod stane vikati: Zaporošci, tvoja braća!? prokleti Žide! U rijeku...[2]

»Nema sile jače od vjere. Neoboriva i grozna kao nerukotvorena hrid sred burnoga uvijek uznemirenog mora. Iz duboke sredine morskoga dna diže ona k nebu svoje zidine sazdane od jednog jedinog kamena. Sa svake je strane vidljiva, te oholo gleda u oči valovim, što no bježe mimo nju. Vajme brodu, koji se na nju namjeri. Njegovi slabi jarboli odletjet će na komade; sve što je na njemu će potonuti, ili u komade otići, a zrak će odjekivati bolnim krikom onijeh, što se u valovima tope«.[3] Tako Gogolj crta onu moć, koja je vladala za toliko vijekova njegovim narodom i poticala ga na slavna djela. Junaci, nadahnuti čuvstvom vjere,

[1] Ova epizoda te sjeća na bratski govor i na naglašivanje bratske ljubavi sa strane turskih poglavica pozvanih, da na lijepe poprime vjeru pradjedovsku, osobito na govore Skender-Age:

Što je ovo braćo Crnogorci...
O prevjeri našoj da se zbori
Nijesmo li braća i bez toga... (»G. V.« 965)

i Feret Zaćira:

Mi živimo kao do sad bratski
Pa ljubavi više ne trebuje. (Id. 1022).

[2] »T. B.« str. 31.

[3] Id. ibid. 162.

rado za nju umiru. Već spomenuti Crnnički knez Nikola odaje jakost tog čuvstva, kad kaže Vladici:

Kad krv prospem radi svoje vjere
Ne bojim se kletve ni drugoga.

(»G. V.« 2413.)

Stari Taras u rukama svojih zakletih dušmana Poljaka, opojen čuvstvom vjere, ne predaje se, te im u brk kaže: »mislite li vi, da se česa na svijetu Kozak može bojati? Doći će vrijeme, da ćete upoznati, što znači pravoslavna vjera. Već sada slute na to bliži i dalji narodi. Dignuti će se u ruskoj zemlji jedan car, a ne će biti na zemlji moći, koja mu se ne će pokloniti«.[4]

Ako Crnogorci slabo shvaćaju hrišćansko vjerovanje te ga ograničiše na vanjsku neku cerimoniju, pa govore Turcima:

No lomite munar i džamiju,
Pa badnjake srpske nalagajte
I šarajte uskrsova jaja,
Časne dvoje posta da postite,
Za ostalo kako vam je drago.

(». V.« 858—862.)

ni zaporoški ih Kozaci ne nadilaze mnogo; dapače ovi, i ako su hodili moliti se u crkvu, koja im nije

[4] »T. B.« str. 169. U »G. V.« Iguman Stefan proriče iz borbe i stradanja uskrsnuće i slavu srpstva:

Voskresenija ne biva bez smrti.
Već vas vidu pod sjajnim pokrovom,
Čest, narodnost, gdje je voskresnula,
I gdje oltar na istok okrenut,
Gdje u njemu čisti tamjan dimi. (2353...)

sa svojeg nakita bila na diku, ni za postove ni za uzdržanje nijesu htjeli da znadu.[5] U svojim vojnama bezobzirno su znali paliti crkve i samostane, kao što i tvrđave dušmana. Ali su štovali do skrajnosti svoje svećenike, pa kad nitko nije mogao zaustaviti tok njihovih groznih pobjeda, izađoše im u susret svećenici i bijesni lavovi postadoše krotka jagnjad.[1]

»Ali se nije ni čuditi, piše Dr. Rešetar, što su Crnogorci tako prosti i neuki: oni, dok su živi treba da se bave oko boja i oružja, pa im je s toga vjera sveta i draga, ali im je mnogo ljepše i milije junaštvo — d o b a r j u n a k, t o i m j e i d e a l č o v j e k a, a s l a v a c i l j ž i v o t a«.[2]

Junaštvo je car zla svakojega
A i piće najslade duševno
Kojijem se pjane pokoljenja.
Blago tome ko dovijek živi
Imao se rašta i roditi...
(»G. V. st. 605.).

S toga Crnogorci i plamte od želje za ratom. Mladež ne može da miruje te pjeva u prvom kolu:

Što je ovo evo neko doba
Te su naše gore umučale,
Ne rastežu ratnijem klicima?
Počinu ni rđa na oružju,
Ostade ni zemlja bez glavara.
(»G. V.« 279...)[3]

[5] T. B.« str. 36.
[1] »T. B.« str. 163.
[2] »G. V.« str. 44.
[3] Kako se ovo kolo divno slaže sa govorom staroga Tarasa pljašljivom Atamanu, koji se nije znao odvažiti

Na takov ukor sa strane mladeži ne da se ni glavarima mirovati, te se tuži i vojvoda Miloja:

Ne smijemo ništa započeti
Što bi narod k viteštvu zažeglo. (296.)

Ako su Crnogorci za junaštvom zanešeni, ne zaostaju im ni Kozaci. I njima je junaštvo sve, mjerilo čovještva; s toga se i oni za mira tuže: »da imade mnogo mladića, koji nijesu vidjeli što je rat; a jedan mladić bez rata živjeti ne može. Kakov je to Zaporožac, koji nije pogubio nijednog nevjernika?«[4] Njima je pravo gdje mu drago vojevati, samo da je vojevati, jer je neprilično blagorodnom čovjeku biti bez borbe«.[5] Pa da može uvijek vojevat, Kozak bi rad, da mu cijeli život bude mladost.[6] »Kao vučad, čim polmile za majkom, stanu oštriti zube, a soko, čim perje ućuti, stade razmećati gnijezdo i grabiti slamke«,[1] tako i Kozaci vježbaju se od prve mladosti samo za rat.

»Da steku junačko ime, nije im teško umirati,

na rat; te se je pozivao na viteštvo, na kršćansko poštovanje ugovora itd. »Kako to možeš reći da mi nemamo prava? A ja imadem dva sina, a nijedan još u ratu nije bio, a ti kažeš da nemamo prava za to — Zaporošci ne smiju na svoje dušmane vojevati!!... To ide za tim da zaludu pogine kozačka sila, da čovjek legne pod ledinu kao pašče bez dobra djela, a da se nije pokazao korisnim nigdje ni domovini ni kršćanstvu... onda za što živimo?« (str. 38.) U drugom vijeću Zaporošci se tuže kao ovdje crnogorska mladež na bezglavlje u zemlji na neodlučnost glavara. (str. 45.).

[4] »T. B.« str. 45.
[5] Id. str. 35.
[6] Id. str. 19.
[1] »G. V.« stih. 100.

pače im se čini da je jedino smrt na bojnom polju baš lijepa smrt, koja dolikuje junaku. Momci su

... žrtve blagorodne
Da prelaze s bojnijeh poljanah
U veselo carstvo pojezije,
Kako rosne svijetle kapljice
Uz vesele zrake na nebesa...

(st. 993....)

Dočekati tešku starost, kada čovjek samo čeka prirodnu smrt, to im se čini baš sasvim neprirodno i grubo:

Kud ćeš više bruke od starosti?
Noge klonu a oči izdaju,
Uzbljuti se mozak u tikvini,
Podjetinji čelo namršteno..
Smrt se gadno ispod čela smije,
Kako žaba ispod svoje kore.

(st. 998....)[2]

S toga stari Kozak Kasjan Bovdjug, pod stare dane, ne će da čeka smrt na kućnom pragu, nego hrli u rat da koristi kozaštvu: »Odvec mi je godina, kaže on sam, da mogu tjerati Tatare; a ovdje je mjesto, gdje mogu naći lijepu kozačku smrt. Dugo već Boga molim, ako moram svršiti životom, da ga svršim u kojem ratu za svetu kršćansku stvar«. A kad ga ubojito zrno na zemlju svali, kliče: »ja ne žalim, što moram ostaviti zemlju! Dao Bog svakomu ovakovu smrt. Neka se slavi do konca svijeta Ruska zemlja«.[3]

[2] »T. B.« str. 44.

[3] »T. B.« str. 109., 112., 126.

»Ljudi, koji toliko cijene junaštvo i slavu, ljube dabome oružje i pričanje o bojevima. Ovo nam prvo najljepše kaže Vuk Mandušić, kada plačući priča, kako mu u razvoju boja turska puška prestriže džeferdar, a ne mari što mu zrna od pušaka izlomiše toke na prsima!«[4] A Taras Bulba hoće da ulije u srce sinova tu ljubav za oružje te im veli: ne slušajte vi majke, ona je b a b a, ona ništa ne zna. Vami se pristoji široko polje i dobar konj; a vidite li ovu sablju? Evo vaša mati.[5]

Ako mlado djače u Crnoj Gori sluša o d m i l i n e cijelu uru, gdje se boj bije (»G. V.« st. 2576.), ako je Crnogorcima najmilija zabava pripovijedanje i pjevanje uz gusle junačkih djela, te ako nema gusala tu je kuća mrtva, a v j e š t i z v u c i d i v n i j e h g u s a l a jedino su kadri u t i r a t i s u z e žalosnice, i Sjeć, bedem kozaštva, odjekiva u vrijeme mira pričanjem slavnih ratova. »Pripovjesti i događaji, što bi ih pripovjedali ležeći bezbrižno na travi, često su bili tako komični i puni živa i jaka humora, da je morao Zaporožac svu svoju izvanjsku flegmatičnost uložiti, da očuva nepromijenjen izraz lica i da se ne izdade podrhtajem brka; u tome se Malorus i odlikuje od ostale slovjenske braće«.[1] A spomenuti Kasjan »ljubio je ležeći na bok u krugu Kozaka slušati pripovijesti o prošlim događajima i kozačkim navalama na dušmane.[2]

[4] Rešetar, »G. V. str. 45.

[5] »T. B.« str. 6.

[1] »T. B.« str. 34. U tome se baš slažu i pripovijetke natuknute u »G. V.« prikazane ozbiljnošću te se neće niko nasmijati, osim jednom popu Miću.

[2] »T. B.« str. 108.

Narod, koji je uvijek u boju slavodobitnim prijegorom za vjeru i slobodu živio, ćuti duboko svoj junački ponos. Svaka mu je uvreda nesnošljiva, ma otkud došla. Stari Taras se je mašao sablje u tri slučaja: »kad kraljski komisari ne bi poštovali starešine ili bi stajali pred njima pokrivene glave, kad bi se narugali pravoslavlju ili ismjehavali običaje predaka, kad bi imao posla sa neprijateljima — nevjernicima ili Turcima, tad je cijenio uvijek, da je opravdana borba na slavu kršćanstva«.[3] U istim slučajevima su i Crnogorci spravni na borbu.

Usplamti u njima gnjev na jednu jedinu riječ. Kad Hamza, nikšički kapetan, nazva Vuka Mičunovića v l a h o m i pohvali se da je bolji junak:

Kakvo vlaše, krmska poturice!
Gdje izdajnik bolje od viteza?
Kakvu sablju kažeš i Kosovo?
Da l' na njemu zajedno ne bjesmo.
Pa ja rvâ i tada i sada
Ti izdao prijed i poslijed
Obrijao obraz pred svijetom
Pohulio vjeru pradjedovsku
Zarobio sebe u tuđina...

(st. 376...)[4]

A kad ga ridžal Osman nazva hajdukom:

[3] »T. B.« str. 12.

[4] Kad je straža u Varšavi rekla preodjevnomu Tarasu, da su Kozaci paščad a ne ljudi i da za njihovu vjeru niko ne bi dao ni prebijene pare, on zaboraviv se odgovori: lažeš, kako možeš reći, da naša vjera ne vrijedi? Vaša eretička vjera ne vrijedi prebijene pare. »T. B.« str. 153.

Zar obadva nijesmo hajduci?
On je hajduk roblja svezanoga,
On je bolji e više ugrabi;
Ja sam hajduk te gonim hajduke,
Glasnija je moja hajdučina,
Ja ne pržim zemlje ni narode,
Ama mnogi grdni mučitelji
Na nos su se preda mnom pobili...

(1188...)

Uz čuvstvo ponosa pojavlja se neobuzdana mržnja na neprijatelja nevjernika. Knez Janko opaža Roganu:

Kako smrde ove poturice...

A Rogan njemu:

Kad blizu njih sjedim u skupštinu,
Ja nos držim svagda u rukama,
Da ne držim bi se izbljuvao...

(»G. V.« 1241...)

A u svatovima Turci i Crnogorci i ako su skupa ne mogu se nikako složiti:

Zaludu se nedružina druže,
Sve nekakvi prigovori stari
Miloš, Marko, Mujo i Alija...
A u jedan kota' da ih svariš
Ne bi im se čorba smiješala.

(1887...)[1]

[1] Ovdje lijepo dolazi paralel iz Puškinova »Boris Godunov«. I on u malo stihova majstorski ističe prirođeno neprijateljstvo Rusa i Poljaka, koji, i ako su skupa njekako privezani, ipak im se grdno oči susretaju, ne mogu se bratski pogledati, te im u susretu i svaka riječ odaje mržnju i prezir jednoga za drugim. (Vidi »Boris Godunov« ilustrovana Puškinova biblioteka, izdanje F. Pavlekova str. 86.).

Mržnja Kozaka na neprijatelja dopire do još veće skrajnosti, te ih goni na nečuvene okrutnosti proti nevinim ženam i djeci. Što ne mogu sobom odnijeti, unište. Ženami prsa otkidaju, a komu opraštaju odiru kožu do koljena.[2] Stari Taras dotle mrzi neprijatelja, da se izlaže pogibelji života, samo da im ne ostavi svoju lulu, te tražeći ju po travi, pane u njihove ruke.[3]

»Tovarištvo«, ili, po našu, pobratimstvo, jest prva dužnost Kozaka. To tovarištvo nosi sa sobom pravo i dužnost osvete. Toga načela držali su se čvrsto Kozaci, i bili su spravni svi poginuti radje nego li ga oskvrnuti. »Od kada sam živ na svijetu, kaže stari Kasjan, nisam čuo, braćo, nikada da je Kozak ostavio svoga druga u neprilici ili na koji drugi način izdao. Svi su naši drugovi, bilo ih mnogo ili malo, isto su nam dragi.«[4] Taras kori Atamana, kad je ovaj predložio, da se digne opsada Dubna, te da krenu u potjeru za Tatarim: »Ti hoćeš očito, da mi prezremo prvi sveti zakon t o v a r i š t v a, te da ostavimo svoju zarobljenu braću, da š njih dušmani kožu deru, ili da ih raskomadaju i te komade objese po gradovima i po zemlji, kao što su učinili tunomadne sa Atamanom i sa najboljim vitezovima ruskim iz Ukrajine. Nijesu li oni odavna bacili porugu na sve što je sveto? A što smo mi, pitam ja vas? Što je za Kozaka onaj, koji je zapustio u nevolji svoga druga, koji ga je ostavio da pogine kao kučak u tudini? Ako je do toga došlo, da svak drži za ništa kozačku čast i dozvoljava, da mu se pljune u sijede brkove i da ga se

[2] »T. B.« str. 57.
[3] Id. ib. str. 166.
[4] Id. ib. str. 109.

ukori porugljivom riječi, ali barem mene ne će ukoriti niko . . .«[5] A kako je nastalo to tovarištvo? Na to odgovara sam Taras Bulba: Valja da vam kažem, gospodo, što je to naše tovarištvo. Slušali ste od otaca i djedova svojih, kako je naša zemlja od svakoga bila čašćena, dala se je upoznati i od samih Grka, iz Carigrada je brala dukata, imala je sjajnih gradova, bogatih crkava i knezova — knezova ruske krvi, svojih knezova, a ne katoličkih prevjernika. Sve su nam oteli dušmani, sve je propalo, samo smo ostali mi sirote — a naša je zemlja kao osirećena udovica, koja je izgubila krepka muža. Eto u kakovo doba pružili smo si ruku na brastvo. Na tome stoji naše tovarištvo. Ali nema svetijega veza do tog pobratimstva. Otac ljubi svoga sina i majka ljubi svoga sina, a sin ljubi oca i majku; ali što to znači, braćo? I divlja zvijer ljubi svoje mlade, ali pobratimiti se srodstvom duše, a ne krvi, može jedino čovjek. I u drugim zemljam imade pobratima, ali takovih kao na ruskoj zemlji nigdje i nikada«.[1]

Kada sve ovo čitaš, nije moguće ne sjetiti se pobratimstva istaknuta u »G. V.«:

Ne hće Srbin izdati Srbina
Da ga svijet mori prijekorom,
Trag da mu se po prstu kazuje
Ka nevjernoj kući Brankovića;
No svi pali jedan kod drugoga
Pjevajući i Turke bijući . . .

(1051 . . .)

[5] Id. ib. str. 108.
[1] »T. B.« str. 119.

»Vjera« je njima amanet ali i potreba. Od nje proističe osveta. »Osveta je u Crnogoraca, piše Dr. Rešetar, posvećena prastarim običajem. Tako je i u »Gorskom Vijencu«, ona je s v e t o p i ć e B o g o m z a k r š ć e n o« (stih 586.), a junaku je najveća dužnost i utjeha kad može, da osveti poginula brata ili druga. To ističe pjesnik u dva k o l a. U prvom Ivan beg želi osvetiti brata vojvodu Uroša:

Ivan čašom nazdravi osvete,
Svetim pićem Bogom zakršćenim.
Bijele vlasi niz pleći prosuo,
Bijela brada vije do pojasa,
Ruke stare, u njih mač i koplje,
Krvave mu ruke i oružje
Koracima broji tursko truplje.
(585...)

A u drugom spominje osvetu Bajove smrti i njegovih trideset zmajeva na Sulejmanu (Šenđer paši) te kliče:

Blago tome, ko se tu nagnao,
Već ga rane ne bole kosovske
Već Turčina ni za što ne krivi.
(1068...)

Čuvstvo osvete, koje teče iz čuvstva pobratimstva, tako je uvriježeno u srcu Crnogoraca, da knez Janko smiono tvrdi o Batriću:

Da ga mogu dobro osvetiti,
Ko da bi ga iz groba dignuli.
(stih 2017..)

Što se tiče intimnih čuvstava Crnogoraca »G. V.« ističe ljubav između rođene braće po načelima narodne pjesme. Ivan beg Crnojević žali za bratom Urošem, koga mu Turci ubiše:

Žalije mu vojvode Uroša
No obadva da izgubi sina;...
No svu zemlju da je izgubio;
Žalije mu vojvode Uroša,
Nego da je oči izgubio;
Da' bi oči za brata Uroša.

A sestra Batrićeva tuži jadna za bratom, da ti srce cijepa, pa ne mogav ga preboliti, sama si nožem probija grudi.

»Što se pak u »G. V.« u opće slabo ističe žena, tako da, osim Batrićeve sestre i babe iz Bara, nema u njemu koje druge nježnije ženske osobe i tomu to uzrokom, što Vladika valjda mišljaše, da ne dolikuje episkopu, da se bavi ljubavlju.[1] Ali pored toga na silu mu probija iz srca ljubav i ljubovna pjesma, jer kako bi mu vjerna bila slika Crnogoskoga života, kad ne bi ni spominjao ljubavi? Vuk Mandušić nam prikazuje zaljubljena Crnogorca: zanijela ga je snaha bana Milonjića i bi je ugrabio, da nije devet puta š njim kumovao; i u snu na nju misli i o njoj govori, te zavidi njezinu djeveru Andriji, što je poginuo, a ona ga oplakala«.

Ovo čuvstvo je bolje i življe naslikano u Gogoljevoj pripovjesti. Nema ni tu ženskih lica na pretek: umetnuo je samo trojicu: Tarasovu ženu; čuvstvena i brižna za svojom djecom, nije okusila

[1] Ja cijenim, da se je u tome držao načela izražena u »T. B.« da to ne dolikuje junaku.

osim majčine druge ljubavi, za koju Kozak i ne znade, za kojom ne mogu ni težiti njihove žene i kćeri; poljsku krasoticu i njezinu služavku Tatarku. Ako i nije u Kozaka kao u Turaka »žena čovjeku

Slatko voće al pečeno jagnje,
(»G. V.« 1774.)

ipak je nazvana porugljivim imenom b a b a«. »Tada je bilo stidno i nečasno misliti Kozaku o ženi i ljubavi, jer nije odgovaralo bojnom duhu'.[2] U Sječi nije ni smjelo biti žena, jer Kozaci kao Crnogorci »mare samo za slavu, ali ako i rijetko i njih zanosi ljubav, kojoj je u »G. V.« namjenjeno nježnih i finih misli u svatovskijem pjesmama (stih 1855.),«[3] a u »T. B.« rola Tarasova sina Andrije.[4]

[2] »T. B.« str. 22.

[3] Rešetar »G. V.« str. 48.

[4] U osamnaistoj godini života, kad je bio na naucima u Kijevu prolebdio mu je lik neizvjesne ljepote. Po ćudi različit od svojih sunarodnjaka, i od samoga roditelja, koji je prezirao škole i nauke, uz težnju za slobodom očuti potrebu nauka. Slušajuć filosofske dispute prestavljao si je umišljeni lik ideala: svjež, crnook, nježan (str. 22). Prepozna taj svoj ideal, kad jednom u običajnoj samotnoj šetnji po gradu podigne slučajno oči i opazi na prozoru krasoticu, kakove od koljevke vidio nije; crnooku i bijelu kao snijeg (str. 23).

Njezina slika, kao ostvaranje dugotrajna sna, nije mu se mogla izbrisati nikako ni iz srca ni iz glave, pratila ga je i u ratu. Jedne noći, u opsjedanju grada Dubna, kad je u nekom mirnom snatrenju sanjao, kao V. Mandušić o snasi bana Milonjića, o svojem idealu i o jedinom sastanku š njome, pretstavi mu se Tatarka, služavka krasotice, budeći ga od sna i moleći ga u njezino ime za komad kruha da majku prehrani. Sve je u gradu iznemoglo od glada, a ona ne može trpjeti da majka prije nje umre. Ta pojava u takovom stanju silno ga gane te

Zaslijepljen od strasti zaboravlja oca, majku, tovarištvo, domovinu; prekida najsvetije veze života, odriče se same vjere: »Što je meni stalo za oca i za domovinu, za svoje drugove? Ja nemam nikoga, nikoga, nikoga. Ko mi je rekao, da je Ukrajina moja domovina? Ko mi ju je dao za domovinu? Naša je domovina ono, za čim teži naša duša, što nam je draže nego išta na svijetu. Moja domovina si ti, kliče svom idealu. Tu domovinu nositi ću u svom srcu uvijek, dok budem živ: i vidjeti ću, hoće li je koji Kozak ikad otale istisnuti. Sve štogod imadem, prodat ću, odbiti ću da za takovu domovinu umrem.«[1] Pa poručuje po čifutu Jankelu ocu, bratu i Zaporoščima: »Otac nije mi više otac,

naprtiv se svakojakim jelom, u gluho doba noći, slijedeć stope Tatarke, ide u grad da za ljubav krasotice prevjeri... Stari Bulba je spavao, a kad Andrija mimo njega prođe, nješto mu se teška u snu prikaže, kao knezu Bajku prije Batrićeve smrti (»G. V.' 1365), te u snu kliče svomu sinu: s tobom je baba, ako ustanem izbiću te, neće te babe dovesti do dobra (str. 67.).

Andrija stupa neodoljivom željom da vidi svoj ideal. Već je u njezinoj bogomolji... pred njim je. Ali kolika promjena! umjetnik je dao zadnji potez kista onda nedovršenom liku . Divno čuvstvo se je izrazilo u njezinim prignutim očima — nijesu meka čuvstva, nego samo čuvstvo... Grudi, vrat, pleći spajale su se na onoj prekrasnoj medi, koja označuje potpuno razvijenu ljepotu. Gusta, raskošna kosa, dijelom spletena u vijenac, a dijelom duga u razasutim kolutima niz mišice na grudi.... (str. 79.).

Ovdje bi mogao navesti lijepu prozopografiju Fatime iz »G. V.« il snahe Milonjićeve, nu to može svak sam učiniti.

Nije čudo, što je takova ljepota ganula mladića iz neotesanih krajeva, čim je očutio prosvjetu i život.

[1] »T. B.« str. 85.

ni brat, brat, ni drug, drug; ja ću se proti njima boriti, proti svima.«[2]

Uloga zaslijepljene ljubavi data je u »G. V.« Ruži Kosanovoj, koja se daje za ljubav Turčina ugrabiti. Za to pjesnik kaže:

Ć ud je ženska smiješna rabota,
Ne zna žena ko je kakve vjere,
Stotinu će promjeniti vjera
Da učini što joj srce žudi.

(»G. V.« 476.)

»Ako se čovjek zaljubi, postaje mu sve indiferentno, ne mari za ništa, on je kao skvašeni poplat — možeš ga uvijati po miloj volji.[3]

Imademo još jedno čuvstvo zajedničko Kozacima i Crnogorcima, čuvstvo, koje ih najviše zanosi, a to je spomen prošlosti. Crnogorci često hvale i spominju svoje junake: Miloša, Toplicu Milana, Ivana Kosančića, Jugoviće, Marka Kraljevića itd.[4] Tu se potsjeća na srpsku prošlost, na Nemanjiće, na njihovu moć i slavu, dok ih ne utamaniše Turci... Ali Turci nijesu mogli slomiti tu silu, te čuvstvom nadahnuta mašta stvorila je Brankovićevo izdajstvo. Kosovo je grdno sudilište,

[2] Id. ib. str. 95.

[3] Id. ib. str. 94.

[4] Ovdje bi divno pristajao paralel iz »Boris Godunova«: Puškinovo jadikovanje nad nevoljam ruske zemlje, spomen prošlih slavnih knezova: Sickia, Šestunova, Romanova, nade domovine, koji »pogiboše zatočeni, izmučeni u izgnanju«, sa nabrojanjem junaka u prvom vladičinom monologu, sa nadanjem zakopanim na Kosovu, kako se izrazuje V. Mičunović, a osobito sa prvim kolom, koje se čudnovato slaže sa razlaganjem Puškina u kući Šujskijevoj (str. 35....).

grobnica srpstva. Nu da su sve te žrtve proste, ali Turci okrenuše, da izrode Crnogorce, osjenku Krsta i narodnosti, koju Crnogorci sa sobom unesoše u svoje gore, i koja je osjenka ogreznula u krvi tursko-crnogorskoj u čestim bojevima i rvanjima:

Vigji posla cara opakoga
Koga gjavo o svačemu uči:
»Crnu Goru pokorit ne mogu
Ma nikako da je sasvim moja;
Š njima treba ovako raditi.«
Pa im poče Demonski Mesija
Lažne vjere pružat poslastice.
Bog vas kleo pakleni izrodi!.. (66...)

Kao što Vladiku Danila tako i staroga Tarasa najviše boli izrođenje domaćih sinova. »Vi ste bili po svijetu, našli ste svugdje ljudi, božjih stvorova, ali nijesu kao vi; ljudi su, ali drugojači. Niko ne može ljubiti kao što rusko srce ljubi. Znam ja, podlost se je uvela u našu zemlju; mnogi misle samo na slatki užitak. Primaju vrag zna kakov dušmanski običaj; srame se svoga jezika; svoj sa svojim ne će da govori; svoj svojega bezdušno prodava, kao ne živuću stvar, po trgovima. Draža im je milost poljskoga kralja, dapače ubožna milost poljskoga velmože, koji ih bičem bije, nego li njihovo pobratimstvo. No ipak i u najpodlijem Kozaku jošter tinja iskra ruskoga čuvstva. Jednom dozvati će se pameti, uhvatiti će se rukami za glavu, pokajati će se, proklevši javno i glasno podli život, spravni na velike muke izvesti će znamenita djela...«[1]

[1] »T. B.« str. 120.

Narod, koji živi o prošlosti, rado se oduševljava za pjesmom, koja mu čuva za dalje potomke spomen te slavne prošlosti. Za to nam je pjesnik »G. V.« i umetnuo kola, da istakne narodno oduševljenje za guslom i junačkom pjesmom; a kad vojvoda Draško priča da u Mlecima nema gusala, V. Mičunović odvraća:

A da za svu igru bez gusala
Ja ti ne bi paru tursku dao,
Gdje se gusle u kući ne čuju
Tu je mrtva i kuća i ljudi. (1618...)

Pjevanje uz gusle zanosi i staro i mlado u Crnoj Gori, kao što bandura u Ukrajini; te ne samo Vuk Lješevostupac ne može im se oteti, nego dapače ni starac Iguman Stefan, koji na badnji dan uzimlje gusle da pjeva Božiću (2446...), a stari Bulba prispjev u Sječ i na zvuk bandure očuti se pomlađenim, rado bi sašao s konja da zaigra kolo s momčadijom i zapjeva.[2]

Ako pjesma tješi spomenom prošle slave, oduševljava nadom u budućnost. Tom nadom tješi i bodri Iguman Stefan crnogorske glavare i narod:

Pokoljenje za pjesmu stvoreno.
Vile će se grabit u vjekove.
Da vam vijence dostojne sapletu.
Vaš će primjer učiti pjevača.
Kako treba s besmrtnošću zborit.
(»G. V.« 2338 . .)

Gogolj, nakon što je živo prestavio sliku bojnog polja, poslije bitke kliče: Ne gine nijedno velikodušno djelo niti propada kozačka slava kao zrno praha što pada sa puščanog dula. Doći će stanovito jednom bandurist sijedom bradom do prsiju, ili valjda starac bijele glave, ali još u zreloj dobi muževnosti, umna duha, pa će on reći o njima svoju moguću i krepku riječ. Njihova slava razlijegati će se po svijetu, i svi koji se budu rodili poslije njih, o njima će govoriti; jer krepka riječ razliježe se daleko kao zvuk mjedenog zvona, u koji je salivač ulio mnogo čista i dragocjena srebra, da njegov blagozvučni glas odjekiva po gradovim i selim, po palačam i kolibicam, te da skuplja sve kršćane bez razlike na svetu molitvu«.[1] Nadahnuti tim idejam Kozaci su rado srćali u rat, da oživu za potomstvo. Vladika Danilo u svojem samologu također se tješi tom nadom:

Divne žrtve vidim na gomile
Pred oltarom crkve i plemena.
Čujem lelek gdje gore prolama,
Treba služit česti i imenu;
Neka bude borba neprestana,
Neka bude što biti ne može,
Nek Had proždre, pokosi satana,
Na groblju će iznići cvijeće,
Za daleko neko pokoljenje.
(»G. V.« 654 . . .)

III.

Iz ovoga kratkoga poređenja vidimo srodnost života dvaju naroda, koji se među sobom i ne poznaju, tako su jedan od drugoga odaljeni. Ta srod-

[2] »T. B.« str. 32.

[1] »T. B.« str. 117.

nost ne teče samo iz prvobitnog jedinstva plemena slovjenskog, dali iz osobitih društvenih i povjesnih okolnosti. Ono mjesto što je zauzimala Ukrajina i njezini Kozaci kao predmet literarnog rada početkom našega vijeka u Rusiji, zauzimala je i Crnogora kod nas početkom našega književnoga preporoda. U Rusiji nailazimo na četu svakovrsnih pisaca, osobito maloruskih, koji stadoše sa svakoga pogleda obradivati to polje te dadoše i u literaturi ime periodu »Ukrajnofilizma«.[2] Dosta je ovdje spomenuti imena Ševčenka (r. 1814 do 1861),[3] Kostomarova (r. 1817),[4] Kuliša (r. 1819),[5] Rodjanskoga, a nada sve Nikolaja Gogolja. Za Crnu Goru u nas dostatno je spomenuti osim Vladike Njeguša, Mažuranića i Martića.

Zaustaviv poređenje narodâ, kako su istaknuti u spomenutim djelima Gogolja i Vladike, ako poredimo sama djela, naići ćemo i tu na nešto zajedničkoga.

Glavni djelovi »Gorskog Vijenca« jesu: dva Vladičina vijećâ i božićni pokolj. U Gogoljevu djelu također imademo dva vijeća — u Sječi i pod Dubnom — i potonju katastrofu; ali još po tome ne možemo zaključiti na srodnost djela;[1] srodnost se sastoji i u izvedenju tih vijeća.

Skupština prva biva, ne u kakovu magazinu, dali na javnom polju na Lovćenu u oči Trojičina dne. Glavari su sakupljeni, gluho je doba noći, svi spavaju osim Vladike zaokupljena crnim mislima. Na ovakov prizor, kako je moguće ne dozvati u pamet odmah prizor opisan po Gogolju u Sječi? Uz to uz pesimizam i očajanje Vladičino, što donekle potsjeća na neodlučnost Atamana u Gogolja, lijeko pristaje pouzdanje Mićunovićevo — slično Tarasovu uz bezbrižno veselje prostoga puka — što ti spominje divan prizor Zaporoškog bezbrižnog života u Sječi.

---

[2] Ovdje nema ovo ime političko značenje, koje je zadobilo stoprv pošlje godine 1846.

[3] Nazvan je prorokom maloruskog naroda; u svojim djelima, osim što nabraja njegove boli i patnje u prošlosti, njegovo požrtvovno junaštvo za vjeru i slobodu, tješi ga nadom u bolju budućnost. Kad tiska god. 1841. svoje »Hajdamake«, steče ime pisca prvoga reda.

[4] Osim znamenitih povjesnih rasprava o Kozaštvu, koje spadaju većinom u njegov kasniji rad, imademo iz njegova pera historičku dramu: »Sava Kaluj« (god. 1838.). Godine 1839. istakne se svojim »ukrajnskim baladam«, a god. 1840. izdade tragediju: »Perejeslovska noć«

[5] God. 1843. izdao je znameniti epos: »Ukrajna«.

[1] Rešetar kaže, da vladika Njeguš nije znao za pismo vladike Danila, koje spominje dva njegova vijeća sa Crnogorcima prije istrage poturica. To pismo glasi: Pišem ja vladika Danilo, da se zna, kako Turke izgnasmo između nas 1702 godišta. Prvo kada me otkupiše iz Podgorice, skupismo se nekoliko glavara crnogorskijeh u magazin na Stanjeviće, i tu mi dadoše vjeru, da će Turke između sebe izagnati i da će im udariti na bijele poklade, a dogovor činjasmo na Nikolj-dan pred božić: ali Crnogorci prevariše: na Turke ne udariše. Kada ja to viđeh i opeta se skupismo na Lovćen u žitnicu manastirsku oko đurđeva dne, i tu se dogovorismo, da im udarimo u gospođine poste; no gospođine poste dođoše, a Turci ostadoše zdravo, i još se počeše množina turčiti, jer ih mićaše paša iz Podgorice. Kada ja viđeh, da Crnogorci ne smiju Turcima uložiti, ja to ostavim stojati do nedjelje svetijeh otaca, a u istu nedjelju čujem, gdje govori narod, da oće Turci skadarski poslati nekoliko ljudi, da me ufate, za to što sam bunio Crnogorce da Turke pobiju. Kako ja to čujem, pošljem za Vuka Borilovića i četiri brata Martinovića i sve njima kažem, kako je i što je i rečem im, ako neće Turke pobiti, koji su među njima, da ću se ja maći iz Crne Gore; i oni

Svečani je dan. Poslije Vladičina i Mićunovićeva govora vijećanja nema nikakova. Iznijeli su Krste, obavili crkovni obred, za tim posjedoše po vrhovima, te stadoše gađati iz pušaka i brojiti koliko puta koja odjekne. Osim toga sakupiše se momci:

Sposobnosti svoje da kušaju
Silu mišice i brzinu noga,
Strijeljanjem da se nadmašuju
I sjećenjem u opkladu pleća,
Da slušaju božju liturgiju,
I da vode kolo oko crkve;
Da viteštvom prsa nabrecaju...

(97 . . .)

odgovore, da ne smiju uložiti. Onda ja uzmem moju sablju i dam je Boriloviću, a onijema četvorici: jednome ćurak, drugome dvije puške male pećke srebrne, trećem šeišanu (pop-Jankovu) vezenu srebrom, a četvrtome deset dukata; ali oni po svemu tome meni rekoše, da neće nipošto, što im ja neću dati moje ljude, da počnu, e se bojahu i oni da jedan drugoga ne izdaju. Onda ja dozovem Vučka Njeguša, Stanišu Velestovca i Marka Dupiljanina, i rečem njima, da oni podu š njima i da oni prvi počnu biti Turke. I tako podoše na božić pređe zore i pobiše Turke cetinjske i ćeklićke, koji ne hćeše doći da se pokrste kod mene. I tuj se moj momak Staniša Velestovac rani, ali, fala Bogorodici, ne bi mu ništa, nego ga ona sačuva, a bješe ga ubila puška posred prsih i nož posjeka po obje ruke. I budi slava vavjek Bogu, koji nas čuva od pasje vjere. Amin. (Štampano u Glasniku srp. učenog društva, knj. XVII.). Ali i ako to pismo, opaža Rešetar, nije pisano od vladike Danila, i ako ga vladika Petar II. nije poznavao, opet se »G. V.« u glavnoj stvari ne slaže ni s kojim poznatijim izvorom, a ni s običnim narodnim pričanjem. (»G. V.« str. 32.).

»Dok stari Bulba misli podignuti Sječ na veliko junačko djelo«, nadobudna mladež također u naivnoj bezbrižnosti se zabavlja onim za čim joj srce žudi. Početkom trećega poglavlja Gogoljeva djela na široko nam je predstavljen taj bezbrižni život, što u velike odgovara životu i zabavi označenoj u pomenutim stihovima »G. Vijenca«. »Nijesu u Sječi tratili vrijeme kojekakvim vojničkim vježbama, jer je mladež bivala odgojena i izučena ratu na samom bojnom polju; a za to bi vojne i učestale. Kozacima je bilo dosadno svoje male odmore tratiti drugim poslima osim gađanjem iz pušaka, jahanjem konja i lovom zvjeradi po stepam i po poljanam. A preostalo vrijeme su posvećivali zabavi: piću i kolu . . . Nu te njihove zabave, pa bilo i pijančevanje, imale su nješto zamamljiva. Nije Sječ bila rpa pijanica, koji bi rad zaboravili svoju brižnu sjetu u čaši vina; bijaše vesela i bezbrižna skupština muževa, koji su živjeli u bijesnom veselju . . . Ti ljudi za ničim nijesu marili do za bratskom vjerom, za slobodnim nebeskim vazduhom i neporušenim veseljem duše.[1]

Pa kad se je kupilo Atamanovo vijeće — poput drugog vijeća Vladičina, kozačka je mladež zaokupljena u zabavam, a u tim svojim zabavam spočitava glavarim malodušnost, što ne će da ih opreme na »izlet«, da kušaju oružje.[2] U njihovim riječima glavari i Ataman uvidjeli su želju cijeloga

[1] »T. B.« str. 34. I Crnogorci se bave, osim gore naznačenim zabavam, također lovom, ali im je šteta fišek ištetiti. Konja ne jašu, a to je lako razumjeti, ko pozna njihovu zemlju.

[2] Id. ibid. str. 35.

naroda,[3] te i ako preko volje novi Koševoj dade se sklonuti na rat. Ko ovdje ne uvidja ponašanje Vladike Danila, i ako proti historičnoj istini, izvedeno u »G. V.« kada ga glavari skoro sile, da udari na Turke i rugaju se njegovim pomirljivim namjeram?[4]

Nakon svršetka vijeća, a to je baš kratko, Crnogorci posjedaju okolo ognjeva i tu da se pripovijeda o domaćim stvarima. To nas spominje na Zaporoške Kozake, koji također posjedaju okolo svojih kurenja, na koje je bila razdijeljena cijela Sječ. Kurenj, ataman kurenja, odgovara u Crnoj Gori plemenu i glavaru. Neodvisnost pojedinih kurenja među sobom odgovara neodvisnosti crnogorskih plemena. Ta kurenja znala bi doći i do šaka među sobom, kao brastva u Crnoj Gori do krvarine, a kad bi se izmirili, jedni i drugi zaboravili bi u čaši i pečenici svako neprijateljstvo.[1]

---

[3] Id. ibid. Usporedi ovdje stihove iz »G. V.«:

Čujete li kolo kako pjeva!
Kâ je ona pjesma izvedena
Iz glave je cijeloga naroda.
I imaju razlog Crnogorci
Na nas dići prokletu gomilu. (291...)

[4] Osobito je istaknuti govor vladičina brata kneza Rade:

Što se mrči, kada kovat ne ćeš?
Što zbor kupiš, kad zborit ne smiješ? 541...)

A već mu je bio prije u prvom vijeću V. Mićunović na neodlučnost otsjekao:

Nema posla u plaha glavara. (109.)

[1] Ovo je istaknuto mjestimice po »Gorskom Vijencu« i »Taras Bulbi«, ali osobito za ovaj zadnji u poglavlju II., III. i IV.

Svaki je kurenj imao u svojoj sredini po jedno prostrano polje, gdje bi se zabavljali; a cijela Sječ je imala glavnu »plošad«, gdje su se sakupljali na vijeće. U Crnoj Gori, pošto nema polja, imadu guvna: a poslje drugoga vijeća mladež se skupi na velje guvno, da poje u kolo.

Nakon što su se pozabavili, naigrali a nada sve dobro najeli zaoblica na ražnjima ispečenih[2], polijegaju na otvorenonu da spavaju uz vatru. Svi spavaju u prvom i drugom vijeću, sam Vladika ne spava; on bdije bojeći se navale Turske. Tako i Ataman bdije u gluhoj noći bojeći se tatarske nenadne navale.

Kao što Ataman ne može ništa odlučiti bez vijeća šezdesetorice kurenjskih atamana, tako ni Vladika bez svojih glavara;[3] za to se i čekaju, da budu svi na okupu. Kako se divno slaže ustroj kozačke i crnogorske republike! Vijeće samo odlučuje o ratu i miru: s toga, kada vijećaju, Kozaci

---

[2] I ovaj se običaj divno podudara sa običajima Kozaka, koji vrte svoje brave na ražnjima, da se kašnje s kostima zabavljaju i ako ne gataju u lopatice poput Crnogoraca. »Noć im prolazi u graji i pjevanju junačkih djela, a sjajna mjesečina dugo vremena gleda hrpu pjevača sa bandurom i drugim glazbalima, što su ih Kozaci držali za crkvene svečanosti i da pjevaju njihovo junaštvo. Kada graja i umornost svlada glave, vidi se gdje jednoga gdje drugoga pospana na zemlji, vidi ih se i po dvojicu ogrljenih oko vrata, pa i po oveću hrpu. Malo po malo i najjačega svali umornost i Sječ usne duboki san« (str. 42.). Spavali su u raznim položajima: jedan bi podmetnuo pod glavu vreću, drugi svoju kapu, a treći bi naprosto naslonio se na bok svojeg druga, a kod svakoga je stajalo oružje i lula (str. 61—62).

[3] To vidimo iz samog Vladičina govora glavarima:

Ja bih, braćo, s' opšteg dogovora... (677.)

stoje kapama na glavi, a kada slušaju zapovjedi, tada su otkrivene glave. U tom vijeću, kao gromovi i munje, ore se glasovi junaka sveđ spremnih na borbu, i ratoborni urnebes razlijega se po oružanim čadorima. Vladičini glavari u vijeću sjede, a kad Vladika, trgnuv se iz dubokog mišljenja, kaže:

Udri za krst, za obraz junački
Kogođ paše svijetlo oružje,
Kogođ čuje srce u prsima . . . (667 . . .)

»Svi glavari skoče na noge s velikom grajom: tako već nikako«. Vidim i Kozake, kao i Crnogorce, u zamašitim i teškim pitanjima, poniknute glave, čekati savjet starijega i pametnijega. Oh kako se tada utiša svaka graja i vika! Kada Tatari provališe kroz Ukrajinu i oplijeniše je, Zaporošci ne znaju, bi li u potjeru za njima, ostavivši opsjedani grad i svoju zasužnjenu braću u njemu, ili bi rađe sve zapustili, samo da se odazovu bratskoj vjeri. Tada svak muči — niko ni u nos, dokle stari Kasjan ne riješi pitanje na veliku radost cijele vojske. Vijeće cjelokupno dijeli ili oduzimlje riječ, ili sili velikom grajom, da ko govori.

Nakon peripetije u jednom i drugom dijelu nailazimo na katastrofu, koja je po pravilima tragedije odjekivaju istrebljenjem dušmana. Poslije kozačkog poraza pod Dubnom, poslije zvijerskog mučenja zasužnjenih Kozaka na Varšavskoj poljani, pokle je dogorilo narodu do nokata, stari Taras, držeći uvijek živu u pameti sliku svoga sina nemilo izgorena u Varšavi, gori od želje za osvetom . . . »Sto i dvadeset tisuća Kozaka ukazaše se na granicama Ukrajne. Nije to bila obična četa, koja stupa na plijen ili na potjeru Tatara; »digao se cijeli narod, jer

je prekipjela čaša njegovih muka. Digli su se da osvete potlačena svoja prava, oskvrnjenu vjeru predaka i prezrene stare običaje obečašćene crkve, nedjela tuđih boljara«.[1] Starac Bulba, skoro iznemogao s patnja i godina, u vojnom vijeću govori samo jednu riječ: istrebljenje.

Njihov slavodobitni hod svugdje je praćen požarom i pokoljem; dušmani bježe glavom bez obzira ostavljajući puste kuće i gradove, kao što Turci na ustanak Crnogoraca ostavljaju Čekliće, Obod i cijelu Crnu Goru, — Na tom putu dođoše im u susret pravoslavni popovi u svjetlom odjelu noseći ikone i krste, a pred njima arhijerej pod pastirskom mitrom i krstom u ruci. Na taj prizor Kozaci prignuše ohole glave, digoše kape i dadoše se nagovoriti na mir. Jedini Taras Bulba nije htio znati za mir. »Hetmani i pukovnici, ne činite takova babjega djela; ne vjerujte Poljacim, izdati će vas, pasi«.[2] Kad je vidio da Ataman naslanja ruku na papir podnesen mu od vojnog pisara, te time prima uvjete mira, stari Taras slomi na dvoje svoju dragocjenu sablju, razbaci njezine djelove, pa reče: »Žimi drugovi! Kao što dijelovi ove sablje ne će se nikada sastati i sačiniti novu sablju jedincatu, tako ni mi ne ćemo se više sastati ni vidjeti na ovom svijetu. Pamtite moju oprosnu riječ. Pred svojim smrtnim časom vi ćete me se sjetiti! Valjda mislite da ste kupili mir? mislite da ste osjegurali gospodstvo? Gospodovati ćete posve drugim gospodstvom. S tvoje će glave, o hetmane, sadrijeti kožu, napuniti je kukuruzovine, te će ju dugo vremena nositi na izlog po trgovima. A i vi, ostala go-

[1] »T. B.« str. 162.
[2] Id. ibid. str. 164.

spodo, ne ćete se glave nanositi. Gnjijati ćete u groznim grobovima uzidani u kamenoj tvrdavi, ako vas prije, kao brave, ne svare žive u kotline. — A ko od vas, o junaci, želi umrijeti svojom smrću, ne po zapećkama i babjim ležištim, niti pijani u mehani — što se pristoji samo mrcini — nego časnom kozačkom smrću: svi na jednom odru ogrljeni kao mladić s nevjestom? Valjda želite vratiti se kući, iznevjeriti se, odroditi se i nositi na svojim plećima poljske svećenike? ... — »Za tobom, za tobom, kapetane! klikoše njegovi: na noge u posjet nevjernicima . . .«[1]

Za tim dolazi živi slikoviti prizor te strašne borbe. Taras zapali 18 gradova i 40 crkava doprijevši do prijestolnog Krakova. Koliko je sjajnih dvorova oplijenio i bogatstva uništio! Nijesu se obazirali na dobu, na spol, na skupoću. Žene i djevojke su se uticale oltarima, a Taras ih je dao skupa zapaliti. Koliko se je snježnih ruka iz sredine gorućeg plamena dizalo k nebu, uz bolni krik i vapaj, te se je ganula tvrda zemlja, a bilje se je od žalosti k zemlji prigibalo. Ali nesmiljeni Kozaci nijesu ćutili milosrđa, nego nataknuv nevinu dječicu na svoja kopla, pružali su ih majkam posred plamena[2]

Ako i nijesu Crnogorci tako okrutni u istrjebljenju poturica, ipak i oni popališe i posjekoše sve, što im je pod sablju došlo; za to se hvali vojvoda Batrić:

Koliko je ravnoga Cetinja
Ne uteče oka ni svjedoka
Ni da kaže, kako im je bilo,

[1] »T. B.« str. 165.
[2] »T. B.« str. 167.

Te pod sablju svoju ne metnusmo . . .
Kuće turske ognjem izgorjesmo,
Da se ne zna ni stana ni traga
Od nevjerna domaćega vraga . . .

A u Čekličima pak:

Čeklički se razbježaše Turci;
Malo koga od njih posjekosmo,
Ma njihove kuće popalismo
Od mečeta i turske džamije
Napravismo prokletu gomilu . . .

(2698 . . .)

To isto učiniše i po drugim gradovima i selima.

Iz svega mogao bi zaključiti: Istraga poturica izvedena u »Gorskom Vijencu« sličnija je borbi Kozaka za vjeru opisanoj u Gogoljevoj pripovjesti, nego li historičnom događaju, kako nam ga je zabilježio sam Vladika Danilo. Da je Gogolj izveo u čin svoju namjeru: od Taras Bulbe stvoriti dramu, ili da je vladika Njeguš prestavio »Gorski Vijenac« u obliku pripovijesti, kako bi ta dva djela jedan drugomu naličila!

IV.

Između tri glavna dijela »Gorskog Vijenca«, koji sačinjavaju jezgru cijelog djela, dapače njegov dramski dio, pjesnik je umetnuo još mnogo toga, što imade odveć tanke veze sa akcijom samom. »Gorski Vijenac« dade se porediti sa »Taras Bulbom« samo u svojoj cjelovitosti; u sadržaju i rasporedu glavnih elemenata; pojedini cvjetovi tog

vijenca ne nalaze sličnosti u Gogoljevoj pripovijesti.[1]

Glavni čin »Gorskog Vijenca«: istraga poturica, samo za nevolju drži na okupu mnoge stvari, što š njom nemadu skoro ni malo, ili baš malo posla Tako biva, da bi se iz »Gorskog Vijenca« mogli dignuti cijeli prizori s mnogo stotina stihova, a da se nitko ne bi sjetio, da u njemu što manjka. Moglo bi se n. pr.: od jednom istrgnuti sve, što je između stiha 1074-oga i 2217-oga; pjesma bi bila skoro za polovinu kraća, ali opet ne bi bilo u njoj praznine: s bezuspješnoga dogovaranja sa turskijem poglaviçama, prošli bismo sa svim lijepo na prizor, gdje iguman Stefan potiče glavare na svetu borbu. Pa da hoćemo to pročišćanje do kraja dovesti, mogli bismo i u prizorima, što bi nam tako ostali, mnoge stihove dignuti, koji ni malo ne pomiču naprijed samo djelo, što se u pjesmi razvija, niti nam pomažu, da bolje shvatimo karakter licâ, što djeluju. Tako n. pr. u trećem prizoru mogli bi i ne biti stihovi, kojim se priča, zašto se odocniše Ozrinići i Martinovći (st. 311— 498), ili da rečemo, u zadnjem prizoru stihovi 2666—2680

[1] Istina nalazimo u Gorskom Vijencu i Taras Bulbi još nespomenutih srodnosti, ali koje se same nameću: povjest naroda, o kojem je govora, nacrtana je amo tamo u jednom i drugom djelu. U »G. V.« imaju tu rolu osobito kola, koja ne odgovaraju nipošto zadaći grčkih kora, nego rađe govoru građana u novijim dramam, samolozi Vladike Danila; a i u »Taras Bulbi« refleksije auktora ili pripovjedanje glavnih lica akcije. Osim toga je također naravno, da jedan i drugi auktor uz život dotičnog naroda crta istodobno prama okolnostim i život susjeda: Turaka il Poljaka, poturčenjaka, Čifuta, Tatara, s kojima su živjeli u svagdanjem doticaju.

(gdje Iguman kritikuje, za što godina ne počinje proljećem)«.[2] Jedinstva djela u »Gorskom Vijencu« dakle nema barem sa spoljašne strane. Nije kao Gogoljev »Taras Bulba« ili vladičin sami Šćepan mali, gdje se sve vrti oko jednog samog lica, za to nije ga moguće dalje ni poređivati sa »Taras Bulbom« u samoj kompoziciji.

Nu raspletimo časkom taj vijenac gorskog cvijeća — skup prizora iz života Crnogoraca, osobito u onom dijelu, koji ne utiče u glavnu akciju, te po mogućnosti, obazrevši se po polju bogate ruske književnosti, tražimo im srodnika.

U drugom prizoru, kad se narod najživlje zabavlja, srdar Radonja stao pripovjedati o oluji, i tako je živo slika, da ne bi bolje nikakov novovjeki pisac.

Sto puta sam gledao oblake
Gdje iz mora dođu na gomile
I prekrile svu ovu planinu,
Otisni se tamo, ali amo,
I sijevanjem i s velikom jekom
I s lomnjavom strašnijeh gromova . . .

»Sjedeći i grijući se prama suncu slušao sam i gledao kako munje poda mnom cijepaju«:

Gleda' jekom grada stravičnoga
Gdje s' poda mnom jalove oblaci.

»Ali ne viđeh jošter ovoga čuda oblak jednako pritisne more i primorje, Bosnu, Hercegovinu, Arbaniju«:

Svud se čuje jeka i grmljava
Svud ispod nas munje sijevaju.
(stih. 143—170.)

[2] Rešetar »G. V.« 21—22.

Ovaj opis u svojem prirodnom i alegoričnom značenju mogao bi se krasno prispodobiti sa opisom poplave Petrograda, što ju je izveo Puškin u »Eugenu Jezerskom«.

U početku drugog vladičina vijeća narod vodi kolo i pjeva. Pjeva i uzdiše za narodnim nesrećama, koje su posljedica velikih grjehova vladara i glavara. Kakovim se gnjevom ovdje pjesnik obara na careve, koje se počeše krvnički goniti, jedan drugom vadit oči žive, jer za pravilo ludost izabraše, i na njihove sluge i velikaše!

Nevjerne im sluge postadoše
I carskom se krvlju okupaše.
Velikaši, proklete im duše!
Na komade razdrobiše carstvo,
Srpske sile grdno satriješe.
Velikaški trag im se utr'o!
Raspre sjeme posijaše gorko
Te š njim pleme srpsko otrovaše.
Velikaši, grdne kukavice,
Postadoše roda izdajice.
O prokleta kosovska večero!
Kud ta sreća da grdne glavare
Sve potrova i trag im utrije . . .
(st. 200 . . .)

»Pa proste bile sve dosadašnje žrtve, nego od neko doba ne puču više puške na Turke, a i sadanji glavari sve to prekrštenih ruku gledaju«. Ovo je najliričnije, dapače jedino lirično kolo u »Gorskom Vijencu«, te se može porediti sa horom grčkih tragedija.

Ovdje nije moguće ne sjetiti se Državina, tim više kad znamo, da je taj pisac ostavio tragova u

prvim Vladičinim proizvodima. U jednoj od svojih oda: »Velmaža«, i Državni se obara ne manjim gnjevom proti ruskim velikašima, koje nazivlje istim epitetima, izdajica, izroda itd., kao i naš junak pa u zadnju sve skupa krštava šakom pozlaćenog blata, a to sve u antitezu stavlja sa vrlinama obožavane carice, kao Vladika sa vrlinama Miloša Obilića.

Tomaš Martinović pripovjeda kako igrajuć u kolu sa gostovima i redajući se naokolo zdravice začuje se iznenada pucnjava pušaka i poklik čovjeka:

Ko je vitez, ko je dobri junak,
Povede se roblje crnogorsko!

Pohvataše puške, potrčaše, a kad tamo imaju što i vidjeti:

Mujo Alić turski kavazbaša
Odveo nam Ružu Kosanovu
I uteka' s bratom najmladijem.

Za tim pripovijeda, kako se zametnu borba s jedne i druge strane, a u borbi nehotice pogibe i Ruža.[1]

Ovdje nam se nameće slični događaj u povjesti Kozaka. God. 1648. poljski velmoža Čaplinjski ote na silu i nenadno Bogdanu Chmjelničkom tajniku, ili pisaru, Kozaške vojske Zaporožaca najprije ženu, pa kasnije cijelo imanje. Za to plane žestoka borba između Poljaka i Kozaka, koja je trajala do g. 1667. kad se Kozaci po Bogdanovoj smrti dadoše u zaštitu rusku. Ta očajna borba je opisana

[1] »G. V. stih. 453—498.

u stihovima i u prozi od mnogih ruskih pisaca; njom se bavi i slavni poljski pisac Sienkievicz u svojem romanu: »Ognjem i mačem«, tu je opisana ova smiješna rabota ženske ćudi, o kojoj govori i naš pjesnik.

Nakon što su se Crnogorci naspali, stadose da povijedaju svoje snove i po njima da gataju, što će se zbiti, a što ne će.[2] Na taj prizor sjećam se, ako i u kraće, pripovijedanja Grigorija monaha, kasnije Samozvanca, u »Boris Godumovu«. I njemu se je po tri puta snjelo nješto, što mu je proricalo carstvo Rusije, te taj svoj san pripovijeda Igumanu Pimenu.[3]

Vojvoda Draško Popović pojavlja se u prvom vijeću, a u drugom ga nema do pri svrsi. Uz to je on bio otišao u Mletke

Da donese od Mlečića platu

za ostarjelog popa Šćepana: stotinu cekina zadobivenih od principa za zasluge stečene u borbi proti Sulejman paši, kad je ovaj udarao (god. 1686.) na Kotor. Dok su se pekli bravi, okupe se Crnogorci oko Draška, da čuju štogod o svijetu. Draškovo pripovijedanje zauzimlje od 1400—1690 stiha, a u njemu vidimo dvojaka čovjeka: prosta Crnogorca, koji crta doživljaje i utiske velikoga grada. Tu spominje ružnu mješavinu i graju svjetine, govori o zanimanju pojedinaca, o njihovim jestivima, pa iznosi utisak, što mu je ostavilo kazalište uz druge igre i javne zabave puka. I ono što pripovijeda Obrad, da je vidio u Kotoru, može se pridodati tome, što pripovijeda Draško. Osim toga Dra-

[2] Id. ibid. stih. 1310—1395.
[3] »Boris Godunov« str. 17.

ško je u Mlecima filozof i političar. Refleksije što čini Crnogorcima, nijesu mogle poteći od prvoga naivnoga Draška. On odaje odveć naobraženosti kad kaže:

O junaštvu tu ne bješe zbora
Nego bjehu k sebi domamili
Domamili pa ih pohvatali
Jadnu našu braću sokolove
Dalmatince i hrabre Hrvate,
Pa brodove njima napunili,
I tiskaj ih u svijet bijeli,
Te dovukuj blago iz svijeta
I pritiskaj zemlje i gradove. (1446 . . .)

Vidimo da ne govori prosti Crnogorac kad onako oštro žigoše mletačku upravu, lukavstvo, špijunstvo, pa sudove

malo bolje nego u Turčina.

Nakon živog opisa strašnih tamnica, kaže da gledeć one muke, zabolje ga srce te progovori:

Što, pogani, od ljudi činite,
Što junački ljude ne smaknete,
Što im takve muke udarate?

Ali mu Grbičić ne dade dalje govoriti:

Nemoj takve govorit riječi,
Ne smije se ovdje pravo zborit . . .

Pa Draško zaključuje:

I čujte me, što vam danas kažem:
Poznao sam na one tavnice
Da su božju grdno prestupili,
I da će im carstvo poginuti
I boljima u ruke uljesti. (1487 7. . .)

Drašku para nalazimo u komediji Mihajla Zagoskina[1]: »mužik u prijestolnici«, koji poput našega prostog Crnogorca ostaje zabezeknut na razne prizore veliko-gradskog života. Nu njegovo pripovijedanje o kazalištu, o zabavam, nalazi sretnijek odjeka u pjesmi Vjazemskoga: ruski pokladi, gdje donekle ismjehava bučne prizore prijestolnice.

»Kako pak cijeli narod vjeruje da imaju vještice i da mogu učiniti mnoga zla, kaže nam prizor dvanaesti »G. V.«, gdje jedna stara žena, okoristivši se tijem narodnijem vjerovanjem bi povodom, te se tri crnogorska plemena u malu dlaku među sobom isklaše. Tu nam pjesma, na usta te iste stare žene, kaže, što narod misli, kako se vještice grade i što rade«.[3] Ovakovih baba vještica nalazimo često po romanima svih literatura; nalazimo ih u svih naroda. U već spomenutom Sinkieviczevu romanu: »Ognjem i mačem« ona imade svoju ulogu. U djelu, u kojem se prestavlja život naroda, nije mogla izostati. Tražimo joj vrsnica, naći ćemo joj sestru u »Crnoj ženi« iz romana publiciste Nikolaja Greča.[4]

Između najljepših prizora sa svoje nježnosti, u »G. Vijencu«, spada stanovito prizor pokajnica za Batrićem. Kako te u srce diraju riječi sestrice na-

[1] Zagoskin (1789—1852) bio je vojnik i napisao lijepih i živahnih komedija, pa i koji roman; sve je prožeo živim humorom.

[2] Rodio se je god. 1792. U svojim oštroumnim i nježnim pjesmama ostavio nam je živu sliku vremena Katarine II.

[3] Rešetar »G. V. str. 42.

[4] Imade ovdje mnogo d aprineseš iz Gogoljovih »Večera na majuru.«

ricaljke, koju možeš u mnogome prispodobiti sa »Uniniam« Vjazemskoga.

Novi skadarski vezir, Selim, šalje Vladici i glavarima pismo nalogom, da mu se dodu poklonit, i da priznadu njegovu vlast. Kad Vladika pročita pismo glavarima i narodu, Vuk će Mićunović:

Otpiši mu kako znaš, vladiko,
I čuvaj mu obraz kô on tebi. (1129...)

I Vladika zbilja otpisuje. U tom odgovoru je zbijena prosta, ali jezgrovita odvažnost Crnogoraca neustrašivih pred ma kojom pogibli. List je pun narodnih izreka, mudrih dosjetaka. Kad ga Vladika svrši i pročita na glas pred svijema Crnogorcima i Turcima knez će Rogan porugljivo:

Eto pismo pa sad put za uši,
Dajte mu ga da se razgovori. (1173...)

Ovdje i nehotice pada na um razgovor zaporoških Kozaka, kada pod Dnjeprovim slapovima, poklavši 15.000 janjičara, a prisiliv Tatare da se razbjegnu, dovedoše sultana Muhameda IV. u škripac, te im ovaj šalje poslanstvo tražeći mir. Zaporošci se sastadoše da vijećaju, šta bi odgovorili sultanu. Ataman, pušeći lulu zasukao brkove, ponosno gleda svoju družbu; uza nj sjedi pisar, ili tajnik, koga su uvijek imali Zaporošci, pošto niko nije znao čitati ni pisati. Pisar, a la pop Mićo »Gorskog Vijenca«, sjeo da napiše što će mu Kozaci u u svojoj objesti u pero kazivati. Tu, uz žamor porugljivih riječi, zbija pisar sve kozačke ljute dosjetke i rečenice da ponizi već pobjeđenog dušmanina. Taj prizor nam je opisan u ruskim, a osobito u maloruskim proizvodima, pa i u samom novijem

slikarstvu. To je bio vrhunac kozačke bojne slave, pa je zanio mnoge pisce prije i poslije slavnoga Gogolja.

U katastrofi opisivanje raznih razboja sliči Puškinovoj »borbi na Pultavi,« a plač Vuka Mandušića za džeferdarom plaču Samozvanca za konjem u »Boris Godunovu.«

V.

»Pored objektivnoga dijela, što doslije videsmo da je u »Gorskom Vijencu«, ne smijemo zaboraviti na subjektivni elemenat, što je u njemu. Vladici njegova pjesma ne samo služi da slika ljude i događaje, što su izvan njega, već da dijelom pokaže i svoje mišljenje. Oblo možemo kazati, gdje Vladika Danilo sam govori, pa u riječima staroga igumana Stefana, pjesnik daje oduška svojemu subjektivnomu osjećanju. Tu se odmah vidi po tonu, kojim su te partije ispjevane i kojim se sasvim razlikuju od ostalijeh komada u »G. V.« »U riječima vladičinijem i igumanovim nalazimo duboko, a često puta i tamno razmišljanje o velikijem pitanjima, što su morila pjesnikovu pamet, i o ljutijem nevoljama, što su tištile njegovo srce.«[1] Da dokaže tu subjektivnost u djelu vladike Petra, Rešetar navadja i činjenicu, što je on očavajući o spasu Crne Gore namjeravao iseliti u Rusiju, pače čak u Ameriku.

Predmet »Gorskog Vijenca,« ni u svojoj cjelini, ni u potankostima, ne odgovara historičnim podacima o istrazi poturica; za nekoja lica, koja se

[1] Rešetar »G. V. str. 26.

pojavljuju, znamo da su opstojala, a za nekoja ni to; po tome bi mogli zaključit, da cio materijal izgleda uzet iz one junačke borbe »koncem XVII. vijeka« (dakle pod vladikom Crnojevićem), što su Crnogorci vodili protiva Turcima, a to u istinu nije nego borba, što ju je vladika Njeguš isti vodio. Iskitio je živimi slikami i nadahnuo pjesničkim duhom one žestoke stoljetne borbe, koje su jedva duha u narodu ostavile. »U riječima vladike Danila (stih 612—662) vidimo kako pjesnik shvaća borbu za vjeru i narodnost, i kako naše narodne nevolje najviše pripisuje tomu, što se je velik dio naroda odrekao svoje vjere i narodnosti.«[1] A u prvom kolu krivi za to glavare, velikaše naroda, te se na njih obara gnjevom Državinovih »Velmoža.«

Ta pretežna subjektivnost djela sjeća nas na »Dimitrija Donskog« Vladislava Ozerova (1769 do 1816.). I tu ti se čini kao da je predmet uzet iz 14. vijeka, a kad tamo, on je smjerao na dobu Aleksandra I. i na gorostasnu borbu protiva Napoleonovu nasilju. Tu su ti prestavljeni ruski glavari viječnici poput Danilovih viječnika u »Gorskom Vijencu«, sa njihovih duševnih vrlina, zaodjevenih u prostom ruhu, pravi stari rimski senatori.

Subjektivni dio »Gorskog Vijenca.« osim u već spomenutom Draškovu prosudivanju Mletaka, ističe se, kako rekoh, u govorima Danila i igumana Stefana. Sama dikcija govora prvoga to nam pokazuje svojim mnogobrojnim historičkim aluzijonima.

Odlično mjesto, što zauzimlje iguman u »Gorskom Vijencu,« mogao bi donekle naći u Gogolje-

[1] Rešetar »G. V.« str. 26.

voj pripovjesti: »Starosvjetska vlastela« i Fon-Vizinovu »Maloljetnu,« Spočetka spomenute Puškinove drame iguman Pimen pripovijeda svoje doživljaje, poput Stefana, pa zaključuje na ništavilo svijeta i njegovih dobara.[2]

Po svojem obliku Borisov monolog — o nestalnosti svjetske naklonosti: sve što čovjeka može usrećiti, jest savjest čista; ali ako je ta savjest okaljana, svaka ti se izvrne naopako[3] — možemo prispodobiti sa monolozima Danila, i ako različita sadržaja; tako i patrijarkovu molitvu prije vijećanja,[4] sa molitvom vladike Danila, kad su se skupili glavari turski i crnogorski (st. 743...).

U subjektivni dio »Gorskog Vijenca« spadaju načela filozofije amo i tamo istaknuta, nazori vjerski, i nazori javnog i privatnog morala. U tome se odlikuju dva govora igumana. Nakon duga iskustva starac zaključuje:

Smiješna su svojstva naše zemlje,
Punana je ludijeh promjena.
Priroda se svakolika pita
Sunčanijem čistijem mlijekom;
U plamen se i ono pretvara
Danas žeže što juče njivljaše...
Obrana je životom skopčana.
Sve priroda snabdjeva oružjem
Protiv neke neobuzne sile,
Protiv nužde, protiv nedovoljstva.
Oštro osje obranjuje klasje,
Trnje ružu brani očupati

[2] »Boris Godunov« str. 18.
[3] Id. ibid. str. 26.
[4] Id. ibid. str. 75.

Zubova je tušte izoštrila
I rogova tušte zašiljila
Kore, krila, i brzine noga
I cijeli ovi besporeci
Po poretku njekome sljeduju...

(2255...2363)

U drugom pak govoru ova su načela istaknuta još jače:

Zla pod nebom što su svakolika
Čovjeku su prćija na zemlji...
Prve kaplje iz čaše otrovi
Najgrče su i najopornije.
Svijet je ovaj tiran tiraninu,
A kamo li duši blagorodnoj.
On je sastav paklene nesloge:
U nj ratuje duša sa tijelom,
U nj ratuje more s bregovima,
U nj ratuje zima i toplina,
U nj ratuju vjetri s vjetrovima,

»živina sa živinom, narod s narodom, čovjek s čovjekom, dnevi snoćima, dusi s nebesima.

Tijelo stenje pod silom duševnom...«

(2489...)[1]

[1] Da su se ta načela potpuno sudarala sa pjesnikovim uvjerenjem dosta je navesti ovdje njegov list pisan Gagiću god. 1847., kad se je ovaj povratio iz Rusije:

»...sada treba nekoliko otpočinuti, dok se duševne sile u red stave iza bure velikoga razbalovanoga i smješnoga svijeta. Prijatni svoj krov jedino je ubježište od smutnijeh i nesmislenijih bura. Ovo ja sudim po sebi, jerbo meni svagda soputstvuje protivni vjetar, a pribje-

Ovakovo pesimistično shvaćanje života i dolikuje onoj individualističnoj dobi u filozofiji, koja je nikla iz Kantova kriticizma u Njemačkoj i prešla u susjedne zemlje i prožela umjetnost i znanost. Za Aleksandra I. je u Rusiji stvorila ta filozofija »filozofijsko pismo« skeptika Petra J. Čajadeva. U Rusiji su pjesnici tridesetih i četrdesetih godina poniknuti skroz tim načelima.

Neki su tvrdili, da je vladika Rade upio ova načela iz Darvinovih teorija, što nije moguće, kako opaža Lavrov, jerbo su te izašle na svjetlo stoprv g. 1859., dakle dvanaest godina poslije »Gorskog Vijenca«. Ovim pesimizmom su zadojene sve lirske pjesme Puškina i njegovih nasljednika u Rusiji, pošto je pesimizam iz filozofije ušao u umjetnost, te im možeš naći paralela na pretek.

Što se tiče pak osobito isticanja borbe za opstanak u spomenutom ulomku: »Obrana je životom skopčana« itd., to nalazimo osim u Anakreontu:

žišta za mene po prilici neima do u groba. Po sreći vama je sasvim drugojače... O sudbino, sudbino, zašto si meni tako stroga? Ja sam tvoj veliko-mučenik; zvjezda, pod kojom sam se rodio, valja da je satelit raskaljenoga Merkura, te ne može blage zrake na mene pružati, mojemu angelu hranitelju valjda još glava mrči od nekakova Bakusova pira. Doista je udivljenja dostojno, da se sve naše stvari na obratni durbin gledaju, al da što hoće ljudi to i vrijeme trpi. Tako na pr. kad Crnogorci samovoljno raditi počinju kao što su svagda, tad kažu: vladika je čovjek slab, pa bi trebalo strožiji i sposobniji čovjek da njima vlada. Kad se prestupnici nakažu, onda vele: vladika vlada strogo, tiranski...« I tako dalje nabraja sve protivštine svijeta protiv njega i Crne Gore, za koju nema u svijetu medu kršćanima sućuti (Lavrov str. 214.)

Φῦσις κέρατα ταύροις
Ὁπλὰς δ' ἔδωκεν ἵπποις,
Ποδακίην λαγωοῖς
Λέουσι χάσμ' ὀδόντων
Τοῖς ἰχθύσιν τὸ νηκτὸν, itd. . .

i u pjesmama Ivana Hadžića. U pjesmi: »opet moja muza« odaje skoro ista Njegušova načela:

Ah ne cvijeli, muzo mila, kad je višnja volja to
Da u svijetu borba vlada, sila sili suprotna:
Sunce sija kroz oblake, koba' vata goluba
Guja puze u travici, gdi jaganjci skakuću;
Vepar oštri ljute zube, gdi Adonis prolazi,
I os bode slatko voće, vrani gaču s slavujma.
Nema ljubve bez mrzosti, bez zavisti vrlosti;
Nema vjere bez nevjere, ni Miloša bez Vuka,
Ni blagosti bez ljutine, bez žalosti radosti,
Nit sladosti ljupka glasa bez vučija urlanja,
Ko ni nježna zračna cvijeta bez ikakva naleta,
Pa u gori jesu vuci, na ruži pauci itd.[1]

Mogao bih još navesti sličnost opisa rajskog uživanja Mustaj Kadije u »G. V.«:

O hurije oči plavetnijeh...
O stambole zemaljsko veselje...

sa Puškinovim stihovima o »Koranu.«

VI.

»Prijateljstvo vladike P. P. Njeguša s Vukom Karadžićem prinudi ga, da se okani tudega (ruskoga) klasicizma i da počne pisati u narodnom

---

[1] Lavrov op. c. str. 335.

duhu, sabirajuć običaje, načine govora, poslovice i rasprosutu narodnu povjesnicu, čega ima obilno u Crnoj Gori. Tad je izišao »Gorski Vijenac« i »Lažni car »Šćepan Mali« oba dramatska povjesna spjeva.« Ovako Ljubiša u uvodu »Gorskog Vijenca« izdana od Matice dalmatinske god. 1868. Ko je pomnjivo proučio ta dva djela, a osobito »G. V.«, stanovito je uvidio, koliko nadmašuju oblikom sve prvašnje vladičine proizvode, koji se ne dadu bez muke čitati onomu, koji nije vješt crkvenom jeziku. Valjda se je u »Gorskom Vijencu« i odveć držao narodnog jezika, kako ga govore u Crnoj Gori, te nailazimo mjestimice na koji idijotizam ili arhaizam.

Lavrov opaža, da je narodno vjerovanje, narodni običaj i narodni govor našao vjerno ogledalo u »Gorskom Vijencu«, te navodi za to i nekoliko primjera, gdje se stihovi sudaraju sa našim narodnim poslovicam, a gdjegdje i sa ruskim,[1] gdje su opisi izvedeni po duhu narodnog opisivanja.[2]

Nu i sa formalnog pogleda imademo nit, koja spaja »Gorski Vijenac« sa ruskom literaturom, a to je izvanjski, u kojem je spjevan. Očevidno je, da se u tome nije držao naše narodne pjesme, koja u svojem epskom obliku je odveć opširna, pače razvođena. Volio je dramski oblik, i ako ovo nije

[1] N. p. Ko se topi hvat se za pjenu, a ruska poslovica kaže: Utopajuštij hvataetsja za solomenku — Vrana vrani oči ne izvadi = Voron voronu glaz ne vikljujet.

[2] Kaže vladika o Fatimi: »usta su joj parom srezana«, a narodna pjesma:

....Biser zubi, usta su malena,
Ko da su joj dukatom krojena.

(Hrv. nar. pjesme St. Mažur.)

drama u nikakovom smislu ni po sadržaju, ni po razvoju, ni po razdiobi, ter je se i ne može prestavljati. U tome je ovo djelo mnogo srodnije sa maloruskim narodnim pjesmama. »Te su pjesme po svojem obliku, usljed burnog i djelatnog narodnog života, skoro uvijek dramatične; u tome vidimo dokaz febrilnog djelovanja naroda, koji se je služio takovim pjesničkim oblikom. Gdje je god bo život raznolik, djelatan, pun poteškoća, gdje su borbe svagdanje, tu i pjesnički proizvodi naroda moraju biti dramatični. S toga pogleda maloruske pjesme natkriljuju sve ostale slovjenske, koje su odveć rijetko dramatične, dok je u njih dramatičnost općenito pravilo uz odveć rijetke iznimke. S toga maloruska narodna pjesma zauzimlje ono mjesto među ostalim slovjenskim, koje među ostalim književnim proizvodima zauzimlje drama, vrhunac pjesničkog oblika, jer je djelovanje nad razmišljanjem, čuvstvo nad opisom...«[3]

Osim toga piše Gogolj: »Pjesma je u Malorusa sve; umjetnost, povjest i očinski grob. Ona je eminentno povjesna, jer ni za čas ne odmiče od historijske istine, a uvijek vjerno odrazuje vrijeme i duševno stanje, kad su se zametnule.« Opisivanje u tim pjesmama, i ako točno prestavlja prirodu, ipak samo općenitim potezima prestavljaju predmet. A ta okolnost čini, da ističu bolje čuvstva, koja poput ognjevite lave dižu se iz dna srca, a nikad se ne ohlade suvišnim ponavljanjem riječi, dugim i rastegnutim perijodima, što opažamo u opće u našim narodnim pjesmama, koje u svojoj

[3] Bodjanski: O narodnoj pojeziji slovjenskih plemena..

osebujnosti baš time postizavaju nepotrebitu epsku opširnost.

Iz svega vidimo, da je »Gorski Vijenac« savršenošću jezika plod proučavanja narodne pjesme, ali stil odgovara više maloruskim. Osobito kola i vladičini monolozi, igumanovi govori odlikuju se »s čuvstvenog zanosa, sa zbivenog i lakoničnog izraza, s proste, naravne a osobito nježne silovitosti čuvstva,« kao što kaže Bodjanski o ruskoj narodnoj pjesmi.

Što se pak tiče pjesničkog nakita, prispodobe, figure, tropi južnih Rusa slažu se sa našom narodnom pjesmom, u tome, što ne odaju nikakova nategnutog umjeća, ili ovisnosti, već uz prirođenu priprostu ljepotu odaju nevjerojatnu točnost i pozitivnost, s toga nije čudo, što ta svojstva opažamo u pjesničkom nakitu »Gorskog Vijenca.«

Nu osim maloruskih narodnih pjesama i umjetna djela tadanje ruske literature imaju srodnosti u obliku sa dramatskim spjevovima Vladike Petra. Dosta mi je ovde spomenuti Puškinova »Borisa Godunova.« Njegova srodnost, ne samo u obliku, dali i u sadržaju sa Ščepanom Malim očita je. Puškin uzeo da u obliku drame pjesnički nacrta znameniti dio ruske povjesti: tako zvano doba lažnih Dimitrija. To je djelo dramatsko ne samo oblikom, dali i po svojem sadržaju i po razvoju, ali nije po unutrnjoj diobi, kao što ni »Gorski Vijenac.«

Svaki zamašiti književni pojav prestavlja u sebi odmah neko pitanje, koje se za mnogo godina gdjekad ne dade riješiti, jer to pitanje nije tačno opredijeljeno ili za riješenje nije dozrelo. Nu malo

po malo neprestanim duševnim radom oko toga pojava, razvijanjem okolnosti, to pitanje dobiva veću preciznost, a uz to slijedi sustopice, pače nevidljivo ,i dotično riješenje pitanja: kako je djelo postalo?

Takovo se je pitanje meni nametnulo čim sam prvi put pročitao »Gorski Vijenac.« Skoro za svako književno djelo znamo, koji su elementi uplivali na njegov postanak: u književnosti evolucijonistički pozitvizam je već dokazan.

Kad sam ovaj esej tiskao u programu velike državne gimnazije u Kotoru god. 1895., barski nadbiskup sad već pokojni fra Šime Milinović mi čestita na uspjehu i medju inim piše:

»Usporediš li Puškinova »Boris Godunova« to ćeš naći sa »Lažnim Demetrijom« sličnost u »Lažnom Šćepanu«. Njegušova »Luča Mikrokozma,« »Kula Gjurišića«, »Čardak Alekšića«, »Ogledalo«, »Slobodijada« — sve su to puke imitacije ruskih pjesnika a navlastito Puškinovih: Ruslan i Ludmila, Kavkaski sužanj, Boris Godunov, Na Kinžal, Bachčisarajski Fontan, Braća Lupežnici, Onjegin, Poltava, Kuća u Kolumni itd., pak onda Deržavinovih i Lomonosovih djela, a najviše iz Ozerova, Krilova i Gogoljevih pripovijedanja.«

Ovijem ne pada nipošto slava i vrijednost vladičinih djela ni njegova originalnost. Originalnost djela, kao što kaže negdje Cantù, ne sastoji se u stvaranju novih ideja, nego u vještini, kojom prenosiš naukom stečeni materijal, te š njime gradiš remek djelo. Gospa sa djetetom Murillova ili Rafaellova kista jedna je te ista, ali ostaju uvijek dva osebujna remek djela.

Kotor, 31. Maja 1895.

ETIKA I ESTETIKA U PRERADOVIĆEVIH ODA.

(Motto): Tekar kada po Božjoj milosti
Ljudski duh se tako oplemeni
Da mu sredstvo izvanjske sjajnosti
Bit će jošte samo u spomeni,
Kao pomoć negdašnje slabosti;
Kad on bude uvidio jasno,
Što je dobro, da je samo krasno;

Kad nestane strašila mu s rake,
Smrt ne bude dielila dva svieta,
(Istog puta različne konake)
Kojih obće od vječitih lieta.
Tad će sveti ljudi zemlje svake
Svagdanji joj domaćnici biti
A slava im slavi doličiti.

(Slavj. Dioskuri).

I.

Nakon onoga, što je napisao u uvodu prvog izdanja ukupnih Preradovićevih pjesama prof. dr. Franjo Marković, gdje je iscrpivo hrvatskom narodu prikazao velikog pjesnika u njegovoj lirskoj subjektivnosti, nema više nikoga, koji bi se mogao latiti toga ili slična posla, a da ne opetuje drugim riječima, što je već tu rečeno. Nu što ja znam, nitko se jošte nije latio vrlo praktičnog i korisnog posla, t. j. proučavanja naših pjesnika s didaktično

odgojnog stanovišta, u koliko se njihovim pjesmama može i mora okoristiti narod. Uvjeren sam, da umjetnost u opće, a pjesništvo napose, ne može biti sama sebi svrhom, kao što je htjela već gotovo izumrla škola u Francuskoj i u Italiji dokazati s glasovitim načelom: l' a r t p o u r l' a r t. Svrha je umjetnosti užitak, užitak je pak udovoljenje nekoje težnje. Ako je ta težnja jedino materijalna, sensualna, užitak je takodjer materijalan i sensualan; ako je pak težnja plemenita, visoka, duševna, i užitak je plemenit, uzvišen, duševan. Iz svakoga užitka pak radja se neko čuvstvo, koje i kad se utaži, ostavlja tragova u srcu, u kojem se je pojavilo. Tu leži odgojna moć umjetnosti. Ona treba da čovjeka gane, da potrese njegovim srcem, cijelim njegovim bićem.

Velikomu stablu života krepost je korijen, pjesma je cvijet, a javna i privatna sreća plod. Umjetnost od kreposti istječe, a u kreposti vodi, piše Tommaseo u svojim S t u d i F i l o s o f i c i. Nije moguće poreći moć i odgojnu silu, koju na nas vrši umjetnost, a osobito pjesništvo, dapače to je njegova svrha. Ako nas pjesma ostavlja nakon čitanja hladne, ako ne ćutimo u srcu nikakova ganuća, možemo a p r i o r i zaključiti, da ta pjesma ne vrijedi, da to nije pjesma.

Umjetnost je uvijek bila držana najvećom polugom u napretku čovječanstva. Stari pjesnici drže se od vajkada prvim odgojiteljima naroda, zatočnicima kreposti, učiteljima moralne filozofije. Tečajem vijekova bogoduhi pjesnici na razne načine su vršili tu svoju zadaću, dok se samo pjesništvo nije razgranalo, te tako pojedina struka dobila i osobiti cilj, ali uvijek udešen u odgojnu svrhu.

Pjesništvo je kroz mnogo vijekova bilo smatrano jedino kao umjetnost, a od nekoliko decenija postalo je objektom znanosti. Nakon udivljenja kojim su se isprvice čitali umotvori velikana, pojavi se težnja za ispitivanjem i proučavanjem intimnih uzroka one velebne uzvišenosti, do koje su doprli, i pravila, koja je iz vlastitog nagona slijedio njihov genij, da stvori ljepotu. Mnogi misle, ne valjda bez razloga, da ovaj filozofski rad nije nipošto dokaz napretka, nego pače znak propadanja, pa da ljudi raspravljaju o ljepoti, kad ju sami ne mogu stvoriti. Nu ipak čini mi se prirodjeno čovjeku svakom predmetu istraživati uzroke, pa od pojava preći na ideje, koje su ga stvorile, jer tada udivljenje, što u nama pobudjuju velika umjetnička djela, biva razborito, a ukus umjetnosti — prije svojina pojedinih odabranika — sve to više se širi i obuhvaća cijeli društveni život. Znanstvenim proučavanjem pjesničkih umotvora pobudjuje se u jednu ruku nagon, težnja za podražavnjem u onih, koji ćute sklonost za stvaranjem ljepote, a u drugu ruku pospješava se postignuće njihove odgojne svrhe.

Pjesma mora da odgaja pojedinca, a po njemu narod i cijelo čovječanstvo, potičući u njemu dva najplemenitija ćućenja: krasote i dobrote. Odgoj u širem smislu riječi obuhvaća i umnu naobrazbu, nu ta nije u opće svrha pjesme, osobito lirične (a i didaktična pjesma davno je iščezla iz književnosti), ona predpostavlja naobraženost uma, te ju samo potpomaže; nu glavna joj je svrha odgoj srca, oplemenjenje čuvstva, pobudjivanje težnja za ljepotom i dobrotom.

Ako s toga pogleda uzmemo proučavati Preradovićevu liriku, a osobito njegove ode, uvjerit

ćemo se, da se on nije iznevjerio zadatku pjesnika odgojitelja, nego je on taj svoj zadatak najuzvišenije izvršio. U gornjim stihovima iz »Slavjanskih Dioskura« razabiremo Preradovićev pojam o zlu i dobru. Njemu je cilj ljudskoga puta dobro — b o n u m, dakle je etično načelo jedino, koje valja, koje je vječno, kojemu teže sva ljudska srca, i koje ćemo postići na koncu svoga dugog putovanja, kada budemo čisti duhovi, iskrice ljubavnoga plamena božjega.

II.

Prije nego predjem na konkretno pitanje: kako je moguće iz Preradovićevih oda pobuditi ćućenje krasna i dobra, spomenut mi je u glavnim potezima, što Preradović misli o ljepoti, što o dobroti.

Ljepota je samo atribut dobrote, i to atribut u fenomenalnome svijetu, u svijetu mijena i pojava, u kojem sada živimo i mislimo; nu kao što će se duh riješiti svih svojih fenomenalnih atributa, kada dovrši putovanje svojega usavršivanja, kada se otrese materije, otresti će se svih atributa, pa i ovoga, koji iz materije proistječe. Ljepota dakle nije nikakova supstancija, ništa apsolutna, nego fenomenalni pojav, koji je to bolji, što se bolje prilagodjuje ideji duha, i čim je više s njom u skladu. Ljepota se drži dobrote, ali netom se duh oslobodi fenomenalnih atributa, pa postane čist, ostati će sama dobrota. Ali dok je duh na ovomu »konaku« svoga putovanja, u našemu svijetu, ljepota uvijek slijedi dobrotu, pa od nje i prima svoju vrlinu. Samo ono, što je dobro, može biti krasno. Ljepota je dakle samo za nesavršena bića, »ona je samo

izvanjska prolazna pojava dobrote, koja slabe ljude sredstvom izvanjske sjajnosti dirati mora«.[1]

Tu istu ideju nalazimo već u Tassa:

Così all' egro fanciul porgiamo aspersi
Di soave licor gli orli del vaso:
Succhi amari ingannato intanto ei beve
E dall' inganno suo vita riceve.[2]

»Preradović podredjuje umjetnost, kao tviteljicu ljepote, etici kao zakonarici dobrote, pa se tim očituje pristašom Platonove idealistične estetike, pače pristašom novoplatonske teozofije, koja ljepotu nalazi u etičnoj ideji, a izvanjski tvarni oblik kao nebitan prezire«.[3] Ako to predpostavimo, možemo shvatiti, za što u Preradovićevim pjesmama prevladjuje uvijek etični motiv, koji se može smatrati ciljem njegova pjevanja.

Nu pjesnik je ipak u praksi znao vrlo dobro:

... che là corre il mondo ove più versi
Di sue dolcezze il lusinghier Parnaso,
E che 'l vero condito in molli versi
I più schivi allettando ha persuaso,[4]

kao što pjeva Tasso, pa je nastojao da svoje uzvišene etične ideje okiti ljepotom forme, koja im dolikuje, te da se estetičnim oblikom dojme ljudstva; a pošto mu se čini, da njegova forma nije uzvišena, kao što su ideje, da slika ne odgovara zamišljenom idealu, muči se i grize u svojoj duši. Kao što

[1] Dr. Marković, spomenuti uvod 6.
[2] Gerus. Lib. I. 6.
[3] Dr. Marković id. ib.
[4] Tasso: d. ib.

Majka ima lijepe kćeri
Na udaju usporedo...
A u misli već nagadja
Kako koja udat će se,
Jer ne dvoji ni najmanje
Da će svijet se jagmit za nje,

s toga se veseli u svom srcu, ali jadna majka:

Nema svile ni kadive
Da bi kćerke odjenula,
Veće mora jadna mati
Prnjami ih odijevati.

Tako i pjesnik imade lijepih misli, uznesenih čuvstva,

Ali pjesnik oskudijeva
Na izrazu, na odjevu
Svojim mislim, svojim čuvstvom.
Uzor stoji pred njim jasno,
Ali tužan ne dostiže,
Da mu riječju oblik shvati,
Krpež mora u svijet slati

I njemu, kao što Rafaello Sanzio o sebi veli, a Cicero o Fidiji, uzor pred dušom jasno stoji u milju i ljepoti, a on taj uzor samo u krpežu u svijet slati može.[1]

Plato veli, da su u predjelu čistih ideja arhetipi svega, a Bog, kada ih stvara u realnome svijetu, ne može ih stvoriti onako lijepe, kao što su u onome predjelu. Ako to nije moguće Bogu, kako će to biti pjesniku?

Ovdje mi nije ispitivati, je li Preradovićev pojam o dobroti i ljepoti valjan i u koliko je valjan. Svakako mi se čini, da narav l i j e p a i d o b r a nije jedna te ista. Ovi se pojmovi nalaze skupa kao zajednički prislovi istoga objekta, i po tome bi

[1] Dr. Fr. Marković ib. 7.

slijedilo, da im je narav srodna. Da to nisu bića, supstance o sebi, nego samo atributi bića, očevidno je, s toga je donekle besmisao istraživati supstancu dobra. Govoriti se može jedino o naravi dobra. Pa i tu valja razlikovati dobrotu kao metafizični atribut bića od dobrote u etičnom smislu, tako isto ljepotu idejalnu, inkonkretnu od ljepote konkretne u biću. Prva je svojstvo svih bića, te je individualna, tipična; druga je razdijeljena po svijetu, svojina samo nekojih bića i to djelomice, potpuna samo u Bogu. Konkretna ljepota može se združiti s konkretnom zloćom, a to opažamo svaki dan, kada vidimo, da zločinac ljubi zlo, relativno, a ljubi istodobno i ljepotu, relativnu.

U ostalom to se ne tiče strogo ovog pitanja. Preradović i ako nema jasna pojma o naravi ljepote, ipak je on bolje stvara nego ikoji valjda estetičar, jer je to urodjena forma njegova mišljenja, jer on ne može misliti o dobru, nego u skladnim slikama svoje bujne i čarobne mašte. Možda je upravo sreća za Preradovića, što je tako shvatio svoje zvanje, jer ga je to učinilo prorokom narodnih težnja, a istodobno svećenikom dobra, svećenikom etičnih načela, tako se je najbolje odazvao odgojnom pjesničkom načelu, o kojem sam s početka spomenuo. Ljepota forme, t. j. odijelo, kojim on te etične ideje zaodijeva, sasvim mu je prirodjeno. Njegova mašta konkretuje i personifikuje i najapstraktnije misli. On ne može misliti nego slikovito; a to je oznaka pravoga pjesnika, jer sama mašta, kao što opaža G. B. Vico, nema apsolutne vrijednosti kao uzvišene filozofske ili etične u čarobnom odijelu slikovite prirode.[1]

[1] Tomaseo: studi Critici. Vico I. 11.

To sve valja da drži dobro na umu, tko želi crpiti odgojnu korist iz Preradovićevih oda i tu drugomu, osobito mladeži, priopćiti. Prije nego udjem sasvim u predmet, budi mi dozvoljeno jošte spomenuti, što kaže Lindner u svojoj empiričnoj psihologiji, slijedeći Herbarta: Ćućenje krasna i dobra ne dadu se pokazivanjem pobuditi, nego treba naviknuti duh svoj i tudji na lijepe pojave i predmete, jer je navika u ljepotnom i etičnom pogledu najbolja obuka, a da se to postigne, valja isticati ljepotu i dobrotu i u njoj se vježbati. Kao što materijalne, fizične moći u čovjeku jačaju vježbanjem, tako umne i moralne. Držeći se toga načela, možemo odmah prijeći na stvar.

III.

U uvodu spomenute edicije Preradovićevih pjesama dr. Marković dijeli te pjesme prama općenitoj diobi pjesničkih sastavaka u oveće epske pjesni i dramatske, pjesničke pripovijesti, romance, i balade, refleksivne pjesme: elegije, sonete; didaktične pjesme i alegorije, epigrame, poslanice; prave lirske pjesme: ode i popijevke. Od svih ovih kompozicijom i ljepotom dikcije odlikuju se romance, soneti, ode i popijevke, pa ove vrsti pjesama najjače ističu osobitost pjesnikova umijeća. Medju ode spadaju pak: Nada, Smrt, Ljubav, Bogu, Majci, Kosovo polje, Utjeha, Nikoli Zrinskomu, Dvadeseti Svibnja, Biskupu Strossmayeru, Spomenik Jelačića bana i Slavjanstvu. Proučavajući ex professo ove pjesme, nije moguće ne obazrijeti se i na

druge, koje su ili formom ili sadržinom njima srodne, i ako u samim odama imade neiscrpivog gradiva, da oplemeniš mladenačka čuvstva, osobito čuvstvo ljepote i čuvstvo dobrote.

Srce mladeži po svojoj naravi sklonije je da shvati i da se zanese za onim, što je dobro. Takova je narav mladeži: opažamo, da sve ono, što je mlado po svojem vanjskom obliku, jest lijepo: proljeće puno cvijeća i ugodna mirisa natkriljuje svojim čarom plodnu i bogatu jesen, mladići i djevojčice su ubaviji i zamaljiviji od postarjelih ljudi ili žena; pa kao da vlada neki tajni nevidljivi zakon simpatije, s kojega mladež ćuti neizmjerno veću sklonost prama ljepoti nego prama dobroti; dočim je starija doba sklonija k dobru i više do njega drži, nego do ljepote, kao što i jesen radja samo dobrim plodom. Stoga odgoj valja da počme s čarobnije strane, s pobudom ćućenja krasote.

Kao što logično poimanje, opaža Lidner, tako zahtijeva i estetičko, nestrastvenu mirnu ćud, jer bez takove nije moguće shvatiti ni istinu ni ljepotu. Za estetičko poimanje to vrijedi u većoj mjeri, nego li za logično; jer su čuvstva kao sastavni djelovi ljepote zajedno i stanja ćudi, gdje je pak ćud pomućena strašću, tu se ne može u njoj zrcaliti objektivna ljepota. Strastven i surov čovjek otimlje se dojmu ljepote, ako je ljubi, ne ljubi je poradi nje same, nego poradi svojih strasti i požuda. Njegovo je shvaćanje ljepote prostoćutilno, te sasvim subjektivno, dočim je ideja ljepote srodna ideji božanstva, koje takodjer ište nabožnu ćud i čisto srce od svakoga, tko k njemu pristupi i njegova se žrtvenika hvata. Ovdje vrijedi ona preporuka talijanskog pjesnika umjetnicima:

E sia pur vasto ingegno e fantasia
Tutto veggente, chi benigno il core
Non abbia e l'alma generosa e pia,
Non salirà dell'arte al primo onore.

G. Torti.

Filozofi estetičari raznovrsno shvaćaju ljepotu i raspravljaju o njezinoj intimnoj naravi, neki traže medju monadama njezino biće, nekima je lijepo, što je drugima ružno u djelima umjetnosti; mnijenja se čudnovato križaju o jednom te istom objektu; nu nitko se nije usudio ustvrditi, da priroda nije lijepa u svojem normalnom stanju. Što Heine govori o moru, može se proširiti na cijelu prirodu i nazvati ju majkom ljepote. To su shvatili ne samo filozofi estetičari, nego, što je više, svi umjetnici stvaratelji ljepote. U prirodi su tražili svoje ideale, u njoj su tražili boje, da ih naslikaju. Kako se pojavlja u Preradovićevim odama ta prva buditeljica ćućenja krasote!

U pjesmi »Nada« upotrebljava iz prirode najljepše motive. Ona je sama:

Divna zvijezda našeg žića ódi.
Komu tvoji neznani su čari?
U djeteta još nezrelom oku...
Ti mu svijetliš k prvom slabom kroku,
Ti se sjaješ iza njegvih traga.

Za ljubav kaže:

Padajućim zvijezdama nas kitiš.

Ona spaja:

Dvije duše, dvije iste želje
Kô dvije ptice,

koje na njezin poklik

Na susret si prhnu jedna drugoj.

Pa još:

Zvijezda si nam tad zemaljskoj noći...
Luč nam tvoja ponajljepše sjaje...
Nebo tad si razzvjezdano širom
Iznad onog omiljelog krajka,
Koga zemlja mila nam je majka...
Kao sunce žarko u sve slike
Životu nam tada se prelijevaš.
Tako Tvorac stablo ti razgrana
Na petero različitih vrsta
Pet i tvojoj ruci dade prsta...
Po nje silnom i različnom cvijetu
Da joj budeš na zemlji Cvjetana...
Gdje se godir blagi duh tvoj kreće
Tu na zemlji biva pramaljeće,
Tu cvjetaju radosti i slasti.

U njoj je skup svih sreća na zemlji:

Kô voni jedan s kite razna cvijeća.

U pjesmi »Bogu«, da označi, kako Bog štuje ljudsku slobodu, pjeva:

I tako ti i zlu na moru
Svijeta valovat svakomu dopuštaš
Al vali svakom sleći se moraju
Opet medj stalne obale smjera tvog
I nosit obćem blagoslovu
Ladje...

Osjetiv se umorenim pjevati tako uzvišeni predmet, kliče:

»... tko da suncu svijeta
Sve izbroji blagotvorne zrake?

Majčin lik mu se pomalja nad prošlim godinama života:

Kô pun mjesec nad noćnim vidjekom
svršena boja (Majci)

Po ovim primjerima, a još bolje iz ovoga. što ću dalje spomenuti, lako nam je zaključiti, da pjesnik prirodu smatra i opisuje kao simbol duševnih pojava, kao zrcalo čuvstva ljudskih. Prema spomenutim njegovim načelima o ljepoti, on ne mari prirodu objektivno ponimati kao samostalan estetični pojav, kako to čini slikar okolišar, nego njegov duh, dodirnuv se prirodne površine, u njezinu jezgru ponire, tražeći duševni znamen i svrhu prirodnih pojava. On umuje, razmišlja o prirodi. Priroda mu služi za alegoriju i personifikaciju pjesništva. S toga su njegove pjesme veliko poticalo na samostalno opažanje i proučavanje prirode. Tko želi, da shvati njegove pjesme, mora sam promatrati prirodu, mora viknuti njezinim ljepotama, jer:

Priroda se uvijek prima
Našeg srca,
U njem zrca
Jasnost svoju i svoj mrak (Oluja).

Time se u nama i budi čuvstvo ljepote u prirodi. Ali priroda je prostom motriočevu oku mrtva, besmislena, dočim ako prouči Preradovića, nakon što je promotrio prirodu, razabrat će, da ona nije mrtva, već čuvstvena, svijesna, živa, kao da u njoj diše razumni duh. Za to u spomenutim primjerima prirodni pojavi primaju lik i osjećaj ljudski, odatle život u formi njegovih pjesama, odatle ona izvanredna ljepota, koja te gane.

IV.

Prije Kvintilijana Aristotel u poetici i Horacij u poslanici »ad Pisones« govore o potrebi ukrašenog govora. To valja za svaki govor, ali osobito za

pjesničku dikciju. Umjetnost bo ne sastoji samo u ideji, nego i u formi, kojom je zaodjenuta. Kvintilijan nabraja množinu pjesničkih ukrasa govora, ja ću se ovdje, ispitavajući formalne ljepote oda, ograničiti samo na nekoje, to jest od tropa, na metaforu, sinekdohu, metonimiju, alegoriju i hiperbolu, a od figura osobito na prispodobu i na neke figure, koje ukrasuju govor naših narodnih pjesama: epiforu, anaforu, antitezu itd.

Svi tropi u Preradovićevim odama, kao ukrasi, koji se osnivaju na zamjeni značenja, crpe svoj materijal iz prirode, odatle njihov osobiti čar. To isto možemo ustvrditi i o prispodobama. Osim spomenutih primjera spomenut ću samo nekoje. Nada je nazvana: majkom sirote, utočištem bjeguncu, slikom zemlje nove brodaru,

A sanak blag, glatku kô svilu
Da razvija tihano i lako
Nemilje mi porazmrsi svako (Majci).

Pjevajući o Kosovu polju tužnom jada se u alegoriji, što na njemu nema:

Niti listka, kamo li cvijeća, da si
vijenac uberem.

Po Kosovu sada lete samo:

Crne ptice, kosovi zlatna kljuna,
Tu crnoj u tuzi hodi i pjesan
Zlaćena glasa.

Divno li je izvedena ova prispodoba!

Pa dalje uvijek figurativno govoreći, kaže, da su na tom polju neizbrojni duhovi pasli svoje misli. Ovdje metaforični izraz pasti svoje

misli biva katahrezom, jer se ta ideja vlastitim predikatom ne da izreći, pošto ga nema.

Kano ovce plandujuć leže po njem
Srpska srca.

Ovo isto polje srpskom su narodu prsa izranjena, ali ih vrijeme zacijeli. Tješeći srpsku majku nad bolima izdajstva Brankova, koje boli ni nakon vijekova ne mogu minuti, spominje divnu prispodobu:

... djeci na korist tvojoj
Živi mračna njegova sjena: s mračna
Sunca svjetla sloga nebesnih zvijezda
Bolje se vidi.

U odi »Nikoli Zrinjskomu« upotrebljavajući metonimiju pjeva:

...od kada o
Tvojem junaštvu obi si rogove
Polumjesec, od tada...
Tamni i tamni on, a uz njega sve
To ljepše sijeva zvjezdica naša.

U odi Strossmayeru, njegov govor prispodablja spijevu ptice râne, za kojim će i žarko sunašce granuti. Jelačićev spomenik se diže iz opće ljubavi naroda: kô hrid iz pučine mora. Uzev, da pjeva Slavjanstvu, duh mu zatrepti ushitom, pa raskriljuje krila, da smjelim okom uhvativ se neba poleti visoko, ali pobojav se, da mu ne popuknu žice, kad mu duša, usplamtiv munjom njegova žara, stane grmjeti po njih, hiperbolom uzvišenom stvara u svojoj mašti nove gusle dostojne »Slavjanstva«:

...Oj po želji da mogu
Da si ispredem žice od zlata sunčanijeh zraka
Da ih od brijega do brijega prepnem sinjeg preko mora,
A da mi gudalom je sjajna duga nebesna.
Pa kad zagudim, da mi zatutnje mora dubine
Ogromnim šumom sila si tajnih, a vali
Gore ono mi prirode milije da slažu
Kojim njoj zuje povjetarca i ptičice poju.
A da to sve jekom stostruči svod mi nebesni
I opet veličajnim sve ujedinjuje skladom...

Ako pjesnik nije podao oduljih slika o svojoj domovini, ako nije potanko narisao sve njezine krasote, ipak nema gotovo pjesme, o kojoj ne bi velikim majstorskim potezima podao njezinu veličinu. U ovoj veličanstveno zamišljenoj gusli jest cijelo slavjanstvo, kako ga opisuje drugdje osobito u »Djedu i unuku«. Kako je veličanstvena ova slika! Može se prispodobiti donekle s Akilovim štitom iz Homera.

A tko bi prebrojio sve ljepote dikcije uz najuzvišenije misli u odama »Smrt«, »Ljubav« i »Bogu«? U odi »Smrt« zbijeno je sve, što pjesnik može upotrebiti, da ju označi. Ona je oživljena, personifikovana supstantivnim predikatima. Tu se vidi, kakovu moć imade ne samo metafora, nego i nabrajanje, antiteza, klimaks, anafora (epifora je isključena u srokovanoj pjesmi) itd. u njegovim odama.

Najljepši primjeri antiteze:

U svemiljenju ti stalnost jedina.
Zapad svijeta, istok njeg'va plača...
Neizmjernost snuje ti krajine

Ljubav uči čovjeka:

Plest si vijence i kovati lance.

Bog je jedini bitnik, a sva ostala b i v a d su kao prašak, koji se vidi samo na z r a k a m a njegova s u n c a. On je v i r, iz koga teku ž i v o t i; more, u kojem se sve s m r t i t o p e:

...uzrok pravi
Svega na svijetu i cilj mu zadnji

A pošto je svemir v j e č n i s v e m i j e n j, on jedini je u njemu v j e č n a s t a l n o s t. Pjesnikov um ne može da se o m j e r i na božjem n e i z m j e r j u.

Što puh slabog na izdahu lahora
Uz huk vihrovâ — Što i praporca zvek
Uz tutanj zvona — Što i puć u
More kamećka uz šum valova.

U pjesmi »Kosovu polju« imademo takodjer lijep primjer antiteze a donekle i atanaklaze:

...Na danu ljetnu se bješe smrzla...
krvca goruća.

A u pjesmi »Nada« antiteze i nabrajanja:

Siromahu ti si sve bogatstvo,
Bogatome još veći imetak,
Veselome neizmjerno carstvo,
Žalosnome veselja početak,
Sretnome si sreća bez poraza,
Nesretniku poraz hude kobi,
Ljubljeniku duga cvjetna staza,
Neljubljenom mostac k cvjetnoj dobi...

Ljubav pak pogodi prva:

Zvijezdu, prašak, čovjeka i crva.

Osim proste antiteze, nalazimo često antitezu spojenu i s nabrajanjem (enumeratio):

Neba kruge i pljevice gumna
Glibe mora i gora visine
Sitna mrava i čovjeka umna,
Sve obimlje tvoga srpa mah (Smrt)

Pa dalje nabrajanje, antiteza i anafora:

Sada trneš zvijezdu pravjekovnu
Sad iskricu prosinulu teke
Sad obaraš glavu, svijetal dom
Silna duha, cijelom svijetu kobna,
A sad crvka nevidljivo drobna (itd.)

Primjer epifore, anadiploze, i simploke s etimologijom:

Kad svi jednog Boga molite, kad svi
Jednim glasom slavu pjevate, kad svi
Jednog tijela udo ste, bud'te i svi
Duha jednoga.
(»Kosovo polje«.)

U pjesmi »Utjeha« alegorija i anafora:

Već udes-vihar huče, na okolo
Vas svijet se burka, vali grozovito
Već svud mu skaču na visoko,
Brod će nam propast, bojazan misli.

Medju najljepše anafore (ponavljanje istih riječi na početku stiha) jest ona u odi o Strossmayeru, koja se može takmiti s najljepšim u narodnoj pjesmi:

Sin naše zemlje njemu bjaše slutnik
Sin naše zemlje, njemu bjaše vjesnik
Sin naše zemlje i do vijeka bi će
Hvaljen mu junak.

A u odi »Bogu«:

Ti jesi blag i dobar i milostan
Ti jesi jak i mudar i pravedan
Ti jesi svet i blažen...

Najviše anafora imade u odi »Smrt«, spomenut ću samo nekoje spojene s enumeracijom:

Svi stvorovi svi su tvoje roblje
Svi prostori samo tvoje groblje
U svemiru svud tvoj mori dah...
Sve, što tonu u prošasti sjeni,
Sve, što biva trenom bivajućim,
Sve što trenom biti će budućim
Bješe, biva, biti će tvoj plijen.

U istoj odi imademo nabrajanje, spajanje s upitom i anaforom:

Čemu porod, kad si crv u njemu?
Čemu život, kad tobom doboli?
Čemu sav svijet?...

Nabrojiti sve ljepote, koje rese Preradovićeve ode, nije moguće ni letimice, a kamo li ih analizovati u kratkoj raspravici. Dvojaki su ukrasni elementi tih oda: umjetni pjesnikovi, i to većina, a neki uzeti iz naše narodne pjesme. Tako na primjer prispodoba u instrumentalu. U pjesmi Slavjanstvu kaže, da je narodna svijest l a v i c o m narasla, a ljubav veže srce r o b o m. Epitete slabo upotrebljava, u njima nakita ne traži, atributi i predikati su rijetki, i ti su po uzoru narodne pjesme; tako je vjera t v r d a, t v r d je i kamen, riječ je s l a t k a, san je b l a g, sunce je ž a r k o, b l a g a rosa sipi, crvak je s i ć u š a n, zora je r a n a, c r n a kletva itd. Osim toga mjesto pridavnika upotrebljava samostavnik držeći se narodne pjesme: b j e l i c a pšenica, d a v o r gusle, d a v o r pjesma, ptica selica. I etimologiziranje narodne pjesme mu je na poruku, da poljepša ruho svojih oda: vijek se vije, klica klije, krila se krile, itd.

Budi mi dozvoljeno ovo suhoparno i nepotpuno nabrajanje formalnih ukrasa dikcije zaključiti kiticom, kojom pjesnik završuje svoju pohvalu ljubavi:

Tko bi moru biser povadio,
Tko li njemu prebrojio vale,
Tko bi tvoje napjevo se hvale,
Tko li čare sve ti izslovio!?
Nitko za sad pojedinim tvorom...

Nije ni potrebito isticati naumice primjere, u kojima je pjesnik personifikaciju upotrebljavao, jer se ta na sve strane pa i u spomenutim primjerima opaža. Sve njegove umne abstrakcije, sva unutarnja čovječja čuvstva primaju slikovni oblik vidljive prirode, koja pod njegovim perom sasvim oživljuje.

Ovdje se vidi, da je Preradovićeva mašta samo donekle prirodjena, ali je naobrazbom usavršena, te je postala estetički savršena, prava umjetnička mašta. U njegovim pjesmama ne očituje se samo vanredan prirodni dar, nego i velika umna i estetična nauka.

Nu ne samo u odama, nego i u svim ostalim pjesmama Preradoviću je priroda samo simbol i alegorija.[1]

Kad duh zaroni u tančine Preradovićeva oblika, tada može tekar pitati: što pjesnik drži estetičnom ljepotom?

U epskoj pjesmi »Prvi ljudi« spominje sklad i savršenost kao dvije oznake više ljepote. Taj sklad izmedju tvari i duha ističe se i u odama, otale težnja, da prirodu predstavi simbolom duha, otale personifikacija tvari i oživljenje pod pjesnikovim perom. U »Jeziku roda moga« ljepota izbija iz skladnosti jezika sa ljudskim duhom. Njegova estetična vrijednost ističe iz njegove psihološke

[1] Dr. Marković u spomenutom uvodu to na šire razlaže.

izrazitosti, te spominje njegovu nježnost, prikladnost za ljubav i za pjesništvo. A te sve vrline su osobito rasijane u odama. Priroda je takodjer lijepa, jer je skladna izraziteljica čovječjih čuvstava, s toga ističe mijenu dana i noći (Laka noć). U »noćnim pjesmicama« pjeva zvijezdu meteornu, ružu i slavulja, dan i noć (sin i majka), kolo zvijezda na nebu. U pjesmi »Braća« u oduljoj personifikaciji opisuje krasnu hrvatsku zemlju, istu figuru upotrebljava u pjesmi »Na grobniku«, a u »Proljetnoj pjesmi« opisuje proljeće kao alegoriju. Ali nakon spomenutih primjera iz oda ne treba novih iz drugih pjesama, nego samo da se vidi, kako je Preradović svugdje dosljedan:

Sloga je zora, naviješta
Ljubavi dan uvijeke, te ti zarudjuje lice
Zdravlja rumenilom već, lice blijedo od sanka
Bolnog — — — — — — — — — — — — —

Već ti se suzâ rosa svjetluca
Svud nadom utjehe blize; jutarnje ti magle
Već kažu zlatnimi se slikami sjaja budućeg;
Rano vjetarce, slutnja preblaga, već ti kriocem
Svojim hladi čelo i grudi...
Duhovi sa zadnjim sankom bore ti se, zadnjem
Srca ti otimlju se čamu, brecaš se i pružaš...
Da se probudiš, da pogledaš slogom u prekrasni
Božji danak, kojemu je ljubav sunce...

Sklad, koji se može svesti i na red, jest jedan od bitnih elemenata ljepote. Tko želi dakle u drugomu pobuditi čuvstvo ljepote, mora svrnuti njegovo opažanje na taj elemenat i u njemu ga vježbati. U Preradovićevim odama, rek bi, da ništa nije savršenije od toga elementa. Ne samo red u izvanjskoj formi kompozicije, u prikladnoj diobi

strofa i stihova, što se već predpostavlja, nego taj se red osobito ističe u razdiobi i skladnom rasporedu ideja. To se može opaziti i u spomenutim primjerima figura, osobito nabrajanja, pak cijeli sastavak njegov pruža nam najskladniji red mišljenja. Smjelih skokova, zamršenih prijelaza, kako ih ljube inače pjesnici odâ, nema ovdje, svagdje je očevidna logična razdioba.

U prvom dijelu ode »Bogu« odgovara na pitanje: ima li Boga; u drugom, kakav je Bog; a u trećem ističe njegovu neizrecivost. Svaki od tih djelova je napose razdijeljen prama božjim atributima, koji se javljaju u njegovim djelima. U odi »Ljubav« još je očevidnija ta razdioba: ljubav vrhunaravna u Bogu prama svijetu, i ljubav na zemlji, koja obuhvaća majku, oca, brata, sestru, prijatelje, znance, cijeli narod, cijelo čovječanstvo.

V.

Kaže Hume u svojoj estetici, da je estetski odgoj priprava za etični odgoj. Kad je mladić u prirodi osjetio život, rukovodjen od velikog pjesnika, kad je shvatio, što je u prirodi lijepo i zašto je lijepo, kad mu postane očevidan snošaj izmedju materije i duha, najprije se u njemu pojavlja estetički ukus. Po njemu on priznaje za lijepo samo ono, što jest zbilja lijepo u njegovoj objektivnosti bez ikakova odnošaja na sebične individualne težnje. Objekat ostaje u sebi, a on se k njemu približi plemenitim ćutilima svojeg duha, nijemim čuvstvom opojen. Kaže Goethe: nitko ne hlepi za zvijezdama, nego samo uživaš u njihovu veličanstvenom sjaju. Estetični ukus otvara obzorje krasnoćuća, pa uvidjaš i najskrovnije ljepote u

prirodi i u umjetnosti. Gojenjem estetičnog ukusa istodobno se goji i etično čuvstvo.

U odi »Bogu« pjesnik gleda oživljene prirodne ljepote, koje nekom tajnom silom uzdižu njegov duh do onoga, koji je

> ... uzrok prvi
> Svega na svijetu i cilj mu zadnji.

Jer:

> Kud godjer krene duh mu se, svagdje te
> Vidi i čuje, svagdje tvojim se on
> Divi čudesom i u svemu
> Ljubavi, mudrosti i svemoći
> Pozna ti trag: sva priroda govorî
> O Tebi glasom svojih bezbrojnih na
> Udiv stvorova, ili mûkom
> Kazuje na te, da jesi svagdje.

Držeći se one Davidove: coeli enarrant gloriam Dei et opera manuum eius annuntiat firmamentum: dies diei eructat verbum et nox nocti indicat scientiam, Preradović takodjer pjeva:

> Slavom se tvojom vijekovi svi ore,
> Nebesa ječe njome, i sunce ju
> Svjetlom prijavlja suncu...

Iz samog dakle promatranja estetičnih ljepota prirode duh ljudski se diže visok do Boga, odatle cijenim, da i počimlje etično čuvstvo i ako psihologi vjersko, nabožno čuvstvo ne ubrajaju strogo medju etična čuvstva. Vjersko čuvstvo nam predstavlja etične zakone kao izraz božje volje, odatle slijedi sankcija svim moralnim zakonima. Vjersko čuvstvo, da se poslužim opet Lindnerovim riječima, poljepšava sve naše zemaljske odnošaje, sve

etične zakone života. Ako čovjek ne svršava u grobu, fizična smrt nije više ružna, jer je početak drugog boljeg života. Preradović stoga govori »Smrti«: čovjek

Tražeć tebi uzrok clij i konac
Nadje samo slutnje biser taj:
Ti da jesi prijelaz samo bićâ
S' ovog svijeta i na njemu žića
U življenja drugog tajni kraj.

Pa ne samo za to je smrt nešto dobra; njezina dobrota proističe iz njezina izvora Boga:

Što si godjer, iz onog si ruke,
Koji svjetla po nebesih razsu
Te no sjaju i uče neuke,
Dobra oca svijetli stvori da su.
Dobrotu mu svaka živa stvar
U dokazih bez broja razlaže,
Dobrotu mu svako djelo kaže,
Dobar bit ćeš i ti njegov dar!

Iz uvjerenja, da poslije ovog života nastaje novi život, slijedi, da će krepost i ako je prezrena i potlačena na zemlji, zadobiti zadovoljštinu na drugom svijetu. Na zemlji bo:

...ne mine časak, niti
Kapljica kane, nit listak šušne
Nit ptica pisne, misao krene il
Srdašce kucne igdje i ikada

bez božjega znanja. On dijeli svakomu obilnu rosu blagosova

Al joj i svaku kapljicu ujedno
Na vagi pravde strogo dosudjuje
Jedincu...

On sve upućuje na dobro

...al slobodnoj ipak
Tim volji na put ne staje nijednoj.

Opačina, koja se danas vozi na triumfalnim kolima, u Njemu će naći svoga osvetnika; on će raskrinkati varalice, a uzvisiti značajnike; u Njegovu krilu vladat će sloga, mir i ljubav.

Oj na nebo uprite oči, ne na
Bijednu zemlju, juga slavjanskog djeco:
Ta sva široka vam je zemlja širok
Žalosti prizor.

Svud vam niče pelin po njojzi medju
Slatkim grožđjem, svud vam se kukolj crni
Medju bjelicom pšenicom, svud gorkost
Ljubav vam truje.
(Kosovu polju.)

U odi »Slavjanstvu« izriče divnu epifonemu:

... Ah ne dodijeva dobro na zemlji
Neba ljubimcem.

Čuvstvo ljepote neodoljivo čovjeka k nebu uzdiže, k počelu svake ljepote i dobrote. Ovdje se spaja estetično s etičnim čuvsvtom. Već sam spomenuo u početku, da je Preradovićeva estetika podvržena etici. U njegovoj lirici ljepota je nerazdruživo spojena s dobrotom, (i ako objektivno ljepota može opstojati, gdje o dobroti govora nema n. pr. boje, kamenje, glasovi, riječi itd.)

Dobroćuće nije ništa drugo po sudu filozofa nego užitak, naslada u dobru, a bol i žalost za zlim. Ako madić ćuti za ljepotom, ako je ljepota nerazlučiva od dobrote, onda će sa čuvstvom ljepote rasti u njemu i nagnuće k dobru i usaditi će mu se u dušu, a da ne će toga ni opaziti i tako će mu se u srce uvriježiti, da ga ne će nikakova sila kroz cio život iz njega iskorijeniti. Kao što spon-

tano, po moći višnjih duševnih sila, po božjoj providnosti, iz duše Preradovićeve izvija se plameni žar dobra, koji se žar u njegovoj estetično odgojenoj maštи pretvara u luč svjetlosti, tako ta ista svjetlost obratnim putem kroz prizmu, tako rekavši, Preradovićeve maštе, ošinuv maštu nadarenog mladića, prelazi u srce i tu se pretvara opet u žar topline, u čuvstvo, u ljubav za sve, što je plemenito i dobro. U Preradovićevim odama težnja za dobrim pojavlja se gotovo u svakom obliku, u kojem se i samo dobro pojavlja, osobito u savršenom obliku pjesme.

Ljubav je jedino etično čuvstvo, iz kojega svako drugo izvire, ljubav je početak svake dobrote, kao što je mržnja početak svakog zla. Ta ljubav i ta mržnja dobivaju razna imena prama objektu, za kojim teže. Pobuditi prvu, zgnječiti drugu u srcu čovječjem etična je, pjesnikova težnja. Kad to postigne, postigao je savršenost duha pojedinaca, i cilj cijeloga čovječanstva. S toga on pjeva ne ono, što hoće, nego što mora, ne od volje, nego od nehotična uznesenja; on pjeva duboka čuvstva, visoke misli; on pjeva ono, što je dobro, a pjeva za to, da čini dobro: da tješi prijatelja, da vida rane domovini; on pjeva za to, što ljubi; s toga slavi svoju dragu, slavi domovinu; on pjeva kao slobodan čovjek, stoga njegova pjesma ne ima pohvalne riječi silniku, koji otimlje slobodu, za njega ima ona samo prijezir, samo mržnju i razorni trijes; on pjeva, da prosvijetli svoj rod; on pjeva, da boravi u svom idealnom svijetu, koga njegova pjesma glasi, makar se i bijeda rušeći mu krov nad glavom, obarala na nj; on pjeva, jer u pjesmi nalazi utjeha i zamjenu za materijalni neuži-

tak: svrha mu je oplemenjivati, a sredstvo uzvišenost.[1]

To su glavna etična načela Preradovićevih pjesama.

Već sam spomenuo, da je Preradović bogoduhi kršćanin i dokazao to iz njegove ode »Bogu«. Da upoznaš Boga, ne treba ti ničijega auktoriteta: ljudski um vidi kroz svu vječnost i po svoj beskrajnosti razastrto biće Božje, ali š t a j e, toga ljudski um pomisliti ne može, to ostaje uvijek tajna

— Šta si, umu
Ostaje tajna do vijeka, ali
U srce svako, kom se otvaraju
Pram nebu čuvstva cvijet nepoštivaš
Sipe, ko blaga rosa vijesti:
Takov nam jesi, o Bože tajni!

Početak dakle i svrha svega jest Bog, dakle dobro; od njega sve izlazi i k njemu se sve povraća. On je dao jedini zakon čovječanstvu, zakon ljubavi.

Ljubav je božja kćerka, koju on uda za bijedni svijet, da po njem svuda srećom radja i na Boga sjeća; ona zauzimlje kod njega prvo mjesto vlasti, ona s njim dijeli vječni prijestol, drži i ravna mu cartsvo: ona uvodi u život svako živo biće, sve što se zametne i rodi na svijet, njezino je čedo. Ona potiče Boga, da zaodije vasijoni svijet u sjajne haljine svjetlosti i da ih sve k jednoj svrsi uputi; zbog nje je on ulio u ovo smrtno tijelo ljudsko besmrtni duh. Ovdje dolaze pjesnikove ideje uzete iz Pitagorine teorije o metempsihozi, koje su širili i šire spiritiste. Ljubav nadzire i pûti ljude u njihovu razvoju: kad padnu, ona ih uzdiže, tvrdu

[1] Dr. Marković 8.

zemlju pretvara im u gipku ljuljaču. Ljubav daje čovjeku domovinu, roditelje, prijatelje, ljubovcu. U ljubavi su usredotočeni svi naši odnošaji na zemlji.

Odnošaj prema Bogu uvriježen je u ljubavi; ničim drugim mu ne možemo odvratiti na dobročinstva, ova je ljubav nesebična, čvrsta, savršena; to je oznaka zahvalnosti. Prama ostalim pak suputnicima na ovoj zvijezdi »tamnici« najprva je ljubav prama roditeljima, i to u raznoj mjeri: ona bo nas uči:

Majku grlit, umiljat se ocu,
Brata, sestru, prijatelje, znance
Redjati si okolo srdašca.

Tu odanost prama majci orisao je majstorskim kistom u posebnoj odi. Majčin lik pjesniku lebdi uvijek pred očima i poput mjeseca rasvjetljuje mu noćnu tminu života. Kad se nje sjeti, postaje djetetom, te krije lice u njezino krilo, a ona:

Čelo gladeć ljubeć oko slijepo
San mu dovabi.

Nakon toliko godina ne može ju zaboraviti, ćuti za njom bol, koja će ga pratiti do groba. Oh da ju može vidjeti i zagrliti, da joj može izreći, koliko je

Mila draga iznad svega blaga
Sinu si svojem!

Nu i poslije smrti ona ostaje svojem sinu »angjel čuvar«.

Svak ljubi svoje roditelje, to je čuvstvo uvriježeno u svačijem srcu, zajedničko nam je sa živinom, s toga ne zahtijeva se truda, da ga pobudiš u mladenačkom srcu, ako baš nije iskvareno i podivljalo u strastima. Ipak taj motiv često dolazi u Preradovićevim pjesmama, što odaje

pietet i plemenitost osjećaja, a ne odgojnu tendenciju.

Ako je nježna i ganutljiva ljubav sina prama svojoj majci, još nježnija je ljubav majke prama sinu — puna požrtvovnosti bez sjene sebičnosti:

Tko te ne zna, o nebeska plato,
O koristi bez ikog sebičja,
Čista srećo s lica i naličja!?
S koje majci uz zibku je dato
Zaboravit na sve blago ino
I misliti na jedno jedino,
Na čedo si materino zlato.

Koliko delikatnih tankoćutnih misli pobudjuju ovi stihovi! O sveta majčina ljubavi:

Žar ti jesi u njezinu oku,
Što joj žiću kroz sve tmine sja še,
Kog joj niti tmine ne ugase,
Komu iskre svedjer su na skoku
Planut tamo, sjati i grijati,
Gdje brižljivost, ta matere mati,
Slabahnom će da pomogne kroku.
(Ljubav.)

Spolna ljubav nije mnogo istaknuta u njegovoj lirici. U pjesmi »Ljubav« o tom čuvstvu kliče:

O blaženi vijenci, lanci, spone,
Kojimi nam breklo srce stežeš,
I robom ga s drugim milim vežeš
Da ko kaplja kapljici prione
I u more beskrajne raskoši
Rastopi se s njime i raspršì
Ne hajući kud ga vali gone...

O toj istoj ljubavi imade divnih ulomaka u epskoj pjesmi »Prvi ljudi«. Ali ni to čuvstvo ne treba odviše pobudjivati, da ne plane, ili kao bujica da se ne razlije preko svojeg korita. Odgoja je

zadaća to čuvstvo oplemenjivati i s njime upravljati obuzdavanjem požuda; najsavršenija je ljubav, koja ne traži za sebe ništa, koja ljubi, što je lijepo i dobro samo za to, što je lijepo i dobro, kao što ljubimo zvijezde, a za njima ne posižemo.

Osim spolne ljubavi jaka je u plemenitim srcima uzajamna ljubav, to jest prijateljstvo.

Tko te ne zna i po milom liku,
U kom stvaraš vjerne prijatelje?!
Dvije duše, dvije iste želje,
Ko dvije ptice, slijedeć tvome kliku
Na susret si prhne jedna drugoj,
I u slozi za života dugoj
Dvojače si radost, čast i diku.

Prijateljstvo iskreno nesebično, požrtvovno odaje najplemenitija svojstva duševna. U žalosti, u brizi, u samoći eto ti pravog prijatelja, da te utješi, svjetuje i pomože.

Bratska ljubav i sinovlja spojene simbol su domovinske ljubavi.

VI.

Većina Preradovićevih pjesama u opće a ode napose, prožete su najuzvišenijim čuvstvom domovinske ljubavi. Domoljubni politični nazori jezgra su njegova pjesništva.[1] Domoljublje je duša njegova života; najmilije mu je blago mili rod (»Molitva«). On je sretan, što je sin ove domovine, te se sinovskim čuvstvom opojen za nju moli, neka ju Bog ukrijepi medj svijetom, koji joj život tare; satro bi ga, da uzmože. Nu ona nek nadživi vra-

[1] Dr. Marković ibid.

gove si stare i mili rod još cvjetao nije, nu neka procvjeta; uvijek svoju krv za tudjinca lije, a ovaj mu ropstvom plaća; budućnost neka mu bude svjetla; nu bude li mu i ta mutna, neka barem nad njim sjaju uvijek dvije zvijezde: pouzdanje u Boga, i vjernost sebi. U pjesmi »Braća« kaže, da domovina mora biti ljuba pravomu zvanju dvoje ljubomorne i zavadjene braće: život svoj dužni smo svojoj domovini. Vraćajući se iz tudjine pjesnik onakova cjelova, kakova podade domovini, kaže da nikada nikomu nije dao, niti će dati; domovina je njemu sve što ljubi i svojim zove (»Pozdrav domovini«). Domovina mu je majka sreće, on će do vijeka njezin biti, do vijeka ju ljubiti, u njoj samo želi on i vječni pokoj počivati. (»Putnik«).

Prvi dokaz domljublja jest ljubav i njegovanje svojeg materinjeg jezika: jezik je oznaka narodnosti: ono što smo po njemu smo. Preradović u krasnoj pjesmi »Rodu o jeziku« ističe etični momenat hrvatskoga jezika. Po njemu nam se je osvijestila duša, te smo upoznali, da je najbolje na majčinim grudima. Narav nam ga je dala, od djedova smo ga u amanet primili, te ga ostavljamo u baštinu najmilijim svojim potomcima. U njemu izričemo sva svoja čuvstva bolna i vesela. S njim se moramo dičiti. Nije naš jezik kozarski jezik; njim su carevi carevali, a kraljevi kraljevali; on je jezik slavnoga puka, slavnoga naroda, koji se prostire od Stambula do Kotora, te u njemu pjeva junačka djela svojih djedova. Po njemu smo poseban član svijeta, a bez njega bismo bili bez imena, bez prošlosti, bez budućnosti. U pjesmi »Jezik roda moga« pak ističe estetične elemente hrvatskoga jezika, da se u nj to više zaljubimo.

U popijevci »Naša zemlja« slavi domovinu radi junačke i za prosvjetu zaslužne prošlosti, slavi njezinu prirodnu ljepotu i plodnost, njezinu pjesničku i uljudnu darovitost: ona je svim vjernim sinovima sveto polje, na kojem moraju raditi, tvoriti, proslaviti se, čvrsto u jednom kolu stojati i braniti je od tudjinstva.

Ljubav je pokretačica svega toga, te joj u odi pjeva:

Tko ti ne zna i duh onaj sveti,
Kojim silno sve narode giblješ,
Krune mičeš i prijestole ziblješ!?
Kojim srodna srca i pameti
Spajaš jedan u plam žarke strasti,
Te im slast je vrhu svijeh slasti:
Za dom mili živjet i umrijeti!

Kao svim ostalim narodima, i Hrvatima je ljubiti svoju domovinu. S toga on slavi muževe, koji su prodičili svoj narod. U odi Strossmayeru veliča biskupa, što je ukazao u vječnom Rimu svojim sjajnim saborskim govorom, da imade Hrvatska dičnih sinova. Svijet mu se divi.

...a mala prezrena Hrvatska,
Za koju svijet taj ni ne znaše skoro,
Sad je na glasu.

Slavi bana Jelačića, što je dokazo onima, koji nijesu mogli naći Hrvatske na zemljovidu, da imade Hrvatska. Na njegov poklik listom diže se narod za njim, i ko silna bujica prodrije iz svoga korita, provaliv tijesne sipove tudje samovolje. Ali ipak, nakon toliko žrtava počinjenih, biser dat mu od cara, da ga razdrobi i u narodu mrvice posije, te mrvice

U nehar niknu nam one, sjeme nevjerno,
Svud pelinom bujnim, a iz gorkog pelina soka
Udes punu nacijedi čašu ti pića i tebe
Njim napajaše, dok ne ogorči ti toliko život
Da ti i smrt bude sladja od njega — i ti nju
Prigrli...

U odi Zrinjskomu pak kaže, da je ljubav domovinska pojava, koja samovoljno niče iz prirode (to pjeva i u »Naše gore listu«), koju ni sama smrt ne može uništiti, te u divnoj personifikaciji slika smrt, gdje se veseli porazu tolikog junaka šećući po sigetskim razvalinam. Ali njegov junački duh

Na to će svoje riješit se ljupine,
Obuć se svjetlom i uskrilit
Let si u neba visine sjajne.

Pjesnik je uvjeren, da hrvatski narod ne će poginuti, dapače da će se boljoj budućnosti dovinuti, ali

...samo junak-duh će ga spasiti:
Duh samo onaj, što mu najjasnijom
U tebi zvijezdom za života
Svega prosinu. O slava tebi!
I tvom junaštvu slava a blago si
Svim nama, koji tebe imamo;
Po tebi lijep svoj uzor, kako
Braniti svedjer valja nam svoje.

U odi »Utjeha« takodjer naglasuje, kako radeći Hrvatska će procvasti:

Ko stanac kamen budimo stalni;
Budućnost za sad više si motrimo,
Neg sadašnjost, što nam se laska
Samo nevjerno da nas izdade.

Načelo se je narodnosti u svijetu uvriježilo, nije ga moguće iskorijeniti; redom ide, pa će banuti i do nas. Za tim navadja divnu epifonemu:

Što mora biti, biti će; zakoni
Pravde božanske nikad se odlukam
Razuma ljudskog ne ugiblju;
Oni stoje, a drugo sve ide...

Gotovo iste ideje razvija u popijevci »Bože živi«, u kojoj izrazuje živu želju, da se obistini trojedna kraljevina, da se narod bojem već dovine slobode, da njegovi protivnici padnu, a prijatelji ojače itd. A u pjesmi »Suncu« nada se od domoljublja, da će ono prosvijetliti umove svega naroda od istoka do zapada, te svi spoznati jedinstvo kao svoj cilj, da će ono ogrijati srca, te će se brat s bratom u ljubavi sjediniti, da će ono domaću prosvjetu užeći.

Pomisao na jedinstvo i slobodu domovine najviše ga zanosi, te od radosti igra i uživa:

... Lijepo će biti, veseli se, rode,
Kad opet sastaviš negdašnje si tijelo iz uda
Sada napose drhćućih ,kad troje opeta bude ti
Jedno, poput trojice svete, i kad poput nje
Sijevala nam bude mila domovina srećom
Svog zadovoljstva i srećom zadovoljstva djece,si:
Kad nam dorasli narodni duh prosto se bude
Krilio, ko sivi soko po zraku domaćem,
Bez svake bojazni na sve se spuštao duše,
I vabeći slatko na let ih, kretao sobom
U visine narodnog života; kad naše
Vile domaćice ne budu kriomčarile više
Tajno po noći iza kuća verući se, gusle
Brižljivo pod plaštem krijuć i tihano pojući
Da ni do susjedne kuće se ne čuje...

(Spomenik J. Bana.)

U tim svojim idejama prožetim čistim hrvatskim rodoljubljem nema traga kakovoj tjesnogrudnosti ili narodnoj sebičnoj isključivosti ili prevlasti. Kao

što ljubi Hrvatsku, ljubi i ostalu braću na jugu, koju bi rado vidjeti u slozi i ljubavi. Narodni duh i bratinsku slogu južnih Slovjena pjeva u »Proljetnoj pjesmi«. Pa u odi »Kosovo polje«:

Kad svi jednog Boga molite, kad svi
Jednim glasom Slavu pjevate, kad svi
Jednog tijela uda ste, bud'te i svi
Duha jednoga!

Na tom stijegu južne slovjenske sloge zlatnim neizbrisivim slovima bilježi Hrvatstvo. Kao što Hrvatstvo ne isključuje južno-slovjensku zajednicu, tako ta ne isključuje duševnu zajednicu sveslovjensku. Te su ideje rasijane u mnogim njegovim pjesmama, ali se najbolje zrcale u odi »Slavjanstvu«:

... Već ti Krkonoše, Triglav, Tatra, Balkan i
Ural i Velebit plamte novimi Horebi
Duha božjeg opet govorećeg, već ti se Vuga
Visla i Dunav, Vutava, Sava i Drava novimi
Sjaju Jordani, gdje se krste novorodjene misli
Vijeka novoga: već ti se suza rosa svjetluca
Svud nadom utjehe blize: jutarnje ti magle
Već kažu zlatnimi se slikami sjaja budućeg...

Iz tih ulomaka očevidna je pjesnikova rodoljubna tendencija. Veličina je njegova značaja baš u tom, što je toliko stradao, pa ipak svladao boli svoje i idealnim smjerom svoga duha, srcem punim ljubavi, radom boljku narodnom posvećenim. Te veli u »Pustinjaku«:

Za života neprekidne hajke,
Te mi duši i srdašcu godi
Kad mi buka dodija i stega
Odmor tražit u radnji za njega.

VII.

Sve je prolazno, pjeva Preradović u »Slavjanskim Dijoskurima«, samo ono, što je po duši veliko na temelju zaslužnoga rada, to ne samo ne propada s vremenom, nego još sve to bolje s vremenom uspijeva. Vrhovno dobro načelo u svemirskom bivanju zastupa u ljudskom životu ljubav. Vidjeli smo tu ljubav, taj jedini gotovo etični zakon, u raznim svojim pojavama. Ali prava ljubav ne obuhvaća samo rod i domovinu, ona obuhvaća cijelo stvorenje. Ljubav, posrednica izmedju Boga i ljudi, mora združiti sve narode, otev ih sebičnim svrham, u jedan složan svijet. Svi dusi, koji razumiju razvoj svijeta, znadu, da će jednom doći doba toga sveopćega združenja:

O združuj ga majko svegrleća
Širi, širi svoje blage ruke,
I obujmi sve na zemlji puke
Od sebičnih pojedinih sreća,
Da im bude jedna svemoguća
Jedno blago blaženih tisuća
Ko vonj jedan s kite razna cvijeća.

(Ljubav.)

Smrt je samo za to na svijetu, da istrijebi sve zlo, te će ostati samo dobri. Ta univerzalna država dobrih ljudi ne će se stvoriti ratom, jer će prestati ratovi, prestati vladari, biti će čudoredni kozmos na zemlji. To je idealni plod universalne ljubavi čovječanstva.

Slava tebi u i ime te sreće
Blago dobi, kad će to da bude.

Ta ljubav, o kojoj pjesnik tolikim zanosom pjeva, zauzeti će ljudska srca, kad iz njih iščezne

mržnja, prijezir, nenavidnost, kad bude istrijebljen iz zemlje korov te nam ona bude svuda cvala samo smiljem i koviljem listala (»Spm. Jel. Ban.«). Slavjanstvo se je do sada najviše napatilo nevolja, koje su iz mržnje i nepravde izvirale. Tudjinac

...gusarski brodjaše po tebi, zastava krsta
Stijeg mu bijaše, prosvjeta cilja izlično svjetlo:
Ali jadra naduta gadnim dobiti duhom
Krm rukom ravnata grabežljiva koristoljublja...
..... Nebu plakati bilo

gledeć nepravde, kojima smo bili izvrženi, nu pjesnik ipak nas ne bodri na osvetu, nego na rad na prosvjetnom polju, da se otmemo svakom tudjinskom uplivu.

Preradović dakle može se punim pravom nazvati pjesnikom svemirske ljubavi. Sve što je god imao ljepšega u svojoj bujnoj maští, upotrijebio je on da na ljubav gane. Jer je od spolne ljubavi mnogo uzvišenija ljubav bez ikakve tvarne slasti. ljubav čista, kakova je materinska ljubav i prijateljstvo, stoga prvu manje pjeva a nastoji ju idealizovati, dočim drugu nastoji širiti. Ljubav je domovine još viša, ona spaja još više ljudi u plemenitu zajednicu te je povodom plemenitih djela. Najviša je ljubav prema svemu svijetu, milosrdje općenito, koje blagoslov podaje svakom licu. Ali prava ljubav nije samo afektivna negoli i efektivna, ona je djelotvorna, ne ostaje samo u srcu ljudskom, nego poput munjevne iskre, javlja se i vani, djeluje na ljudske sile, tjera ih na rad. Čudotvorna je njezina moć i odvažnost; na hridi, na moru, na pješčari, ona cvijeće sreće sadi, ona pretvara zlo u dobro, tolika je njezina etična sila!

Iz takove ljubavi u nami se radja sućut prama

nevolnjicima i bijednicima na zemlji, sućut nad narodnim nevoljama, nad prošlim patnjam, nad krvi prolivenom. Sa sućuti budi se udivljenje za junacima, koji su se žrtvovali ili obiteljskoj, ili narodnoj ili sveopćoj ljubavi cijelog čovječanstva.

Ovo su glavni elementi, iz kojih se pobudjuje dobroćutje u plemenitom mladenačkom srcu. To dobroćutje je lijepo i zamamljivo u svakomu, koji ga djelom odaje, kaže Lacordaire, ali ako je njime opojeno mladenačko srce, odaje osobiti čar, čar, kojim je bilo narešeno čelo obljubljenog Isusova učenika, kad je živio medju nami smrtnicim.

Vjera u Boga, u njegovu svemoć, sveznanje, pravdu i providnost, koja svijetli poput luči u klesarovoj kamenari, nada u bolju budućnost individua, kada ga smrt prenese iz ovog bića u drugi bolji; naroda, kada s njim zavlada bratska sloga; čovječanstva, kada svi ljudi budu se priznali braćom, te kad nestane medju njima topova i ubojitog oružja; ljubav i postojani rad za oživotvorenje tih ideala, eto širokog polja, na kojem se imaju vježbati etična čuvstva estetično odgojene mladeži.

Kotor 1896.

DALMATINSKI PRIPOVJEDAČI.

1860—1900.

Kad bih se htio držati strogo naslova, morao bih zasegnuti na dugo i široko, nanizati mnogo imena i radnja, što spadaju u pripovjedalačku struku te ih, barem letimice, ocijeniti. Morao bih skupiti hrpu djela napisanih njemački, franceski, a osobito talijanski jer, kao što na polju znanosti, tako i na polju mnogostruke umjetnosti, Dalmacija je glasovita, kaže Tommaseo, s toga što je rodila velikih muževa više tudjim narodima nego li sebi. S toga moram odmah s početka ograničit svoju zadaću te se obazreti samo na one dalmatinske pripovjedače, koji su pisali hrvatski. Ne odbijam one, što su pisali u tudjim jezicima, za to kao tobožnje izrode. Kad je neki talijanski časopis, pišući o Tommaseu, nazvao odmetnikom svakoga Dalmatinca, koji talijanskim jezikom piše, ovaj pogodjen u sred srca, planu: »Zar su bili odmetnici oni Rimljani, koji pisahu grčki? Zar su bili odmetnici oni Talijani, koji pisahu franceski i engleski? Dalmatinci, ovjenčani slavom u tudjini, ne izdadoše svoje domovine niti je se odrekoše (??). Mnogo je Dalmatinaca učilo Talijane jezik Cicerona i Tacita. Više su Dalmatinci učinili za slovensku književnost nego

*) Glasnik Matice Dalmatinske 1902.

Talijani za svoju (??). Okolnosti prisiliše Dalmatince da uče talijanski . . .«

Da su osobite prilike natjerale mnoge Dalmatince, da uče i rade na polju talijanske književnosti, o tome nema sumnje. Prilike su učinile i Tommasea protivnikom hrvatskih narodnih težnja, od njega stvoriše talijanskoga otadžbenika i priznatoga poligrafa. Uza sve Matice, Akademije, društva, uz mnogobrojne časopise, uz probudjenu narodnu svijest ne može dan danas ni najdarovitiji pisac uzdržavati pristojno sebe i obitelj svojom književničkom privredom, ako se ne baci u krilo moćnih političkih stranaka i ako ne radi za njihove stranačke svrhe. Ako je danas tako, kako je tek moralo biti za Tommasea, koji je želio živjeti od svoga književnoga apostolata. Za Vuka znamo, da je živio od tudje milosti od potpore mogućnika, koju je Tommaseo uvijek suverenskim ponosom, otpornošću rodjenih litica, odbijao na uzor hrvatskim piscima.

Stoga nije pisac odmetnik, ako piše u tudjem jeziku, nego ako osjeća i radi protiv svoga naroda.

* * *

S toga mukom prelazim preko Tommasea kao pripovjedača i preko svih kasnijih talijanskih pisaca rodjenih u Dalmaciji. Ali ne mogu a da ne spomenem iz osobitog pieteta Marka Casotti-a, koji je prvom polovicom prošloga vijeka napisao nekoliko pripovijesti iz dalmatinskoga pučkoga života, i ako ih je pisao na talijanskom jeziku, jer su sve proniknute patriotskim čuvstvom, ljubavlju prama rodjenoj mu grudi. Ako je pisao talijanski, pisao je

jedino s toga, što ne bi bio našao čitatelja pišući hrvatski, i što je želio, da susjedni narod upozna naš narod i da ga štuje. Izdao je najprije Crvenu kapu (la berretta rossa) pripovijest iz hajdučkoga života za mletačkoga gospodstva. Tu je iznio narodne guslare, ocrtao plemeniti karakter našega seljaka. Tom prigodom Tommaseo napisa kratku recenziju ističući pripovijedalačku Casotti-evu vrlinu, te se mimogred obori na roman »I Morlacchi« contesse Rosenberg, koja opisa Dalmaciju i Dalmatince, a da ih nije ni vidjela. Za tim je objelodanio odulji roman, što ga je kasnije preveo na hrvatski pučki učitelj Bartul Matijača pod naslovom »Miljenko i Dobrila« nakladom Hartmanove knjižare. Ne mogu prežaliti prijeku sudbinu, što nije Casotti-u dodijelila u većoj mjeri umjetničkog dara, da od Miljenka i Dobrile stvori Romea i Juliettu. Taj historijski dogadjaj nije našao Shakespeare-a. Casotti ne samo što nije bio velik umjetnik, nego se nije mogao podignuti ni do razine osrednjih oponašatelja Manzonia, Grossia i drugih velikih talijanskih savremenih pripovjedača. Za nas je znamenit Casotti samo za to, što je obradjivao narodne motive i nadahnjivao se pojezijom hrvatske prošlosti.

Kad smo na narodnim motivima, spomenuti ću, da je god. 1852. izašla tiskana u Spljetu pripovijest: »Maria di Lopud, racconto storico romantico«, posvećena spljetskom okružnom kapetanu Zanchiu od nekoga Fiorentinca Karla Benvenuti, koji, proputovavši Dalmaciju,ču za poznati historijski dogadjaj Lopudske Sirotice, opjevan od Trnskoga i Preradovića pa ga ispripovijedi na svoju. Nu to se dade jedva dočitati. Nema nikakove tehnike, nikakove psihologije, te nema života,

nema radnje. Sve je sama deklamacija, erotički dijalozi nenaravni, dogodjaj ničim obrazložen. Prosta seoska djevojka deklamuje o jednakosti društvenoj, o pravima duše, spominje filozofe i pjesnike da ti pobudjuje smijeh.

Ako u Dalmaciji i nikne po koji talijanski književnik, to ne smijemo pripisati odmetništvu njezinih sinova, nego osobitim prilikama i historijskom razvitku i geografijskom položaju ove pogranične zemlje. Mogu se opet pozvati na Tommasea: »Dalmacija, milujući vladavinu i prosvjetu talijansku, nije zaboravila sebe ni svojih dužnosti, zadržala je svoju narodnost, običaje, nošnju, jezik, sačuvala se je više slavenskom (!?) nego Italija talijanskom«. I zbilja; kao što u prošlosti tako ni u najnovije doba, za književnoga preporoda, ne dade se napisati povjest hrvatske kulture, a da se ne zaletiš u Dalmaciju. Kao što u svim granama lijepe knjige, tako i na pripovijedalačkom polju, dala je vrlo lijepi broj valjanih pregaoca.

Ne ću se na svakoga osvrnuti ili s toga što ne znam za nekoje radnje rasijane po novinama, ili s kojeg drugoga delikatnijega razloga. Dotaknuti ću se samo poznatijih i uvaženijih.

* * *

Držeći se kronološkoga reda dolazi prvi Šćepan Mitrov Ljubiša Budvanin. Njegove je »Pripovijesti crnogorske i primorske« izdala u više navrata knjižara Pretner u Dubrovniku u svojoj »Narodnoj biblioteci«, nakon što su bile tiskane prvih pet u dubrovačkom Zabavniku, šesta u Koledaru Matice Dalmatinske, a sedma u biogradskoj »Otačbini«.

Pred njima je mjesto uvoda krasan opis Boke Kotorske.

Ljubiša je te pripovijesti »slušao u otadžbini, kupio i slagao za svoje mlado doba.« Namjera mu je bila »očuvati nekoliko znamenitijih dogodjaja svoje otadžbine a uzgred opisati način življenja, mišljenja, govora, vrline i pokore svojijeh zemljaka, pak sve to predati potomstvu onako, kako je čuo i upamtio od starijeh ljudi, jer vidi da se svagdano te stvari preobražuju i ginu, što je napredniji doticaj i poplavica tudjinstva.«

S toga ne smijemo tražiti umjetničke originalnosti u zapletu, vještine francuskih novelista u formi i u izradbi. Njegove su pripovijesti dignute iz prostoga naroda vjerno predate izobraženoj klasi toga istoga naroda, da im se divi. Nose na sebi karakteristiku našega društvenoga ili bolje političkoga života iz one dobe, kada ih je Ljubiša pisao.

U narodnoj borbi proti talijanštini ističe se u njima težnja, da dokaže, kako je hrvatski jezik bogat i prikladan za književne proizvode. Najveća je vrlina njegovih pripovijesti u formi: obilan izraz, čaran kolorit. Njegova je dikcija ostala do sada nenatkriljiva. Ne opaža se, kao u drugih, natrpavanja narodnih fraza, lokalnih izraza, tu je ogledalo prave hrvatske stilistike. Izuzmeš li nekoliko bokeških idijotizama, sa jezične strane, njegove pripovijesti ne zaostaju za Vukovim.

Nu i s realne strane Ljubišine pripovijesti odaju borbu proti talijanskoj prevlasti u Dalmaciji. Tu ćeš naći i prezira i mržnje na mletačku vladavinu, za koju je naš narod kroz stoljeća toliko krvi prolio u ratovima proti Osmanliji. U »Kanjošu Macedo-

noviću« po priči iz XV. vijeka izvrgava ruglu kukavičluk i lukavstvo Mlečića, koji su znali izrabljivati velikodušje i junačku požrtvovnost naroda, kojega su kasnije nemilo tlačili. U »Skoči djevojka« iznosi groznu sliku mletačkoga zuluma iz iste dobe. Nema vjere, nema poštenja u toj vladavini, te je narod prisiljen pogaziti na Krst, potlačiti Vjeru pradjedova, da im se otme i osveti, kao što učini Stevan Kaludjerović.

U»Šćepanu Malomu« vješto nam prikaza smiješnu sliku toga pustolova, koji je sredinom XVIII. vijeka, davajući se za ruskoga cara Petra III. zaveo cijelo primorje od Kotora do Bara i svu Crnu Goru. »Taj čovjek zdravog razuma, umjerene rječitosti, vrle razboritosti i dobroga srca, govorio je jasno i otresno. Najviše se starao, da miri narod, da pretijeca zla i da iskorijeni osvetu. Bio štedljiv, a ne tvrdica, ni prostoruk ni lakom. Živio o malom u manastiru kao kaludjer, i njegove su osude bile bespristrane i pravedne. Da se nije ranjivao i da je bio boljega zdravlja, čisto bi bio Crnu Goru uredio i zar obnovio staru kneževsku vlast.« U pet godina njegova gospodstva dosta je muka i gubitaka propatila Crna Gora i primorje od Turaka i Mlečića: »ali pravoga napretka bez muke nema.«

Iz iste je dobe i »Prodaja patrijare Brkovića.«

Ka ošto u ovim tako i u ostalim omanjim pripovijestima hoće da prikaže mletačku vladu za neprijateljicu narodnosti i vjere rodnoga mu kraja, kao himbenu i varavu začetnicu svih narodnih nevolja. »Nije moglo biti na svijetu naroda tvrdjega u zadanoj vjeri što srpskoga. Kad izgubi svoju neodvisnost i spusti se u hajdučke borbe za slobodu, nije nikada ni Turčinu prevjerio zadanu riječ.

Ako je ova poštena i junačka vrlina na mnogim mjestima, gdje Srbi žive, dans smalaksala, to se pripisuje sramotnome primjeru onijeh, koji su s njima himbeno vladali!«

Osim političko-narodne, na mjestima je prozirna i vjerska tendencija Ljubišinih pripovijesti »Bubićeva kuća bivala je starinom naše vjere pravoslavne, dok je naša ruka gospodarila, kao što su listom bivali i Medini i Zanovići iz Paštrovića, Vraćeni i Beskuće i Bolice kotorani, svi pridvorice i povlasnici Dušanovi, pak se oni svi redom, po predaji bana Zeckoga, upiši u nekakovu mletačku zlatnu knjigu, koju gospoda zatvaraju pod devet ključeva i tako postanu svomu narodu najhudji dušmani, kao vještica što podavi unučad i pastorčad te u tom liku obeća. Zaborave na soj i poreklo, od svog se jata liče i stide, mrze mu jezik, starinu i običaje, samo što jošte šaraju jaja, slave krsno ime i nalagaju badnjake, ili da nas bolje varaju, ili što im nije milo s Bogom ratovati. Mi siromasi nosimo im kolače, da nam ne pakoste, jer mi jedan djed veljaše: »sinko, uždi svecu jednu svijeću, a djavolu dvije . . .«

Ovo ide bokeške katolike.

Sada ide na Muslime:

»Jao viteške nevolje! Tako ti je, pobro, po Hercegovini i Arbaniji, svi redom prevjeriše: Čengići, Ljubovići, Vukovići i mnogi drugi postaše age i padišine Spahije, ter su narodu hudji no Turci došljaci.«

Vidi se na prvi mah, da on nije mnogo mario za historijsku istinu. Iznio je u vjerskom pogledu, što ne može historijska kritika nikako progutati. Neke je stvari pobio blagopokojni prof. Vulović Don

Srećko u Starohrvatskoj Prosvjeti god. 1895. Čudnovato je mnijenje Ljubiša imao o povjesti: »Povjesnica, veli on, mora da stvara i nagadja. Sreća, da se je tome davno navikla.«

Nu i o narodu, koga hoće da prikaže žrtvom mletačkoga zuluma, imade na mjestim veoma oštrih primjetaba: »Ne poznaš tu ćud našemu narodu! Danas se popa (Androvića) svako boji, jer je pop živ i silan. Nu da ga sutra sud okuje i pošalje put Mletaka, čuo bi šta o njemu govore i pričaju. Neko bi rekao: A pas! to je odavno zaslužio. A neko drugi: Potegnuo je vreću dukata, da preda Turcima primorje. Kad se zec pokrene svako pašće za njim laje.«

Ljubišine su pripovijesti dakle odjek stranačkih borba šezdesetih i sedamdesetih godina u Dalmaciji, zadojene idejama onoga krila narodne stranke, kojemu je on bio vodjom.

*

Njemu je veoma blizu Vrčević po formi i po idejama. Nu njega smatram sakupljačem narodnih pripovijesti, a ne samostalnim pripovjedačem. Pošto je on prosti prepisač te su njegove priče i pripovijesti pune idijotizama i osebina bokeljskih narječja, za to on ne spada u ovu radnju.

*

Simo Matavulj jest najbliži Ljubiši. Napisao je pregršt pripovijesti amo i tamo u nekoliko svezaka, od kojih »Matica Hrvatska« pribra pet i razdijeli medju svoje članove (god. 1890.) pod naslovom: »Iz primorskoga života«. Za tim napisa tri

pripovijesti »Iz Beogradskog života«, četiri »Sa Jadrana«, pa historijsku pripovijest: »Uskok« i roman: »Bakonja fra Brno«.

Osim lijepe forme, bogata jezika, osim vjernog opisa narodnih običaja, s tog pogleda može stati o bok Ljubiši — uzalud ćeš tražiti umjetničkog užitka, uzalud vješto izradjenih samostalnih karaktera, dramatskih situacija potresnih dogodjaja. S te strane veoma se malo diže nad Ljubišu. Od dalmatinskih pripovijesti ostala je znamenita ona: »Je li se Čavrlja ogriješio«, u kojoj drastično crta vjeru prostoga puka u čare, uroke i vještice, od kojih se iskopa cijela obitelj.

*

Na ovom mjestu, mimogred ću spomenuti Vida Vuletića Vukasovića, koji se je htio ogledati i na beletrističkom polju, te napisa »priču iz starostavne knjige« pod naslovom: »Gjuro Harambaša ili Konavovski ustanak« tiskanu u »Slovincu«, pa pretiskanu od Pretnera u Dubrovniku god. 1885. Gradja je uzeta iz dobe borba izmedju Konavljana i Dubrovnika, prve polovice XV. vijeka za Radoslava Pavlovića, unuka moćnoga hercegovačkoga kneza. Zanesen uspomenom narodne prošlosti, htio je u obliku romana poučit' čitatelje u bogumilsku vjeru, obrede, uredbu, kako ih je naučio iz Račkoga, iz onodobnih spomenika i narodnih pjesama, iz kojih uzimlje stereotipne fraze. Da dade veći oblik starine, hini da je priču napisao neki djak. Ova radnja, si licet parva componere magnis nešto je slična »Drevnoj priči« Kraszevskoga. Iz težnje, da pripovijest bude i sadržajem narodna, niču i njezine mane. Premda je vješt pučkom go-

voru, ne bi smio trpati lokalne idijotizme. Na jednom mjestu piše: »Malena, ali skladna dubrovačka državica, koja je bila krušna i rušna, pa ako hoćeš bolje o mnoge predrte carevine.« U opisima su mu neumjesni epiteti narodne pjesme: »Gospodja Todora bude sahranjena po obredu bosanske crkve, te joj pobožni gjedo Ilija opojio sedmine i nad rusom joj glavom posvetio, čateć časne riječi, domaći hljeb, med i maslo, a sam gospodar Pavlović zadio je nad grobom vezenu mahramu i ponude, po narodnom običaju, a sinu postavio na junačku glavu krunu majčina stida. U talijanskim je Mlecima naricao Pavlović tri bijela dana, pa glavom starac kapom u ruci, sabljom raspasanom, dijelio koljivo teklićima, momčadi, gospodi mletačkoj, da bi Gospod Bog, krsno mu ime sveti Gjorgje pomilovali u vječnoj slavi Gospodju Todoru.«

I ako nema u ovoj pripovijesti tehničkih vrlina, ne da se poreći jedna, da je, to jest, pisac htio pružiti svojim čitateljima pripovijest čisto narodnu i pokazati gradju za historijski roman. Nije uspio u izradbi, vrijedan je spomena radi zamisli i plemenitog početka.

*

Mato Vodopić je koraknuo dalje i podigao novelistiku u Dalmaciji do umjetnosti. Napisao je tri pripovijetke u prozi: »Mariju Konavoku«, »Tužnu Jelu« i »Na Doborskijem razvalinama«, a jednu u stihovima: »Robinjicu«, koja te potsjeća ponešto na Botićeve a nada sve na Grossieve pjesničke novele.

Poglaviti čar tih njegovih pripovijesti stoji u vjernom i živom prikazivanju narodnoga, osobito

domaćega života i u bogatom, čisto narodnom jeziku. Sve su proniknute trijeznim, blagim utješljivim kršćanskim duhom, koji im taj čar još povisuje. Neke imaju moralnu, a neke i rodoljubnu tendenciju. U tom se je Vodopić poveo za Manzoni-em u talijanskoj književnosti, kako je ovoga i u koječem drugom imitovao (Kušar).

Po sudu Nika Velikoga Pucića, objelodanjenom u uvodu Marije Konavoke (Matičino izdanje str. XXXIII.) najbolje su mu radnje »Tužna Jele« i »Marija Konavoka«. I ako je on nastojao da umjetnički obradi svoju pripovijest, ipak mu Pucić zamjera pomanjkanje mašte: »Isuknuti i razviti konac jedne pripovijesti, ne izlazi mu tako za rukom, kao opisati muke i zloće ljudske.«

Kao što Ljubišine i Matavuljeve, tako i Vodopićeve pripovijesti nose na sebi lokalni karakter. U »Mariji Konavoci« iznosi nam jedan istiniti dogodjaj iz dobe svoga župnikovanja u Konavljima. Glavna mu je svrha, da nam opiše Konavlje i Konavoski narod, a mimogred, da uglavi one seljane o golemim štetama, u koje padaju kuće i cijela sela uslijed barbarskog običaja djevojačke otmice, koji još danas vlada. U »Tužnoj Jeli« prikaza idilički obiteljski život dubrovačkoga pomorca, patnje kukavice žene, koja osta rano bez djece. »Robinjica« je izljev rodoljubne Vodopićeve duše. Formom narodnih pjesama slika nam robovanje kršćanske djevojke u Stocu u kuli Asan-age, koji ju još mladjahnu bješe ugrabio rastuženoj majci. Nju oslobadja četa hajduka, medju kojima je i njezin rodjeni brat. Imade universalniji karakter historijska pripovijest iz XVI. vijeka u Bosni pod naslovom: »Na Doborskijem razvalinama«. Tu nam crta

udes kršćanske obitelji Vraničića i poturice Ćorića. Poznavalac Manzonijevih »Vjerenika« uvidjeti će na prvi mah, da se je Vodopić, u crtanju nekih lica za njim poveo. Tu bi se dale izvesti krasne paralele. Manzonijev Renzo i Lucia sliči Vodopićevu Milanu i Angji, Fra Cristoforo ocu Danilu, Don Rodrigo Begu Ćoriću.

Ne samo radi dogodjaja i opisa ove pripovijesti nose na sebi lokalni karakter, nego nada sve radi forme. Osobito »Tužna Jele« nosi na sebi oznake dubrovaštva, koje ju čine razumljivijom i ugodnijom dubrovačkom puku, ali ju za to čine na mnogim mjestima nerazumljivom velikoj većini naroda, te se slabo čita.

I ako je Vodopić prama Ljubiši i Matavulju dotjeraniji s umjetničke strane, ni ovdje nije tehnika najbolji dio. Zapletaji su slabi, a radnja sporo napreduje. Psihologiji nema gotovo traga. Najveća je vrlina uz bogatstvo jezika slikovitost u opisima predjela, običaja i uopće pučkoga života; u tom on natkriljuje Ljubišu, kao što i u vješto izradjenim dijalozima. Njegove i Ljubišine pripovijesti znamenit su prilog za narodnu folkloristiku.

*

Kao pučke pripovjedače htio ih je slijediti Nikola Šimić. Nu forma njegovih pripovijesti jest preveć pučka i to lokalna, te izgleda kao zbornik mjesne frazeologije, koju većina ne samo školovanih, nego i prostoga puka, ne može razumjeti. Realni dio tih pripovijesti potsjeća na Talijanca Vergu. Iz tih razloga on nije našao odziva.

*

Ne znam hoće li biti bolje sreće Imoćanin Don Ilija Ujević. Prve sam mu radnje čitao u »Novom

Vijeku«, te sam nehotice pomislio na Nikolu Šimića. Kasnije su se pojagmile za njim naše beletrističke novine, uvjeren sam radi slikovitosti forme. Zanaša te bogatstvom, čarom svoje dikcije, koja potpuno odgovara sadržaju. Nu ni on ni Šimić nijesu pokazali, kako bi se dalo onim jezikom obraditi, ne ću reći apstraktniji predmet, dali barem zapleteniji i opširniji. O Ujeviću kao piscu-umjetniku neumjesno je još suda izreći, dok ne napiše štogod omašnijega. Izvan svake je sumnje, da raspolaže bogatim jezikom i bogatom frazom.[1]

O bok Vodopiću ističe se na polju narodne beletristike Juraj Carić. Ne samo u Dalmaciji, dali gdje se hrvatski čita, poznat je pisac »Slika iz pomorskoga života«. Tu je odao svoj pripovjedalački talenat, što ga je kasnije razvio u pripovijestima: »Ribareva kći« i »Obitelj kapetana Opovića«. U prvoj nam slika životarenje siromašna ribara i vruću ljubav krasne prostodušne djevojke, na južnoj obali Hvarskoga otoka.

Tko ne pozna mora, tko se nije naživao njegovih krasota, tko nije živio idilički primorski život izmedju mreža, udica, osti, parangala, čamaca, vesala itd., tko se nije vozio po uvalama, uza škrape, ispod litica, tko nije osjetio kako duvaju bure, juzi, maestrali, tko nije vidio, kako se more pjeni, kako bijesni, kako se lomi o hridine, pa kako se stišava, taj ne može shvatiti krasota poezije u ovoj pripovijesti. Pjesničkim kistom crta nam pisac rodne obale zarubljene morem ogrijane žarkim zrakama južnoga sunca. Čitajući tu pripovijest sto

[1] Uz to je on i umro (1922) a da nije napisao veće beletrističko djelo.

puta sam se sjetio onog usklika njemačkog pjesnika: O more, majko ljepote!

U »Obitelji kapetana Opovića« crta nam život u malenim gradovima naših otoka za epskih borba proti tako zvanom autonomaštvu za sjedinjenje hrvatskoga naroda. Stari kapetan Tade Opović je protagonista ove pripovijesti. U njemu nam je pisac živo predočio tip neotesana ali poštena i plemenita mornara, koji se znade uzdići visoko, ganuti se nad tudjom nevoljom, žaliti svoju pogrešku. Čovjek staroga kova, bez velike naobrazbe, konzervativac u svemu pa i u politici, besvjestan je protivnik narodne ideje, ali velika srca. Očevidna je rodoljubna tendencija piščeva.

Ne samo prema Ljubiši i Matavulju, nego i prama Vodopiću, ova je pripovijest sa tehničke strane veliki napredak, ako zaostaje obzirom na formu za njima. Pisac je nastojao razviti radnju po pravilima novelistike.

Kapetan Tade, stup autonomaške stranke u Starom gradu, čovjek je bogat i ugledan. Imade dva velika broda: »Darinku« i »Olgu«. Ovoj je savlasnik Fapković, vodja hrvatske stranke. Fapkovićeve duševne vrline ne nadmašuju Opovićeve. To su dva tipa posve jednaka, koji su prihvatili dvije protivne ideje. Opovićeva obitelj se sastoji, osim njega, od dobre stare žene, gospodje Ane, od kćeri Olge i sina Stanka. U kući mu još živi stari izsluženi njegov mornar Marko. I ovaj imade dvoje djece: Cvijetu, koja je odrasla u Opovića, i Ivana, koji, čim se opaše snagom, otidje trbuhom za krustekao lijepi imetak, pa kad stadoše propadati jedrenjače, njegova je kuća bila puna svega. Dok

on rado daje svoju Olgu sinu svojeg političkog protivnika Fapkovića, ne može ni pomisliti, da bi njegov Stanko uzeo siromašnu Cvijetu. Ali Stanko nju ljubi, oni se sastaju na razgovore. Jadna djevojka je izvrgnuta svakojakim napadajima mjesnih blebetuša i zavidnih gospodjica, koje se otimlju za bogatim Opovićem. Stari Marko, uvrijedjen u svojoj kćeri, kad mu Opović po drugi put ponudi potpore, samo da uda Cvijetu, ostavlja bolnim srcem kuću, u kojoj je proživio gotovo cijeli svoj vijek, te se, pod stare dane, daje na strišarstvo. Cvijeta uvrijedjena u svojem najsvetijem čuvstvu, radi dan i noć, odijeljena od svijeta, da prehrani oca, koji shrvan od boli i od bijede, umire u svojoj rodnoj kućici, odbijajuć svaku pomoć od Opovića, a ostavljajuć kćeri za amanet vjeru i poštenje. »Poštenje je sve, što ti jadnoj ostaje, govori stari izdišući, svijetu oprosti, takav je, nijesu ni oni svemu krivi... plakala si jadna i još ćeš plakati, ali uzdaj se u ovoga — i pomakne križ, koji mu je bio na prsima — poljubi ga, ovo je sve...«

No iznenada, malo dana nakon očeve smrti vrati se iz Amerike Cvijetin brat, pun novaca. Prožet slobodoumnim idejama novoga svijeta svrsta se u prve redove hrvatske stranke i nametnu se cijelom mjestu. Cvijeta je sada gospodja u novoj krasnoj kući na obali. Njezin brat kupi u Opovića »Olgu«, na kojoj je plovio njezin Stanko snatreći o njoj. Kao što je njezin brat pomogao srušiti bedem autonomaštva u Starom gradu, tako je njezina postojanost i njezina čestitost srušila sve zapreke, koje je stavila ljudska zloba i taština, da dodje do svoga Stanka.

Nije ova pripovijest bez mana. Forma nije uvijek dotjerana. Ima lokalizama na pretek. Neki su

opravdani potrebom kolorita, ali neki odaju piščev talijanski odgoj i talijanski način mišljenja. Neke je prizore umetnuo, i ako ne doprinašaju ništa razvitku čina (briškula) očevidno za to, da popuni sliku malogradskoga života. Nu jedna njegova opaska svraća pozornost pomnjiva čitatelja. Gdje govori o bogatoj djevojci, apodiktično tvrdi: »Ona je bila lijepa, i imala je novaca: dva svojstva, koja ljudi mogu zavidjeti, ali koja niko nema prava da prezire.« Ne znam na čemu se osniva ovaj aksiom. Niko nema prava prezirati ljepotu i novce! Cijenim, da imade mnogo slučajeva, gdje čovjek mora da prezire i jedno i drugo. Novac i ljepota bez drugih vrlina su ništa, a uz opak karakter moraju postati prezirnim.

Ova pripovijest spada medju najljepše, što su ih Dalmatinci napisali zadnjih godina.

Ivo Vojnović je obradio veoma sličan predmet u svojoj »Ksanti« izašloj nakladom »Matice H.« I tu nam se pruža pred oči život pomorske obitelji iz Lapada kod Dubrovnika. Ali koja razlika izmedju Vojnovićeva junaka kapetana Ivana Dubovića i kapetana Tade Opovića! Dubović je izrod svoga stališa. On nema drugog ideala, druge vjere, drugog čuvstva osim novca, vlasti, sile. Nikakovo čuvstvo, pa ni sama roditeljska ljubav ne može ni za čas u njemu zatomiti gramzenje za dobitkom. Spravan je sve žrtvovati, svoju vlastitu krv, svoga jedinca, samo da vlada i grne novac, da time tobože pobudjuje zavist suparnika.

Isprvice Dubović bijaše imućan, ali ne bogat. Vuletići, Vukasovići, Miletići i stotina drugih naših

pomoraca grnuli su vreće cekina — ali on se borio, životario, a da nije dostigao ni jednoga od njih. Bio je osoran, ponosit, strastven — samo novac bijaše cilj i sreća njegova. Nije čudo, da se na tome tlu porodila zavist, okrutnost, da je svršio zločinom.«

Od rane mladosti, kad je prviput zajedrio pučinom, nastavljala se ta crna nit njegovoga života, te ta neutaživa pohlepa za bogatstvom. Sumnjive trgovine, kriomčarenja, potucanje po tržištima Istoka; uvijek zapleten u poslove sumnjive naravi, uvijek mešetareći sa tudjincima, da uklepa u zamku kakova domaćega poštovanoga pomorca; mešetar i trgovac, neka vrst novovjekog gusara — dočepao se bio nešto novaca — al izgubio svoj glas. Domaći sinovi brodovlasnici velikih dubrovačkih kuća, koji su krcali i prenosili robu na sve strane svijeta, čija su se imena natjecala sa prvim tvrtkama inozemstva, gledahu prezirno na toga zemljaka, koji se smucao po svim neznatnim lukama tjerajući cincarski gnjusni posao, prenašanjem robova medj Tunisom i Marokom, iznajmljen sada od pohlepnih vezira ili kakova paše, da navali noću na koji otok Egejskoga mora i opljačka, pokrade, popali uboge zaseoke... Sami Arbanasi i Maltezi sačinjavahu njegovu momčad, hajdučka lica i čudnovate nošnje. Duša njegovih poduzeća bijaše neki Maltez rodom — Santo Mauri imenom. Više trgovac nego li mornar, mešetar prvoga reda poznavajući sve krajeve i sve varke svoga zanata — on mu bijaše desna ruka. Laskao mu, lizao mu pete, ali ga tjerao ostanom lakomosti i natjecanja. Njegovim nagovorom postade Dubović orudjem špekulacije inozemskih firama, neka vrst brodećeg agioteura, kojim se otvarala konkurencija cijenika i vožnja. Ta dva lo-

pova dolozno razbiju brod »Andjelinu«. Od tada poteče velika Dubovićeva moć, kojoj pade žrtvom nesretni Mauri ostaviv dvije sirote: ženu i kćer Ksantu bez ikoga na svijetu. One se preseliše u Lapad.

Dubovićev sin Pero ljubi kćer te očeve žrtve. Zavoli je, nakon što ga je otac vjerio iz špekulacije za nevino djetešce, za Klaru, bogatu kćer svoje susjede, da ga time priveže kući, da mu lijepim načinom otme zapovjedništvo zadnjega broda i time da se ugne pogibelji da ga sin ne izdade. Ljubi tu zapuštenu sirotu očaran njezinom egzotičnom ljepotom, ljubi ju žarom napaćene mornarske duše, ganut nad njezinim uboštvom, nad njezinom bijedom...

Načelo atavizma kao da se ne dojimlje Vojnovića. Stari Dubović je sin poštena trgovca iz Stona, a u mladom je Peru nešto bolje od očeve krvi, te čitatelj mora da pita samoga sebe: odakle ovoj zvijeri u ljudskoj puti ovakav karakter? Baštinio ga nije. A onda kako se je razvio? Shvatljiviji je značaj mladoga Pera, koji baštini od mučenice majke dobrotu i tankoćutnost, a krug ga njegovih domorodaca i patnje života očeliče. S toga on hoće da saznade za sve, što je na njemu, cijelu očevu prošlost, da je okaje i da je popravi. Pisac nam je majstorski izveo kontrast karaktera oca i sina osobito borbu čuvstva i dužnosti u ovomu zadnjemu.

»Ksanta« je valjda sa tehničke strane najuspjelija pripovijest naše regijonalne literature. Nu ne dade se nikako odobriti što je pisac uzeo za protagonista tako odvratno lice kao što je Dubović. Ako je zadaća umjetnikova vitam cum fictione imitari, onda ovo nije život. Iznimke ne mogu se uzeti za

uzor. Što je izvanredno, ma kako majstorski izvedeno, nije svagdanji život. U tome Carićeva pripovijest imade prednost.

*

God. 1897. pojavi se na obzoru naše književnosti Ivo Cippico iz ubavih spljetskih kaštela. Dok svojim čednim činovničkim položajem nije mogao svratiti na se ničiju pozornost, čim objelodani svoje prve pripovijesti u »Dubrovniku« u »Novom Vijeku« pa u »Nadi«, pobudi silno zanimanje u književnim krugovima pripovjedalački talenat.

Pošto se je od nedavna pojavio, pošto je do sada njegov rad ostao ograničen na nekoliko slika iz seoskoga života, a pošto književni krugovi opravdano od njega očekuju zamašnijih radnja, valjalo bi mi njega sasvim ispustiti. Ali pošto držim, da kritika nema samo tu zadaću, da ocijeni rad pisca, nego po mogućnosti da njemu i općinstvu štogod prišapne, stoga ću se osvrnuti na njegov dosadanji rad.

Prvi svezak njegovih pripovijesti sačinjavaju »Primorske duše.« Pet ih je na broju: »Pogibe ko od šale« predstavlja nam obijesna mladića iz Zagorja, koji ludo pogine opirući se oružanoj sili. »Na sami Badnjak« je slika s ostrva. Obitelj neka živi od lupeštine, ali ju na sam badnji dan zatekoše i jedva živi utekoše. Najstariji ostavi uho na megdanu. Valjda će biti ovakovih obitelji na ostrvima, ali veoma rijetko, te je čudno što pisac baš ovakove rijetke epizode iznosi pred čitatelje. Tko ne pozna naše otočane, pomisliti će, da su lupeži. »Kraj mora« je također crtica s otoka, gdjeno mladić gine od slabo pritajene osvete raskalašenoga

momka, što mu je pomrsio račune u pogled jedne djevojke. »Na povratku s rada« nam predočuje crnu sliku bijede i nevolje zagorske obitelji, iz koje je prisiljena domaćica da ide na Brač, da kupi masline da zasluži komad hljeba.

U petoj, pod naslovom »Zapad«, obradi tragičnu smrt jednog doktora i načelnika u Kaštelima.

U Cippicu neki uvidjaju Gorkoga a neki Čehova. Ne ću ispitivati, u koliko su opravdani, a u koliko pretjerani ti sudovi o njemu. Svakako mogu ustvrditi, da se na njemu najbolje odrazuje rad tih velikih pisaca. Kao što oni tako i Cippico obradjuje najgore najžalosnije strane života, najzapuštenije ljude, kao da se ne mogu zanijeti za ljepše, kao da ne nalaze u čovječanstvu ništa zamamljiva, ništa uzvišena. Uživaju crtajući tudju bijedu, argusovim okom idu za njom ona ih mami. Pa dok iznašaju pred općinstvo ljudske poroke, društvene nedostatke, ne znadu se podignuti, ne znadu ih opravdati, ili im ne znadu naći lijeka ni melema. Uvjereni su, da je zadaća pisca umjetnika po svojoj volji izabrati predmet obraditi ga vjerno, onako, kako se predstavlja njihovim očima i ništa drugo. Oni ne rješavaju probleme, oni se ne prte u ništa, oni ne tješe, ne žaloste. To je mana najnovijih ruskih pisaca, pa i Cippicova.

U Cippica imade jošte nešto, što mi valja istaknuti, a to je njegov subjektivizam. On ne napiše ništa što ne osjeća, ništa što sam nije vidio, nije osjetio. U ovećoj pripovijesti izašloj u »Nadi« pod naslovom: »Za kruhom« očevidno pretstavlja samoga sebe u onom Ivu Poliću, koji besposlen u očevoj udobnoj kući, ne nalazi utjehe, smuca se po selu i opaža bijedu i nevolju propalog bračkoga se-

ljaka, koji je primoran ostaviti rodjenu grudu stoput svojim znojem orošenu da seli trbuhom za kruhom u daleku Ameriku.

Ali kakav je to subjektivizam? Jesu li plemeniti uzvišeni osjećaji piščevi, dostojni umjetnika? Mjesto predgovora gori pomenutoj zbirci, napisao je nešto pod naslovom: »Čežnja«. Zanešen maštom obraća se seoskoj djevojci svojoj mladoj drugarici iz prve dobe djetinjstva, te se tuži na svoju sudbinu, na društvo, na ideje. »Silom me strpaše u mrak, da se tobože prosvjetlim i izučim. Divljakom me okrstiše. Htjeli su prosto prirodno obilježje s mene svući, te me zaodjeti njihovom kulturom. Pripovijedali mi: o ćudoredju, domoljublju, dužnosti čovječanstva. Vruće osjećaje zatomili umišljenim oblicima. Svijest upokojiše njihovim lažnim naukama. Prostodušnost utukoše bujicam praznih riječi. Čednost slavom prijekornog junaštva. Zdrav; razum i čisti nagon obezumiše doskočicam i izmišljenim bludom ... Do mala progledah. Odrekoh se svečano njihove tašte nauke. Dodjoh u rodno selo (kao Ivo Polić u »Za kruhom«). Tužan vrzah se oko tebe ... Napokon se raščitah. U zao čas! Glava mi se napuni varavim idejama; hoće da pukne, — sve je opsjena! Ruglu izvrgoše prave kreposti. Pogrdiše život, svijetlo i poštenje. Mjesto toga, da pokriju svoje nečovještvo, izumili su sijaset zamamnih riječi bez smisla i značaja, s njima zavaraše mene i druge. Sve su izigrali ... «

I on ne nalazi druge utjehe, druge slasti u životu, nego puteni užitak u krilu djevojke, što on nazivlje »Čistim nagonom«. To je prava krepost, to je poštenje, a blud tek izmišljotina i doskočica. Sve je nagon, časovit osjećaj. To je njegov moral, to je njegova vjera. Dok Tolstoj pripovijeda (na svoju)

evandjelije, dok kori blud, dok preporuča brak i vjernost u njemu, Cippico je za udovoljenje nagona za slobodnu ljubav.

S tim idejam su prožete neke najnovije njegove pripovijesti, osim znamenite »Za kruhom«, kao ona »Na jesenjem suncu« tiskana u »Nadi« 1901. godine.

Uvjeren sam, da će tkogod držati ove moje misli za natražnjačke i protivne literarnoj slobodi. Izmedju neobuzdanosti i slobode ipak mora biti razlike. Ne sve što čovjek opazi ili osjeti smije on predočiti drugima. Mora se držati granica pristojnosti, pa i ne vjerovao u nje. On se može izrugavati »Ćudoredju, domoljublju, dužnosti i čovječanstvu« ali se na tim pojmovima osniva ljudska zadruga, on to mora da poštuje, ako želi ostati u zadrugi i za nju pisati. Deklamovati je lako, a još lakše izrugavati se svemu, ali je teško graditi za budućnost, teško je raditi korisno za čovječanstvo. Lako je otkrivati rane, ali ih je teško liječiti, lako je pokazivati na suze, ali ih je teško utirati.

Ili Cippico vjeruje u ono, što piše, a onda je dužnost cijeloga društva, t. j. svih onih, koji drže njegove ideje pogubnima, ustati proti njemu, ili on to piše samo iz zabave, a da nije uvjeren, onda je to ružna šala.

Sa umjetničkoga pogleda Cippico je izvrstan kolorista. Imade veliku silu opažanja i reprodukcije. nu nema tehnike u izradbi. Dogadjaj se u njega gubi, izčezava, detalj je sve. On ne zna okupiti sve što je nuzgredno i podrediti glavnom činu. To mu je ne mala pogreška. Cijenim da za omašno djelo fali mu moć koncentracije i ustrpljenja. A bez tih svojstva nema pravoga noveliste.

S njim ću zaključiti. Imade, istina, još dalmatinskih pripovjedača omanje vrijednosti na koje se za danas ne mogu osvrnuti. Svi gore spomenuti diletanti su na književnom polju, jer profesionalnih književnika u nas i ne može da bude. Svaki gotovo nosi na sebi lokalni karakter mjesta, u kojem se je rodio, te prema tomu je li gradjanin ili pučanin, njegove su pripovijesti il pučke ili gradjanske. Sve, osim Vojnovićevih i Cippicovih proniknute su nekom političko-narodnom tendencijom, te nose na sebi oznaku osobe, koja ih je pisala prama ulozi, koju je igrala u našem društvenom životu. Svi osim Cippica i Vojnovića, regionalni su pisci, na njima se opaža nešto, što bih nazvao dalmatinstvom.

DALMATINSKA UMJETNICA U TUGJINI.

(»Mimosas« par Ida Verona, Paris, Bleriot)

I.

Ako se obazremo na kulturnu našu prošlost, opazit ćemo nekim snebivanjem, da je veći broj naših najboljih sila na kulturnom i političkom polju posvetio svoj um općoj kulturi, pisao i radio na tugjem jeziku. Ko pozna i površno našu domaću kulturnu povijest, o tome je duboko uvjeren. Nu imena Biondi, Bisanti, Schiavone, Zmajević Mato, Bošković, Zamanja, Resti, Stay i tolikih drugih, što mi ne padaju pod pero, mnogo su bolje poznati u tugjini, nego kod nas. Ali ne samo ti, koji su isključivo na tugjem jeziku pisali, nego mnogi i mnogi od onih, koje mi smatramo, na temelju njihove književne ostavštine, hrvatskim narodnim pregaocima, pisali su veći dio svojih znanstvenih, a i dio književnih radnja, na latinskom, talijanskom, njemačkom, ili magjarskom jeziku.

Ma što mi rekli, ta se činjenica ne dade oboriti, a za nas nije sramotna, nego nam je na diku, ma što rekli neki tjesnogrudi otačbenici. To je i sudbina malena, ali darovita naroda, koji je u nepreslanom kulturnom dodiru sa drugim narodima.

Uvjeren sam pak, da mi ne možemo imati potpune povijesti naše kulturne prošlosti, naše narodne misli, bez poznavanja i toga rada tih odličnih sinova naše otačbine. A baš taj rad nije proučen. Mi poznamo iz onoga, što su napisali Kukuljević i Ljubić, samo imena tih odličnika i valjda naslov nekih njihovih djela, ali sama djela nijesu nam poznata. Profesor Šrepel je uvidio tu manjkavost u povijesnicam naše kulture i potrebu, da se proući taj rad i ako na tugjim jezicima, jer je rad naših ljudi, pa je stao obradjivati naše latinske humaniste XVI. i XVII. stoljeća.

Nije moguće ni iz daleka shvatiti Marulića n. pr. po samim njegovim hrvatskim pjesmama, a ne poznavajuć njegova ostala, filozofska i teološka djela. To isto budi rečeno za Zlatarića, Ranjinu i njihove talijanske pjesme, za Gjorgjića itd.

Nu, što se je dogagjalo u prošlosti, to se dogagja i dan danas.

I dan danas lijepi broj odličnih sinova naše otačbine zauzimlju odlično mjesto u javnom životu tugjih naroda. Mi nalazimo književnika, publicista, učenjaka, umjetnika, političara u mnogim državama staroga i novoga svijeta. A kao u prošlosti, tako i danas, njima nad sve obiluje susjedna Italija. Valjda u toj činjenici mi bismo morali tražiti posljedicu ekspanzivnosti i kozmopolitičkog duha našega naroda, ili lakoću, kojom se dade asimilirati, ili poletni duh i agilnost našeg južnog temperamenta. Nu takovo istraživanje prelazi granice ove radnje.

Kao što je potrebno upoznati se sa radom naših ljudi u tugjini za prošlih vijekova, da uzmognemo proniknuti u naš narodni duh, tako je bez dvojbe potrebito, da se upoznamo i sa radom u tugjini

današnjih naših sunarodnjaka; tim više, što se oni priznavaju sinovima hrvatskog naroda, i ako, usljed tugjinskog odgoja i upliva milieu-a, u kojem žive, ne shvaćaju uvijek precizno pregnuće one narodne mase, iz koje su nikli. Oni su grančice našeg narodnog stabla, ne žive životom toga stabla, presagjene su na tugje tlo, navrnute na tugje deblo, ali je plod, što ga nose, u klici naš narodni plod. S toga mi se možemo ponositi tim plodom u tugjoj bašći, i ako od njega ne crpimo direktne koristi; s toga je vrijedno i s njima se pobliže upoznati.

II.

Ekonomske neprilike najčarnijeg zaljeva našeg primorja prisilile su mnoge obitelji, osobito ovo zadnjih nekoliko decenija, da traže u tugjini zarade, te su se neke privremeno, a neke sasvim iselile. S toga ćete naći hiljade bokeških obitelji, rasijanih ne samo po Amerikam, nego i po Italiji, po Rusiji, po Balkanskim državicam. Plovidba po Dunavu i po Crnom moru primamila je u one krajeve mnogo obitelji pomorskih kapetana, te ih danas imade u Brajili u Rumunjskoj cijela kolonija. Megju te spada i jedan ogranak plemena Verona. Ova obitelj preseljena u Brajilu, dala je umjetnicu-pjesnikinju Idu i brata joj slikara Artura.

Ovaj je od austrijskog ulanskog oficira postao u kratko vrijeme veoma znamenit slikar. Od ljubavi za slikarstvom, kao oficir, samouk, bez ičije upute i nazora, stao je šarati. Ti njegovi prvi proizvodi zanijeli su neke njegove odlične drugove, te ga stadoše nagovarati, da ostavi sablju, i da se uhvati kista. Jednom se odluči posjetiti nekog pri-

znatog bečkog slikara i odnijeti mu na uvid te svoje prve šarolije, moleći ga, da mu iskreno kaže, bi li se moglo savjetovati auktora tih radnja, da ostavi karijeru dobro započetu i da se posveti slikarstvu.

Umjetnik, misleći po pripovijedanju Arturovu, da su te slike njegova brata, savjetova ga, da nagovori brata, neka napusti svaku karijeru i neka se posveti umjetnosti, jer će taj mladić proslaviti sebe i umjetnost, a zamoli ga, da mu dade ime toga svoga brata. Tada Arturo izjavi, da je on sam taj. Napusti službu, otidje u Monakov, stade učiti i raditi, nakon godine dana otide u Pariz, gdje je nakon same jedne godine imao čast biti primljen u Salon, a ove godine njegova velika genre slika dobila je srebrnu kolajnu.

III.

Ida Verona nije znamenita sa svojih sport-slika, ona je nasuprot veoma dobro poznata u Parizu i u Rumunjskoj s njezinih književnih radnja. Napisala je nešto po časopisim u Rumunjskoj, u nekim Revue-ama u Francuskoj, pak napose nekoliko malih prigodnih sastavaka. Nu najznamenitije dosadanje njezino djelo jest zbirka pjesama, izdanih od knjižara Blériot, nasljednika Henri-a Gautier-a u Parizu, pod naslovom Mimosas.

U jednoj drugoj zbirci pjesama, ona je sama šaljivo ocrtala svoj portret: oniska stasa, velikih crnih očiju, široka čela, duge kestenjaste kose, ozbiljna, rijetko se smije, koraca ponešto pognute glave, ispod jednog oka ističe joj se modra žilica, što sačinjava njezin ponos.

Bez dvojbe prilike života, ili tako zvani mi-

lieu, uplivaju mnogo na lirskog pjesnika, pa i poznavanje tih prilika doprinosi shvaćanju pjesme. Nu u ovom slučaju mi podrobnije ne poznamo tih prilika, te o njezinu životopisu ovdje ne može biti ni govora. Samo znamo to, da se je rodila u Brajili, u dosta imućnim obiteljskim prilikama, dobila je odgoj i naobrazbu, doličnu otmenoj gragjanskoj kćeri u samostanu Dama de Lyon, te se je već od prvih godina počela baviti francuskom pjesmom. Piše rumunjski, talijanski i francuski, nu nada sve francuski; hrvatski znade veoma malo, što je mogla katkada čuti od oca i drugih Bokeza u Brajili. Nu ona se osjeća kćerkom »ilirske obale«, te kliče svojoj braći u zanosnoj pjesmi: »Aux Slaves: (Stisnite, braćo, vaše vjerne desnice i vaša će biti Europa; zanosni i ozbiljni sinovi istoka, kličite strašno i odvažno: ili slobodu ili smrt!)

Frères! joignez voz mains, vos loyales mains slaves
Et l' Europe est à vous; enthusiastes, graves
Fils d' Orient! un cri, mais terrible, irritè
mort ou libertè!

»Majka Slava plače za vami, bludeći po ilirskoj obali vrućoj, gdje je more plavo kao nebo.«

»Gledajte, ima li žalosnije slike od te kraljice, koja vječno nariče. Proteklo je vijekova; ali ju vrijeme nije znalo odstraniti od ovog mjesta, ni utješiti njezinu očajnu tugu, što joj lomi oslabljene ruke. Ona je jednom bila ponosna sa svoje velike moći... bila je sretnom majkom, a gdje su sada njezina djeca? Žene, uzmite na koljena vašu djećicu, i pripovijedajte im njezine dugotrajne boli. Ako u njima ne teče sužanjska krv, čuvši vas, budućnost će osvetiti kucanje njihova srca. Ta

priča, koju ne bilježi povijest, kao plodno sjeme u njihovim mladim srcim će niknuti i roditi slogom i slobodom.«

Za tim zove u pomoć: Tchek le brun, Leck le blond, Rous l' aîné. Nu oni su gluhi na vapaj te Slave, svak gleda sebe i radi za sebe, te pjesnikinja zdvojno vapi:

Pleure, ma Slava! pleure en errant sur ta rive
D' Illyrie aux flots bleus, nul à ta voix plaintive
Ne rèpondra: hormis l' echo de la douleur.

IV.

Nu, i ako mi ne poznamo pobliže njezin život izvanjski, njezin milieu, ipak njezine pjesme, kao svako djelo mašte i čuvstva sačinjavaju njezinu autobijografiju, i ako ne baš materijalnu, a to njezine duše. Ta autobijografija je točna i veoma izrazita, te odaje karakteristiku srca i duše. U tome se i sastoji vrlina lirske pjesme, koja uz jedinstvo ljudske prirode, mora da odade i one potankosti osebujnog osjećaja. S toga Veronine pjesme moraju svratiti na se pozornost ozbiljna čitaoca, jer se u njima zrcali njezina duša, njezin osebujni karakter.

Za nju ne mora biti indiferentno pitanje o zvanju i zadaći njezinog spola u čovječanstvu. To se pitanje nameće svakoj izobraženijoj djevojci, te se je moralo nametnuti i njoj, pjesnikinji, koja već po svojem zvanju mora osjećati osjećajima čovječanstva. Za čim mora da teži djevojka u našem društvu? Što je čeka? Odgovor na to pitanje sačinjava istodobno i ideal žene. Ona nam je dala svoj

odgovor na taj upit u krasnoj pjesničkoj pripovijesti C o r e a c o r e.

Djevojčica u petnaestoj godini, lijepa, bogata, odgojena za veliki život, ljubi prirodu i njene krasote uživa, jašući po šumama i livadama. Nu ona se zaljubi. To je dosugjeno već svakoj djevojci. Ljubi punim zanosom čista srca umjetnika slikara. Nu ona je gdjekad opazila, jer zaljubljenom oku ništa ne izbjegne, trag sjete na njegovu licu, i ako je on nastojao, da u njezinu društvu bude zanosan, veseo ...

Taj crni oblačić mutio je vedrinu njezina obzorja. Ljubav ju goni, da pronikne u tajnu njegove boli, da dozna za izvor njegove slabo pritajane tuge. Umjetnik je običavao u časovima tuge dati oduška svojim patnjam, povjeravajuć svoje misli papirićima, što bi ih kasnije, u nehaju, razbacao amo i tamo po zakucima svojeg stola. Činilo mu se je, da time tjera od sebe crne misli i da ih ostavlja na tom papiru, kao što se pribadaju proljetni metulji za prirodoslovnu zbirku. Ona je za to znala, te u njoj nastade živa želja, da iz tih papirića dozna za bolnu tajnu njegova srca.

Na jednomu od takvih papirića pročita i ovo: »Moja je jedina sreća na domaćem ognjištu, gdje me čeka moja dobra i vjerna žena sa posmjehom na licu. Tada odbacim od sebe sve brige, sretno uživam. Hoću li ja smutiti ovo nježno, tankoćutno biće, povjeriv joj sve svoje brige, prezanja, boli, što ona ne bi shvatila, nego bi samo plakala? Neka moja lastavica radje spava u svojem mekom gnijezdu, neka se šali: njezina milota i njezina vesela bezbrižnost jesu kao zrake zimskog sunca na hladno moje srce.«

Tako obično shvaćaju ljudi zvanje žene, to je njezina zadaća u obitelji. Protiv takovom shvacanju ustaje duša naše pjesnikinje. Takav je postupak opravdan, dapače pohvalan — kaže ona — naprama ljubovnici, ali nikada naprama svojoj drugarici. Jedan jedini vez u sreći i nesreći spaja vašu sudbinu za uvijeke, a dvojaki da budu putevi vaše sreće? Ugledajte se u seljaka, u radnika, tamo vam je uzor prave obitelji, tamo on i ona zajedno rade, zajedno se skrbe, zajedno pate, jedan drugoga bodri, tješi, a zajedno se i vesele. Dočim u višim krugovima nas drže za stvor niži od sebe, jer su naši moždani manji, naša lubanja nije obla, kao u čovjeka! Mislite li vi, da je sudbina uskratila nami unutrnje patnje, borbe duševne, sposobnost, da odolijevamo nevoljama života? Mislite li, da mi ne shvaćamo boli? Kada patite, zašto ne povjeravate te svoje patnje onoj, koju tište vaše muke, ali se ne usugjuje, da vas utješi, jer ste pred njom nijemi? Čovjek ne zna, ili barem lako zaboravlja, da našu neograničenu strast oplemenjuje nježnost. Žena je uvijek sestra, dočim je čovjek često i nehotice krvnik koji nas straši.

To je otkriće ubilo u djevojci svako veselje. Neku osobitu patnju dosudjuje sudbina ženama, a to su boli bijednih srdaca, koje fatalna ljubav baca žive na mrtva srca. Tada ista ploča poklopi i onoga, koji pati.

Djevojka hoće da uskrisi svojeg umjetnika na nov život. U tom nastojanju, kao da ulijeva u njega svoju dušu; dok on oživljuje, ona gine.

U ovoj pjesmi, gdje se opažaju tragovi francuskog najnovijeg simbolizma. Verona je otkrila svoju dušu. Ona hoće da i žena imade dio u borbi društvenog i obiteljskog života. Nije ona samo, da

bezbrižno uživa i nudi užitak, nego da s čovjekom pati. Tom osnovnom misli proniknute su sve ostale njezine pjesme.

U jednoj na primjer govori o zarukama (Fiancés). Na trnovitoj stazi života, do brda našeg počinka, proći nam je razne jaruge i potoke. Mladić sreta djevojku, te se nude jedno drugom za suputnika. Ona njemu nudi svu ljubav svoga srca, a on njoj samo b o l.

Ovo je njezin ideal, za kojim čezne: patiti u krugu ljubljenih duša. Život je bez rada val, što se gubi u moru. Takav život bez dužnosti nema za nju čara,

. . . . et rien ne me domine
En cette vie, où rien, ne me force au devoir.

te žali za svojom i n u t i l e e x i s t e n c e.

Pomanjkanje takova ideala jest izvor sjete, kojom su proniknute neke njezine pjesme. U tom pomanjkanju djelatnosti spopada ju tuga, mrtvilo. Mora provesti život s a n s r e g r e t, s a n s v o e u, s a n s d o u l e u r. Ta okrutna realnost jest smrt njezinih sanja:

La vie et l' avenir semblent a mon epaule
Alors plus lourds encore, et rien me console
Rien . . . pas même un songe immortelle.

»Ostavite me, kaže u jednoj pjesmi, ja sam sjetna; ništa ne dugujem svijetu, a ništa od njega ne tražim, nego tamu i zaborav. Pustite me na samu, da dadem oduška suzama, koje ne mogu dalje suzdržati: to je krv moga srca«. Te u nekim časovima gotovo da zdvaja; a valjda bi i očajala, kidisala na sebe, da to nije grijeh, da nije uvjerena, da ju čeka: l' a n g o i s s e d' u n é t e r n e l t o u r-

m e n t. Nu odmah se razvedri, te se poreče. Duh ne smije da klone, ma u kakvom razočaranju. Valja da se bori sa svojim nagonima:

Une âme ne saurait faiblir sans resister:
Elle ne le doit pas. Autrement elle abaisse
Son origine pure, avilit sa noblesse
Et lentement s' efface en son propre milieu
Pour renaître coupable au jugement de Dieu.

Ona se znade utješiti jošter i time, što joj je Bog ulio u dušu čistu ljubav za prirodom, i ako osjeća u srcu neizrecivu prazninu;

Et les plus souffrants sont coeurs ou se devoile
Un vide qu' on ne peut combler.
Mais Dieu mit dans mon coeur les trois amours si pures
De la fleur, l' ètoile et l, oiseau.
Qui nous of frent toujours parmi les crèatures
Ce que l' on trouve de plus beau.

V.

Ne ću ovdje isticati podrobnije neke točke, koje odaju valjda časovito slabo raspoloženje njezine duše, i koje se odnose na posve intiman i subjektivan elemenat njezinih pjesama. Tà, koja djevojka nije ljubila i nije osjetila razočaranje, a nakon toga razočaranja nije planula na cijelo Adamovo potomstvo. To moramo misliti i o Idi Veroni, te tom časovitom ganuću moramo pripisati neke pesimistične stihove, kao ove:

La femne ne sait rendre a l' homme les tortures
Qu' involontaires mêne, il impose pourtant.
Jamais, pour l' egoiste, assez d' indifference,
Et pour tant d' inconstance assez de faussetè.

Nu i ona osjeća, da je to grijeh pred Bogom, te se tješi razmišljajem, da je ipak na svijetu sve

taština, da je sve san, nakon kojega slijedi smrt. Na obalama smrti čeka nas Bog: patient ou sévère — qui console ou punit, qui pour nous Juge ou Père doit fixer notre sort. S toga u pjesmi na »veliki petak« prosi u Boga proštenje za izlijeve gorčine, pa mu kaže: »Možeš li biti nemilosrdan prama onima, koje je učinilo zlima preobilje žuči«:

Et peux — tu refuser miséricorde entière
A ceux, qu' a faits mauvais un excedent de fiel? ...

Mimosas su izlijev tankoćutne djevojačke duše, te im dolikuje ime one nježne biljke, što ju naši prirodoslovci okrstiše sramežljivom osjetljivicom. Ne ćete u njima naći ništa frivolna, ništa megalomanična, što višekrat nalazimo u pjesmama ženskih spisateljica, te ih čini pred ozbiljnom publikom i smiješnim. I ona katkada zabrazdi u filozofska razmatranja; ali ni tu se ne gradi filozofom. Ona slijedi puteve srca, ne diže se povrh čuvstva. Ona sve shvaća srcem:

Il n' est mal d' âme enfin que nous n' ayons compris
Avec l' esprit de coeur . . .

U pjesmi, posvećenoj Victor Hugu, kaže, da je ona tumač nepoznatih bijednih bića, svojih sestara:

. . . . je suis l' interprète
De tant d' êtres obscurs, noble peuple ignoré,
Humbles âmes, mes soeurs . . .

U jednoj romanci, spjevanoj po obliku neke Stecchettieve pjesme, priznaje se poniznim stvorenjem, u kojem imade samo srca:

Mais je ne suis qu' une humble créature
Dont l' âme ardente est capable de foi;
mon coeur aimant est ma seul parure . . .

U drugoj kaže opet, da je u njoj delikatno svojstvo žene:

. . . . ce tact de femme
Qui plaint et sait aimer.

Ali ta njezina duša hoće i mora da bude sretna. Ona teži za tom srećom, hoće da ju postigne usprkos svim poteškoćam, na koje nailazi (c r i d e l' a m e).

Iz ovoga, što sam amo i tamo pokupio po njezinim pjesmama, dade se razabrati, da je Verona pjesnikinja onih mnogobrojnih djevojaka iz otmenih kuća, koje traže sreću, ne u s p o r t u ni u frivolnom razgovoru, ne u zabavam ni na klaviru, nego u radu.

U ovim pjesmama, kao što u opće u pjesmama mladog naraštaja, opaža se amo i tamo reminiscencija iz drugih pjesnika. Njezini su uzori osim Leopardia, De Musset, Coppée, Georg Sand, Victor Hugo i A. Graf, na kojega te podsjeća pjesma »Isukrst«. Nu ni originalnosti joj ne fali, uz neobičan talenat i veliki dar opažanja.

Mi se možemo punim pravom ponositi, što je iz našega naroda potekla ova darovita pjesnikinja, o kojoj je nedavno pokojni Francis Sarcey u jednom pismu najlaskavije sudio.

Kotor 1903.

GENEZA NEKIH POJAVA U HRVATSKOJ KNJIŽEVNOSTI.*

(Prikaz).

Svaki Hrvat, koji je zaronio u razvitak svoje literature, pozna utjecaj susjedne Italije na književno stvaranje Hrvata, kao što i utjecaj Hrvata na talijanske književne prilike. Ovaj prvi utjecaj bio je razjašnjen amo i tamo u monografijama o dubrovačkim i dalmatinskim piscima, i ako nije do danas potpuno dovršen. Ovaj drugi nije na žalost bio ni oskorupljen, kao da se nas manje tiče upliv naše kulture na tugj,u nego li tugje na našu! Svakako stoji, da su se hrvatski pisci od XV. do XVIII. vijeka ogledali u svom radu na svoje talijanske susjede, te je naša književnost te dobe u duhu i u formi puna podsjećaja na Italiju.

U XIX. vijeku naša književnost stala se je oslobagjati tugjinskoga utjecaja, hoće da bude narodna, svoja u formi i u duhu, ali baš u tom radu za oslobogjenjem, u tom radu da postane narodnom, pomaže ju ne malo primjer susjedne Italije. I talijanska književnost koncem XVIII. vijeka počinje se preporagjati. Do tad umjetnost i književnost bijaše

*) »Hrvatsko kolo« izdala M. hrv. 1906.

svojina nekolicine odabranika, bijaše orudje tiranije mogućnika nad bezsvjesnom masom, bijaše beskorisna zabava bezposlenih duhova. Književnici do tada radijahu na književnom polju opojeni taštom željom udivljenja nekolicine upućenika, kojima je djelo bilo namijenjeno. Ali jednom uvidješe, da je i književnost elemenat života, da valja pisati s nekom odregjenom svrhom, te prezreše one, koji do tad bludijahu po beskrajnim poljanama formalnih užitaka.

Ako literatura može služiti životu, a život narodu, onda je njoj glavna zadaća, da živi životom narodnim. Prvi Parini u Italiji shvati tu zadaću te oštrom kandžijom udari po plemstvu, štono se tovljaše u besposlici žuljevima naroda, za njim Alfieri na pozornici navijesti rat tiranima. Od tada pa sve do god. 1849. i dalje talijanska je književnost velika radionica oružja proti tugjinstvu za slobodu i jedinstvo naroda, o kojem snivaše Dante pet vijekova prije. Od tada pa kroz punih osamdeset godina svaki, koji je znao perom mahati, dao se je u službu otačbine. Cijela talijanska književnost, u najširem smislu uzeta, služi u političke narodne svrhe. Tragedija i drama ,često okljaštrena od cenzure, ali shvaćena od naroda, čitala se kradomice po zakucima. U njima narod gledaše svoju prošlost, a rumen mu oblijevaše lice sa sadašnjosti. Na njima se nauči muževnim vrlinama, nauči plakati nad nevoljama otačbine sa Alfierievim Icilliom, Pellicovim Pavlom, Niccolinievim Arnaldom. Muževna i žalosna lirika Foscolova, Pindemontieva, Berchetova Rosettieva, Manzonieva, Leopardieva i Giustieva dade oduška boli cijeloga naroda raskomadana, potlačena od bahata tugjinca. Ta je lirika našla odjeka u patriotičnoj duši nadahnutih glazbenika:

Bellinia, Donizettia i Verdia. Roman je prije toga pokreta obragjivao samo ljubavne epizode ili pikanterije razvratna života, ali sa Manzoniem prijegje u službu narodnih težnja te stade obragjivati domaću povjest i društvene prilike prošlih vijekova. Udariše istim pravcem Grossi, Cantu, Massimo D' Azeglio, Guerazzi. Zadaća romantike slagaše se sa zadaćom povjesničara. Pojedini strukovnjaci, kao Capponi, Balbo, Botta, Colletti, Cuoco, Santarosa, a da ne spomenem Muratoria, obragjivahu osobito one odlomke talijanske povijesti, gdje se ističe borba za slobodu, patnje izdržane, progonstva i mučeništvo odlučnih otačbenika. I sam Manzoni u svojoj Colonna infame odaje se marljivim i savjesnim povjesničarom. Sve, što se je u Italiji pisalo za spomenutoga pokreta, bilo na znanstvenom, bilo na umjetničkom polju, spadalo u strogo filozofijsku struku, sve i same gramatike služahu političkim narodnim svrhama. Smatralo se je izdajstvom u ma koju drugu svrhu pisati, pa bila ta u sebi i najplemenitija. A ta svrha je morala biti očito jasna, razumljiva, koliko su to dopuštale prilike javne cenzure. Što se nije moglo tiskati u Italiji, slalo se je u Švicarsku, u Francesku, u Englesku, pa se je otale vraćalo u Italiju makar kradimice.

Taj neprekidni, dosljedni, ustrajni rad morao je dovesti do cilja i doveo je!

Da je taj rad blagotvorno djelovao i na nas, uvjerit ćemo se, ako se obazremo na razvitak hrvatske književnosti i hrvatske misli i na odnošaje naših književnika od ilirskoga pokreta dalje sa Italijom.

Misao o ujedinjenju hrvatskoga naroda nije prešla iz Italije. Ona je stara, starija od same ideje

ujedinjenja Italije. Povjest te ideje protkana je patnjama i progonstvima malo poznatih ili zaboravljenih otačbenika Dalmacije od XIV. do XIX. vijeka. Kosti, već truhle u grobu, tih otačbenika čekaju osvetnika svoje uspomene, čekaju harnog potomka, da ih prikaže u pravome svjetlu, te da podnožje sramotnoga stratišta, na kojem pogiboše kao veleizdajice, bude mogila sjajna spomenika!!

No i ako ta misao nije prešla iz Italije amo, ali je rad talijanskih književnika i patriota pomogao učvrstiti i proširiti tu misao medju Hrvatima, osobito u Dalmaciji, i hrvatskim književnicima. Promislimo, da se je Vjekoslav Babukić prije nego li je zapjevao u »Danici« god. 1835.), da domovinsko dobro srce

> ...ljubi vse stare Horvate:
> Srblje, Bosnu, Hercegovce brate,
> Ljubi one drage još Slavonce
> Štajerce i Kranjce, Gorotance,
> Jer su ovo braća od starine
> Sini jedne drage domovine.
> Svi su ovo Horvatjani bili...

napojio talijanskom savremenom poezijom spomenutih pjesnika.

Božidar Petranović stupajući god. 1849. pred narod progovori u Kninu znamenitu besjedu, u kojoj čitamo... »Mi smo Hrvati, pa nam valja narodnost našu i jezik čuvati kao zjenicu i nju do pošljednje kapi krvi braniti. Braćo moja, hrišćani i kršćani, svi smo sinovi jednoga oca, koji je na nebu; svi smo prava jednokrvna braća: ljubimo se i poštujmo zamjenito a ne progonimo se poradi zakona.« (Zora dalm. br. 29. god. 1848.) Taj marni radiša na polju hrvatske kulturne historije sproveo

je nekoliko godina u Padovi kao slušatelj onoga sveučilišta, gdje je vrvljelo talijanskim otačbenicima. Naslušao se je Fusinata, načitao Giustia, Leopardia, simpatizovao sa talijanskim pokretom, kao ogromna većina naše mladeži, koja je bila primorana učiti na padovanskom sveučilištu. Odatle je Dalmacija dobila velik broj kasnijih pobornika za hrvatstvo. Svi dalmatinski hrvatski književnici u svojim literarnim radovima odaju talijansku školu: i Kazali, i Pavlinović, i Ljubiša, i Pucić i Ivičević Stjep., pa za ovijema Buzolić, Nodilo, Sundečić, Despot i drugi, — koje ne treba spomenuti — premda je njihov rad naperen proti prevlasti talijanskoga elementa, talijanskoga jezika i talijanske kulture. Uspješno se otimlju talijanskoj formi, ali politička tendencija je zajednička njima i talijanskim piscima. Za to se u Dalmaciji i prevode Alfierieve tragedije, Hanzonieve himne, Leopardieve kancone, za to se u Dalmaciji sa postovanjem spominju Gioberti, Rosmiani i Mazzini, Pellico i Foscolo.

Što kažem za Dalmaciju, mogu reći i za Herceg-Bosnu. Predstavnici hrvatske književnosti u tim zemljama: Jukić, Nedić, Martić i njihovi vrijedni nasljednici mladji franjevci, dobiše odgoj i naobrazbu većinom u Italiji.

Valja da je banovinska Hrvatska bila bez drugoga utjecaja osim onoga posrednoga preko ovih posestrima — zemalja? Kad se promisli, da nije bilo hrvatskoga književnika za ilirstva, a da nije poznavao talijanskoga jezika, lako je zaključiti a priori, da je literatura toga naroda utjecala na njihov rad. Preradović u svojim vojnama u Italiji nije se mogao oteti književnom ambijentu naroda,

u kojemu življaše. Je li moguće i pomisliti, da nije čitao talijanske književne proizvode? Ako ih je čitao, da nije iz njih ništa usvojio, ni zanos za narodnom poezijom? Prevoditelj Manzonievih i Danteovih ulomaka u Italiji je shvatio, a ne u Bečkom Novom mjestu, što je ljubav za otačbinom i kako valja za nju nesebično raditi. Promislimo sada na Vraza, na Mažuranića, na Bogovića, pa za njima na sve naše pjesnike do Markovića, Arnolda, Hranilovića; promislimo na Dežmana oca, Cirakija i Šenou: u svima ključa nagla južnjačka krv, u svima se čita ljubav za otačbinom. U svima ćemo naći himana a la Rossetti i Berchet.

Kao što pjesma, dala se je po prirodnom zakonu i glazba u službu otačbeničkih ideala sa Lisinskim, Kuhačem, Zajcem i mladjim drugovima.

Ne samo lirika nego i epsko pjesništvo slavi Hrvatsku sa Botićem, Vežićem, Martićem, Markovićem, Dežmanom, Okrugićem birajuć gradivo sa »pustoga povjesnice polja — uvehloga hrvatskoga slavlja«. Tko se je okušao na dramatskom polju, nije se zalijetao u daleke, nepoznate krajeve, nije prebirao tudju povjest, kad mu je domaća nudila na pretek neobragjena polja. Iz te dobe imademo »Stjepana Tomaševića«, »Frankopana«, »Matiju Gupca«, »Zvonimira«, »Karla Dračkoga«, »Nikolu Zrinskoga« itd. Od tad potječu »Juran i Sofija«, »Graničari«, »Zatočenici« i druge drame jedva poznate mlagjemu naraštaju.

Tek kasnije se javlja roman. Šenoa ga je podigao i dao mu isti pravac, kojim koracahu ostale grane pjesništva. Prije njega imademo nekoliko omanjih pripovijesti u prozi od Janka Jurkovića, D. Demetra, Trnskoga i drugih, rasijanih po časopisima i godišnjacima, ali Šenoa se može na-

zvati ocem historijskoga romana u Hrvata. On je priučio naše općinstvo na čitanje domaćih književnih proizvoda. »Seljačka buna«, »Zlatarevo zlato«, »Čuvaj se senjske ruke«, »Diogenes«, pa sve ostale pripovijesti, budi iz domaće povijesti, budi iz domaćega života, idu jedino za tim, da probude svijest u narodu i da mu uliju u dušu ljubav za vlastitim jezikom. Uza nj se drže J. E. Tomić, L. Vukelić, Gjuro Deželić, Mato Vodopić, Ferdo Becić gotovo istoga pravca.

U malenu narodu dogadja se što i u malenu gradu. U malenu gradu dućani valja da imadu svakojake trgovine: žižaka i metala, papira, crnila i rakije. U velikim gradovima dućani su odredjeni za prodaju pojedinih predmeta. U malenu narodu književnik se ne može posvetiti jednoj struci, valja da je mnogostran, pa baš ta mnogostranost spomenutih književnika sa uvijek istim pravcem — dostojna je najvećega udivljenja. To opažamo u naših Iliraca.

Znanosti ne zaostaju za lijepom knjigom. Kukuljević sakuplja po arhivma u domovini i izvan nje sve, što može objasniti našu prošlost. Nastavljaju i upotpunjuju njegovo djelo Rački, Ljubić i Smičiklas, Klaić, Nodilo. Pišu na temelju podataka zanosnih monografija, obradjivajuć baš one odsjeke domaće povjesti, gdje se ističe borba naroda za državnu samostalnost, ili slava naših velikih muževa na bojnom, na diplomatskom, na umjetničkom ili na znanstvenom polju. Oni nam ostaviše sliku unutarnjega stanja Hrvatske do XII. vijeka, oni »borbu južnih Slovjena za neodvisnost«. Oni »odnošaje Dubrovnika sa Mletačkom republikom«, i tko bi mogao ovako na pamet spomenuti sve, što je rasijano u mnogobrojnim i temeljito obradjenim

izdanjima naše akademije. Nije grane ljudskoga umjeća, kojom se ovi stariji pregaoci nisu bavili. Ostaviše nam dragocjenih priloga za historiju narodne kulture: narodne vjere, etike, estetike, prava, kućanstva, državnoga ustrojstva, obrta, trgovine, pjesništva, pomorstva. Kroz nekoliko decenija sakupiše neizmjerno blago, koje je teško pozornim okom pregledati. A najveća je njihova zasluga, što nam stvoriše i ostaviše kao neprolaznu baštinu proučen i usavršen jezik dotjeran do grčke finoće, u kojem je lako pisati ma koju granu znanja, jezik jedinstven od Zemuna do Kotora a razumljiv izučenoj kao i seljačkoj ruci.

II.

Oko sedamdesetih godina prošloga vijeka u talijanskoj književnosti zavlada nova struja, te gotovo svi književnici, koji doprinješe i znoja i suza za oživotvorenje narodnih ideala, padoše u zaborav. Njihova djela leže po skladištima da hrane grizice i miševe, ali, što se ne dade oprostiti, ni njihova zaslužena književna slava ne ostade neoštećena pod udarcima nove kritike. Leopardi postade djetinjastim, Manzoni smiješnim, a svi ostali skupa praznim deklamatorima.

Tu istu pojavu opažamo od desetak godina i u našoj narodnoj književnosti. »Sve, što su stariji napisali ne valja ništa, nema nikakove umjetničke vrijednosti. Sam Preradović i ako je na mjesta iznio koju biser-ideju, ne umjetnik, zaodjeo ju je dronjcima. Dosadanji književnici bijahu samo fraseuri bez pravoga smisla za umjetnost pod dojmom zastarjelih predsuda, žrtve natražnjaštva, dostojne samilosti.« Tako po prilici govore mlagji

ljudi, obarajući se osobito na žive nasljednike ideja i pravca hrvatske književnosti. »Umjetnost, i književnost, kao grana umjetnosti, valja da je slobodna, ne smije trpjeti nikakovih okova ni obzira, ni svrhe, ni milieu-a, ni autoriteta, ni načela, ni pravila. Nagon pisca jest jedino pravilo i načelo. Sve, što je stegnuto, sputano ma čim, ne vrijedi u umjetnosti — n i j e m o d e r n o«. Proglasivši slobodu stvaranja vrhovnim i jedinim načelom, sve, što diše nekim patriotskim duhom, a pogotovo ono, što odaje neku moralnu tendenciju, zabacuju kao protivno umjetnosti, u ime te iste slobode. »Kao što znanost, tako i umjetnost valja da je univerzalna, internacijonalna. Narodni ju karakter može samo poniziti. Dapače nova umjetnost ne smije se obazirati na nikakova načela estetike. Ta su izvedena na starim djelima, a m o d e r n a umjetnost ide za tim, da nadje nove putove, a ovima da stigne do nečesa novoga. Ona hoće da s t v a r a.«

Dok mladji naraštaj tako govori i piše, ogromna većina starih djela i starih pisaca, kojima smo dužni zahvalnost, što hrvatski pišemo, što smo duševno sjedinjeni od Špiča do Srijema, ide u zaborav. Veoma se malo čita, a još manje proučava onako, kako bi zaslužilo, blago sakupljeno u izdanjima Akademije, Matice Hrvatske, a još manje privatnim izdanjima. Dok se zanemaruju stara djela, novi naraštaj ne stvara ništa, za čim bi se narod zanio, što bi narod shvatio, čim bi zadovoljio neodoljivim potrebama svoje duše. S toga se moramo bojati za budućnost.

Ta je pojava od velike težine u kulturnom životu naroda, pa valja na nju svrnuti svu pažnju, valja proniknuti dublje, nego što se je do sada činilo, pa promotriti njezine intimne uzroke. Neki misle, da se je idejom nacijonalizma preživljela i književnost na narodnoj podlozi, u narodnoj službi, te sa idejom kosmopolitizma, humanizma da je i ona postala kozmopolitska, universalna. Nu tko i malo pozna duševno stanje naroda i njihove težnje, uvidja, da to ne stoji ni kod jednoga naroda na svijetu. Ta se ideja pojavlja u novu obliku, ali je svugdje živa. U Italiji, u Njemačkoj književnost u službi domovine sa jedinstvom naroda postigla je prvi svoj cilj — cilj, za kojim mi imademo još posla. — Te je razumljivo, da je ona sada skrenula sa staroga puta, slijedeći nove težnje svojega naroda. Nu i ako je za nekoliko decenija zabrazdila, nije se odmetnula od narodnih ideala.

Kod nas pak ni ti razlozi suvišnosti nakon postignuća cilja ne mogu protumačiti dovoljno novu pojavu. Da nam bude jasan njezin postanak, moramo se obazreti na razvitak literature u drugih naroda. Ona bo nije samonikla na hrvatskome tlu. Došla je preko Njemačke iz Franceske i to slabim tromim korakom.

III.

Smjela filozofijska kritika XVIII. vijeka, opojena čistim materijalizmom, dovede Francesku do prevrata. Taj prevrat po svojoj naravi, a osobito s toga, što je prenaglo i u nevrijeme došao, okupao se je u krvi i u suzama evropskih naroda. Kao gorska lavina posred zime kotrljajući se u dolinu ruši i nosi sve, što joj se opire, ili što se ne može ukloniti s puta, jer je ne opazi; tako i taj prevrat neprestanim ratovima osobito po Italiji i po Njemačkoj sijaše samo prokletstvo te probudi sve-

opće zgražanje i pripravi reakciju. Ta reakcija započe svoje djelovanje za samoga Napoleona I., a kasnije, u doba obnovljenja, nastavi grozničavom brzinom svoj započeti rad, eda se narodi povrate na stazu starih tradicija. Nastade doba mira. Tada vidimo, da u Franceskoj, a analogno i po susjednim državama, znanost, umjetnost i književnost rade usporedo za isti cilj, nadahnute istim načelima.

Srednji vijek, doba feudalizma, sa njegovim utvrdjenim gradovima, sa njegovim vitezovima, sa turnirima, megdanima postaje idealnom dobom, u koju se zalijeću pjesnici da dadu oduška svojemu čuvstvu. Tankoćutje je obilježje svih njihovih junaka i junakinja. Melanholija je jedina njihova Muza, s toga su idealne samo žene blijede, paćene, tužne. U romanima se govori o križevima, o lijesovima, o grobištima. Otvaraju se samostani, da čitatelji vide i osjete patnje nevinih, zatvorenih proti volji. Sva ta, tako zvana, romantična literatura ide za tim, da pobudi u čovječjoj duši sućut nad tudjim nevoljama, da pobudi odvratnost nad zemaljskim životom, te da ražeže u srcu ljubav prema naukama vjere, koja prenaša čovjeka nadom na vedre poljane prekogrobnoga života, gdje ga čeka vječni užitak. Ono, što je pjesnika nadahnjivalo i o čem je rado pjevao, to je nastojala i filozofija da dokaže. Književnost svih evropskih naroda iz te dobe opojena je manje ili više tim istim duhom. To je sjajna epoha za književnost, koja se diči velikim piscima zadojenim čuvstvom najplemenitijega altruizma.

Slava te epohe u povjesti kulture osniva se jedino na književnosti i umjetnosti, a samo donekle i

na filozofiji, jer je i ona pretežito literarna. Znanosti su malo utjecale na taj rad.

S druge strane vidimo, kako poslije francuskoga prevrata svugdje prevladjuje demokratsko načelo nad istrošenim staleškim privilegijama. Sa pobjedom demokracije, osobito drugom polovicom XIX. vijeka, propadoše ideali malobrojnih učenih slojeva društva, propade stari ukus umjetnički, propade književnost sa svojim romantičnim i klasičnim idealima. Ali za to procvate obrt, oživi trgovina, poduzeća se proširiše, a poslovi umnožiše na temelju eksperimentalnih znanosti, koje olakšaše općenje izmedju naroda. Kemija, fizika, mekanika zadiviše svijet svojim uspjesima. Prirodne nauke na svim područjima slave slavlje. Osim toga nastaju nove nauke: etnografija, povijest, filologija sakupiše silno gradivo, na temelju kojega dodjoše učenjaci do nevjerojatnih zaključaka. Opažanje, iskustvo jest jedino pravilo, jedino načelo u znanosti i književnosti.

Na uspjehu tih novih nauka August Comte osnova filozofiju p o z i t i v n u pretekavši za sedam godina evolucijonizam Spencerov, a za petnaest Darvinov. Ta pozitivistična filozofija pokaza ljudima nove vidike u svijet i u život. Sljedbenici te nauke drže za stalno (osnovano na iskustvu!), da čovjek stenje pod tiranijom slijepe sudbine ili nužde. Za najneznatniji svoj čin on nije odgovoran: ako šetajući gradom, okrene glavu na desnu mjesto na lijevu stranu, ili obratno, ako, došavši kući, sjedne na stolicu mjesto, da se izvali na divan, ako drži ruke sklopljene ili raširene, on je to prisiljen činiti, neka unutarnja otajstvena sila na to ga nagoni, a on joj se ne može nikako oteti. U ludanji mu je odregjena, zabilježena sudbina, koju on

prima od roditelja u baštinu, proti svojoj volji, pače i proti svome znanju.

Svako zlo ili dobro djelo, što ga on za života učini, počinili su ga njegovi roditelji; ako nisu počinili, ali su ga stalno promislili; ako nisu pak baš neposredno roditelji, onda su to bili bez dvojbe djedovi ili pradjedovi. U stanovito pak doba stanice moždanske su to obnovile u njegovoj svijesti. Nije samo postao robom, slijepim orudjem sudbine, nego je još izgubio onu duševnu moć, ono duševno oko, kojim mogaše do tada vidjeti toliko divnih istina. Malo po malo evolucijom nestade u njemu i duše, a za dušom iščezne i ona »vječna utvara«, koja ga punijaše nadom, ili mu pretijaše vječnim kaznama; iščeznu i Bog! Ako taj Bog slučajno opstoji, učenjaci će ga stalno naći na dnu kemijske r e t o r t e il staklene tikvice. Dok ga oni ne nadju i ne treba nam ga.

Materija radi sve po sebi: živi, misli, umuje, stvara apstrahiranjem općenite pojmove, prosudjuje p r o i c o n t r a, hoće po nekim stalnim nepromjenljivim zakonima, zajedničkima svim živim bićima. Sve one providencijalne sposobnosti i prednosti, kojima se je do tada čovjek dičio i s kojih se smatraše višim od ostalih nijemih životinja, iščezoše. Ono, što se je zvalo u staro doba sposobnost duše, nije ništa drugo nego funkcija organične materije. I mišljenje je puka organična funkcija. Kad je Newton otkrivao zakone općenite gravitacije, u njem se je zbivala fizično-kemijska funkcija jednaka onoj, koja se zbiva u nama, kada probavljamo težak objed. S toga filozofija nije drugo nego fizijologija. Čovjeka možemo proučavati u psima, ovcama, zecovima i golubovima. Tà očevidno je, da on ravno potječe od majmuna.

Ako opažamo nekih razlika, te su razlike proizvod dugotrajnih evolucija. Ako želimo ići dalje istraživanjem našega postanka, osvjedočiti ćemo se, da čovjek, kao svaka druga sadašnja ili već poginula životinjska vrsta, potječe od riba. Adam i Eva su proste mitske figure; znanost priznaje za naše praroditelje ajkule i murene.

Pozitivizam u znanosti i demokratizam u društvenom životu osvoji malo po malo i carstvo književnosti i umjetnosti. Ove ostaviše stare ideale ljepote, koji se jednom smatrahu dijelom života, i dadoše se na proučavanje čovjeka, njegovih težnja, njegovih patnja i boli. I književnost hoće da bude pozitivnom, te je nazvana verističnom, naturalističnom, analitičnom. Osobito lijepa književnost natječe se za punih četrdeset godina sa filozofijom u proučavanju čovječje »duše«, njegovih unutrnjih nagona, u proučavanju one sile, koja ga tjera, neodoljivo goni, da izvede ovo ili ono djelo. Iz te dobe književnost svih naroda, ali osobito franceska, rodila je množinom analitičnih, kriminalističnih i u opće socijalnih romana, u kojima atavizam odaje neodoljivu moć.

Sa Kumičićem se pojaviše izrazito u hrvatskoj književnosti valovi te francuske struje, pojavi se socijalni roman protkan naturalizmom. Za njim opažamo tu struju još jače u radovima Gjalskoga, Vj. Novaka, Kozarca, J. E. Tomića, Borote, Leskovara i drugih. Opažamo je u pjesmama Arnolda, Palmovića, Harambašića, Hranilovića, Tresića, Kranjčevića i gotovo kod svih liričara iza osamdesetih godina. No kod svih ovih pisaca i pjesnika naturalizam je nuzgredna stvar, forma, ne dira u temelje istina posvećenih vjerom i predajom vje-

kova, a što je još važnije, ne udaljuje se od narodnih ideala starih preporoditelja.

IV.

Val na moru širi se od svojega središta naprijed sve dok ne nadje hridinu. Tu se on lomi. Jedan dio vraća se k svojem središtu natrag, a drugi se razdvoji te stupa protivnim pravcima, dok se ne izgubi. To se je isto dogodilo sa pozitivizmom najprije u znanosti, pa onda u književnosti. Predugo bi me zavelo slijedeći ovaj razdvoj i povratak k staromu središtu na polju znanosti. Obazrimo se samo na književnost.

Ona je, držeći se znanstvene metode pozitivista, obradila sve pojedine slučajeve života, otkrila je najintimnije zakutke čovječje p s i h e, ispitala je sve boli, prikazala, iznijevši na svjetlo, svagdanje dogodjaje. Radeći na tom polju bezgraničnom slobodom i genijalni pisci prekoračiše granice, koje im nametaše zdrav razum, zaključci ne bijahu uvijek logični te kompromitiraše sam sistem. A oni pisci pak, koji nijesu imali sposobnosti, da iznadju nešto originalna i zanimiva, prihvatiše se morboznih pojava u životu. Tko bi sudio svijet po njihovim djelima, morao bi zaključiti, da je ova naša zemlja samo velika ludnica, ili velika bolnica. Baš te bolesne pojave u književnosti i umjetnosti dadoše prvi pokret reakciji na tom polju. Val pozitivistične literature nadje u njima prvu hrid, koja ga je imala prelomiti. Sada se zapitaše veliki književnici: kamo ćemo dalje ovim putem?

Dok je književnost slijedila metodu pozitivizma, masa, kojoj je ona jedino posvetila svu svoju pažnju, ubije onaj isti individualizam, za

kojim su težili gotovo svi književnici. Onaj »osrednji čovjek« Queteletov, kao predstavnik te mase, otjerav Emersonove »uzor ljude«, sjede na prijestolje starinskih heroja. Neprestanim, grozničavim radom na praktičnom, materijalnom polju čovjek ne može da se podigne nad osrednjost. Nestade velikih ljudi.

Kada demokracija zasjede kraljica u javnom životu, bude prepuštena sama sebi, te nametnuvši se postade kumirom pojedinca. Za tim opažamo dvije stvari: Ona se približuje znanosti, a znanost njoj, te zajedničkim silama udariše na tobož zajedničke neprijatelje: na vjerske predaje starih vijekova i na ukorijenjena načela »staroga« morala. Ali, kad su vidjeli, da su izveli svoje djelo, kad cijenjahu, da su postigli svoju svrhu, stadoše zadivljeni da gledaju, što su učinili, kao varvar, koji je porušio remek-djelo klasične arhitekture. Nu iza kratka udivljenja udje u njihovu dušu neko novo čuvstvo slično strahu ili zgražanju, iza njega nastade žalost, gotovo bi rekao pokajanje. Ovo je perijod duševne skepse, posljedica dubokih prevokreta, moralnih oluja. Taj perijod počinje početkom devedesetih godina. Preteča mu je Bourgetov l e d i s c i p l e. Čovjek nije više duša zemlje, vladar vidljivoga svijeta, nije on više središte svemira. On je prosti atom, kap vode u moru vasione. Sve njegove patnje, njegove boli, njegove želje: vas njegov život jest ćuh vjetrića, za koji se ne zna, odakle dune ni kamo se izgubi.

Iz sredine varvarskih četa, koje u svome bjesnilu porušiše veličanstvene zgrade, sjajne spomenike osvojena klasična grada, sjajno svjedočanstvo ljudskoga uma i rada — pokopavši pod ruševinama njihove oduševljene branitelje — nakon

kratke stanke, koja bilježi časoviti užitak, dižu se plemeniti duhovi, zgražajući se nad svojim djelom, dižu se, da spase ono, što još nije uništeno, da obnove ono, što je porušeno. Tako motreći ruševine starih tradicija, gledeć izmrcvarene stare ideale prestravljeni s grozna prizora ustaju oni isti, koji su pomogli rušiti, te se živo laćaju posla, eda uskrise, što je zamrlo, eda poprave, što je porušeno, eda rastjeraju neumoljive razarače. Eno u Franceskoj Emila Bourgeta zajedno sa Fr. Coppéom, Barrèsom i Brunetièreom, koji propovijeda bankrot znanosti, te pišu »l' etape« i »un divorce«. U Rusiji L. Tolstoj, nazvan natražnjakom, otimlje se svim silama uništenju moralnih ideala. Eno Sienkiewicz u Poljskoj, eno Brandes, eno Holl Caën i sva sila drugih pisaca u Franceskoj, Belgiji, Engleskoj, Italiji i drugdje. Književnost je sada razdijeljena na dva dijela. Neki književnici, i to pretežit dio, u Franceskoj, Engleskoj, Italiji ide za restauracijom, a neki nastavljaju starim pravcem do skrajnih granica.

Opet oživljuje historijski roman sa moralnom ili patriotskom tendencijom. Preobražena ustaje historijska tragedija i drama, da zauzme svoje mjesto nepravedno joj oteto od razvratnih pochades, te urednik najglasnije smotre na svijetu: Revue des deux mondes — piše svoje discours de combats dokazujuć preporod idealizma, raspravlja u znamenitom djelu Sur les chemins de la croyance o povratku k vjeri izgubljenoj, k vjeri, koja nas je uljudila i prosvijetlila.

Tko na sve ovo pomisli, shvatit će lako ona dva momenta ili impulsa u našoj književnosti od

osamdesetih godina unaprijed, impuls tradicijâ, vjere, morala, patriotizma i impuls dvojbe, nagona, neodoljive sile u borbi medju sobom. Jednoga te istoga književnika nije moguće shvatiti, ako se ne obazremo na evoluciju književnosti u Evropi. Kumičić je, na primjer, jedan od takovih književnika, u kojem se je zbivala evolucija ne samo pod utiskom domaćih javnih i privatnih prilika, nego i pod utiskom franceskih savremenih velikih pisaca. On počimlje svoj književni rad sa socijalnim naturalističnim romanom, da se kasnije baci u naručaj idealizmu sa »Jelkinim bosiljkom« i »Začudjenim svatovima«, da dopre do historijskoga romana: do »Urote« i »Kraljice Lepe«. Taj isti proces se zbiva i u njegovu dramatskom radu: počimlje sa »Obiteljskom tajnom« i »Poslovima«, a svršava sa »Petrom Zrinskim.« Obratni proces opažamo kod drugih pisaca, kod Gjalskoga na primjer. On se danomice rješava »okova«, »konvencijonalizama«, postaje slobodniji, kozmopolitičniji, moderniji u svojem stvaranju.

V.

Kao što je znanost bankrotirala tako i njezin saveznik demokratizam. Ovdje je zbora ob onoj znanosti pozitivističnoj, ekskluzivnoj, za koju rekoh gori, kamo nas je dovela sa svojim izvodima. Tako isto nije ovdje govora o demokratizmu kao socijalnoj ustanovi, kojom se upravljaju narodi i države. Govora je ob onom pogubnom demokratizmu, koji razi ljude do srednjega tipa, povrh kojega se nije moguće podići; ob onom demokratizmu, koji ubija herojstvo: o demokratizmu u znanosti i umjetnosti. Val demokratizma naidje na

hrid, pa se razlomi. Ustadoše dva pisca, da povrate čovjeku izgubljeno prijestolje: Fridrih Nietzsche i Toma Carlyle. Ali koja ogromna razlika izmedju njih?! Za engleskoga pisca čovjek je slika i prilika božja na zemlji, a za bolesna Nijemca čovjek je kralj, koji može i mora da izrabi sve, što postoji na zemlji, za svoju nasladu i za svoj užitak. Carlylovi H e r o j i i Nietzscheov N a d č o v j e k daju pravac najnovijoj književnosti: oni su predstavnici dviju oprečnih struja, u koje se razdvoji val demokratizma i pozitivizma.

Carlyle je osvjedočen puritanac, to opažamo na svakoj stranici njegovih H e r o j a. U tom djelu slušamo Platona, gdje umuje, i Bogom nadahnute biblijske proroke, gdje propovijedaju i kore. Nietzsche je otvoren bezbožac: u formi odaje žar, ljubkost grčkih pjesnika začaranih ljepotom života, zanesenih za užitkom. Na mjesta znade biti umjeren, jednostavan poput starih Latina Fabijevih vremena. Ako je velika razlika u formi, još je veća u stvari: u shvaćanju života, u shvaćanju povjesti, svijeta, čovjeka i njegovih zadataka na zemlji.

Povjest čovječanstva, kaže Carlyle, nije drugo nego povjest nekolicine velikih muževa ili Heroja. Zvali se oni, kako mu drago, ne obazirući se na njihovo osobito poslanstvo, na njihove naslove, stoji to, da čovječanstvo mora njima zahvaliti svako svoje dobro, svaki svoj napredak. Čovječanstvo je krdo bezumnih životinja, koje idu, kamo ih nagon niskih živinskih potreba tjera. Ali kao što dobar otac bdije nad svojom djecom, tako i Bog bdije nad čovječanstvom, te, kad mu se svidi, pošlje na zemlju svoje glasnike, da raspale ljudska srca i razgale tamu, što se obavi oko njihova razuma, eda shvate život, eda upiju istinu.

Masa je nesposobna ma za kakov rad bez vodja i bez učitelja. Zato Bog šalje apostole i proroke, da pouče narod vječne istine, vjere i morala, šalje vogje, da izbave iz sužanjstva i privedu u carstvo moralne i materijalne slobode.

Povjest je kao veliko naslikano platno, na kojem se ističe samo nekoliko sjajnih, točno markiranih lica, koja daju karakter cijeloj slici. Sama nas narav nuka, da označimo velik odsjek povjesti jednom izrazitom osobom, jednim junakom: Homersko doba, Periklovo doba, doba Aleksandra Velikoga itd. Kao što u našoj pameti tekom godina tamne mnogobrojne uspomene, dogodjaji prve mladosti, a uz to raste i tačnije se ističe slika nekojih doživljaja, u kojima se steže cio život; tako i iz pameti naroda iščezavaju sva ona pokoljenja, što su za kratko vrijeme kraljevala na pozornici života i zujila poput muha ljetnim zrakom. Ali ne zaboravlja narod velike odlučne dogadjaje ni velike ljude, koji su ih izveli. Bez velikih muževa, bez heroja, nije moguće ni pomisliti, a kamo li izvesti velika djela.

Što je ostalo od starih naroda Evrope, Azije i Afrike? Što znamo o njima, o njihovim težnjama, patnjama, pjesmama, uzdisajima? Kao da je povodnja odnesla hram njihove prosvjete, pa vidimo na vodi po koji ostatak: po koje ime. To nam je jedino preostalo od mnogobrojnih stoljetnih pokoljenja. Najstarija Grčka živi u pameti naroda, jer preostade Homer, da joj svojim herojskim glasom raznese ime i čuva uspomenu u svijetu. Dok najstarija Grčka živi, koliko je mladjih naroda potonulo za uvijek u vječito more zaboravi? Nitko ne pozna njihovu prošlost, njihova poduzeća, njihove junake, jer ih nije ovjekovječio glas heroja.

Heroji su, veli dalje Carlyle, poslanici božji, pojave nebeske, velikani, koje Bog šalje na zemlju, da izvedu njegove osnove, pa, nakon kratka boravka, da se povrate, od kuda su došli. Stoga njihov život ne traje dulje od njihova poslanstva, a skopčan je uvijek sa neprestanom borbom za izvršenje toga poslanstva.

Mnogi filozofi misle sa Jozipom Mazziniem, da je velikan — genij — junak — plod svojega vremena i svojega društva, a za Carlyla heroj je začetnik svoje dobe: on stvara društvo po svojim nazorima. Stoga je dosljedna njegova tvrdnja, da su heroji kod svih naroda, u svim prilikama bili jednaci, od istoga materijala i na istom brdu tkani, ma kojim ih imenom zvali. Razlikuju se u tome, što nisu uvijek bili jednako primljeni i slušani.

Štovanje heroja nije uvijek jednako, odaje se na različite načine, ali je uvijek bilo teško, a zadatak pokoljenja jest valjano iskazivati poštovanje svome Heroju, svome velikanu, ako ga ima. A to poštovanje pak nije drugo nego neograničeno udivljenje i odanost. U zanosu svojega raspravljanja Carlyle ide predaleko, kada tvrdi: »Štovanje junaka; srdačno iskreno udivljenje; žarka neograničena odanost za plemenitu božansku pojavu čovjeka nije li to jezgra samoga kršćanstva?« I danas posred otrovnoga skeptičkoga kriticizma (ovo on pisaše za autokratičnoga vladanja demokratičnog pozivitizma), koji sve lomi i obara, goni nas prirodjeni nagon, da tražimo heroja i da mu se divimo, čim ga nadjemo. Politički izbori, stranke, parlamentarizam idu za tim, da izaberu najvrsnije ljude, kojima će se svi ostali veoma rado pokoravati. Izborni sistemi su doduše pogrešni, te biva da zauzmu mjesto heroja ljudi nedo-

stojni. To su lažni heroji, ali kao što u trgovini biva, da trgovac radi i sa patvorenim zlatom, ali ne može nikako produljiti rad, ako je sve patvoreno, tako i u političkom životu može ići, dok su lažni heroji pomiješani sa pravima, ali čim se dogodi, da su svi patvoreno zlato, prevrat je sigurna i naravna posljedica.

Narodi u svako doba traže heroja. Često im je rad uzaludan, jer ga Providnost nije poslala: znak, da su nastala vremena kušnje. Kad u narodu nema heroja, nema ni njegovih vrlina, koje sačinjavaju njegov karakter, a to su v e l i k o d u š j e, n e s l o m i v a u s t r a j n o s t, n e p a t v o r e n a b e s v j e s n a i s k r e n o s t. Kada nema ništa dobra ni iskrena na svijetu, tada nastane štovanje forme, vanjskoga uresa, štovanje taštine, tada se dižu do kumirstva medijokriteti. Junačka vremena govore glasom sjajnih neprelaznih djela. Čim nastade doba propadanja, doba slaboće i kukavičluka, tada se puno govori: kritično čavrljanje zagluši ti uši, lažna znanost pobudjuje smjeh. Ovdje se pisac obara na pozitivizam filozofijski ljutim i oštrim sarkazmom. Ludi su oni, koji misle sa nekoliko tehničkih izraza protumačiti božanstvenu tajnu vasijone, »kao da ju možeš zatvoriti u Lydovoj staklenki i prodavati po dućanima.«

I Nietzsche mrzi na znanost, ali s drugoga razloga; jer ona podlaže čovjeka tiraniji države, podlaže ga zakonima megjusobnosti ili reciprociteta. On ju zabacuje kao moralni anarhist, nihilista, a Carlyle je ne trpi, jer ona ubija u nama vjersko čuvstvo.

Na ovom svijetu čovjek živi, kao da pluta na moru, za nekoliko časaka, pa ga valovi progutaju,

ali pravi heroj djeluje i preko granica vremena, jer preko tih granica imade život. Tko nije kadar uprijeti pogled preko granica zemaljskoga života, gubi svoje vrijeme u taštinama. Može podići oko sebe mnogo prašine, mnogo žamora, ali malo po malo žamor se utiša, prašina se slegne, pa se za njega ne zna, kao da ga nije nikada bilo. Heroj nosi sa sobom vatru, koja užiže i razgara, on vidi na nebu zastavu, oko koje se kupe svi ljudi i svi narodi. Za tu zastavu njemu se je boriti i s pouzdanjem trpjeti kroz sve ure zemaljskoga života. Na tome Carlyle osniva nesebičnost, altruizam, duh samoprijegora svih svojih junaka. Oni ne rade za sebe po proučenoj i proračunanoj osnovi; neka ih tajna sila goni na rad: često su besvjesni, a uvijek su iskreni kao i priroda, u kojoj su poluga ili sila Ne idu za bogatstvom, ne traže vlasti, ne hlepe za slavom. Te malenkosti su posljedica njihova rada. Njima aplikuje Kristove riječi: Carstvo moje nije od ovoga svijeta.

Tražeći karakter heroja u pojedinim ličnostima Carlyle se obazire više na moralni nego na materijalni svijet. Eto u kratko ideala najnovije ili, kako ju zovu, reakcijonarne književnosti.

VI.

Nietzsche sa svoje strane uči, da je svijet igrača slučaja, a u tom svijetu sugjeno je čovjeku, da živi. Stoga mu ne preostaje drugo nego da živi veselo, slobodno, okrutno i zlobno. Svaki svoj cilj, svaku svoju želju valja da ograniči na ovaj život zemaljski. U tu svrhu treba da odbije sve teorije resignacije, samoprijegora, teorije kreposti, koje ga ponizuju pred vlastitim licem i otimlju mu cilj života. To su teorije valjane za svjetinu i za sve one, koji slave smrt. Sve je zlo, bilo djelo ili nauka, materija ili duh, ako ide za tim, da umanji ili oslabi slobodno uživanje života; a sve je dobro, što podupire u čovjeku samovladanje, ljepotu, nadmoć. Ljepota i dobrota, korist i pristojnost to su sinonimi, kao što bijahu nekoć kod Grka. Velikanom, nadčovjekom može postati samo onaj, koji bude znao najbolje uživati, koji bude znao podići se nad druge i zapovijedati im, koji bude znao reći sebi, svakomu i svačemu: ja hoću.

Za njega nema onih velikih kršćanskih i socijalnih pitanja, oko kojih mnogi učenjaci istrošiše život. Za njega je »Bog umro«, a s njime iščeznu i carstvo poniženja i boli. Bog je najveći neprijatelj čovječjemu užitku; na štovanju boli osniva se vjerovanje u život preko groba, osniva se vjera. Ta vjera u raj i u pakao jest najgrozniji atentat na sreću i užitak čovjeka.

Da dade ovoj svojoj nauci vanjsku formu sistema, pozivlje se na historiju: ona će bo pokazati, da je ova nauka plod evolucije. Odaje se pozitivistom.

Grci bijahu već došli do pred vrata velikoga hrama, u kojemu kraljuje Nadčovjek, kad bane u svijet Galilejac, pa se ljudi dadoše za njim. »Tada uništiše orudje svojega užitka i svoje veličine, da skuju, u svojoj smiješnoj zaslijepljenosti, okove svoga ropstva i svojih muka. Nakon toliko vijekova malo imade nade, da će se čovječanstvo osloboditi okova ropstva, podlosti i boli. Preko granica »dobra« i »zla« širi se bezgranična poljana hira, samovolje i užitka, a na njoj kraljuje porijetki nadčovjek.

Strast je do sada bila osugjena u svim moralnim i vjerskim sistemima, a Nietzsche ju stavlja na čelo svoje etike. »Jednom bijaše u tebi strasti, a ti ih nazivaše zločoni, a sada u tebi nema nego vrlina, koje su nikle iz onih tvojih strasti. Nakon što si postavio svoj najuzvišeniji cilj u one strasti, one postadoše vrlinama, one su tvoja radost i tvoj užitak. Živina će i nadalje koracati u svojoj gluposti uz megjaše »dobra« i »zla«, jer ne osjeća snage, da ih preskoči, pa u čovjeku, koji se je junačkom odlukom odvažio srušiti te megjaše, vidi svoga neprijatelja, mjesto da u njem vidi biće dostojno svakoga udivljenja.«

Niski moral te živine, osnovan na zakonima ljudskoga reciprociteta: ljudskoga megjusobnoga štovanja i pomaganja — namiće okove ropstva te se čovjek ne može gotovo ni maknuti u svojim željama. Taj moral našao je najljućega protivnika u Nadčovjeku, koji svojim življenjem, svojim djelima pobija i uništava sve te zakone. Taj Nadčovjek biva predmetom općenite mržnje, dočim živina diže i u zvijezde kuje onoga, koji joj pruža najveći i najbučniji prizor ropstva, samozataje i samoponiženja.«

Nietzsche ne vidi prave moralne ili duševne veličine ondje, gdje ju do sada cijelo čovječanstvo s udivljenjem gledaše. Za njega su najveći ljudi komičari b o h e m i e n i, on ih obasiplje hvalama, jer se oni do sada najviše približiše idealu njegovu: Nadčovjeku.

Gledajte »dobre i pravednike«, obazrite se na slijedbenike svih vjera; koga oni najjače mrze? Onoga, koji lomi ploče njihovih vrednota: razbijača, razarača, krnjitelja javnoga morala. Nu taj

s t v a r a — ali nije hvajde govoriti dalje puku — zadnji put evo progovorih mrtvu tijelu . . .«

U ovom kratkom prikazu označene su dvije struje, na koje se je razdijelio val demokratskoga pozitivizma. Ili načela Carlyleova Heroja, ili ona Nietzscheova Nadčovjeka vladaju i nadahnjivaju kulturni rad čovječanstva. Jedni drže, da čovjeka čeka i preko groba život pa došljedno udešavaju i svoj rad osnovan na vrlini: na iskrenosti, na samoprijegoru, na ljubavi bližnjega; drugi pak cijene, da im je na zemlji cilj, onda došljedno zaključuju, da valja oboriti sve, što se tomu cilju protivi, s toga dižu do dostojanstva vrline, zlobu, himbenost, okrutnost, prijevaru: sve to nazivlju imenom slobode.

Tom dvostrukom strujom plovi naša najnovija literatura. Premda u nijednom djelu nije čisto izražena isključivo jedna struja, jer je duh čovječji smjesa kontradikcije, ipak na prvi pogled možemo razabrati, je li jedno djelo osnovano na modernim — Nietzscheanskim ili Carlylovim »reakcijonarnim« načelima. Stare vrline lako je raspoznati od novih, »okove« morala, patrijotizma vjere, od »slobode stvaranja.«

Nietzscheanizam pomoli glavu u našoj literaturi otrag 8 god. (1898.) Slijedeći pretjerani pozitivizam franceski i talijanski od otrag trideset godina mlagja generacija iskaza se sa »Mladosti«, za njom je slijedio »Život«, pa »Salon«, napokon »Lovor«. Za vogje izabraše Gjalskoga i Bukovca, premda se ovi svojim dotadanjim radom ne pokazaše sljedbenicima »moderne«. Tko čita književna izdanja

»moderne« literature kod nas, a upućen je u literaturu zapadnih naroda, zna, da je ona stara za te narode. Što čitamo u Nikolića, Tucića, Begovića, Nazora, Kosora i drugih, to je sve bilo rečeno i opjevano u Italiji i Franceskoj od pjesnika, koji već padoše u zaborav. Pače i kod nas prvi pokušaj »moderne« imademo već god. 1882. u Ostojićevim J u v e n i l i a (ako se ne varam u naslovu) ili P r i m i t i a e po uzoru talijanskoga pjesnika L. Stecchettia.

Danas su najizrazitijiji Nietzscheanci Begović osobito u Myrhi, pa Nazor, koji u »hrvatskim gradovima« oponaša l e c i t t à d' I t a l i a poznatoga Danunzia. U svojim mitologijskim pjesmama pjeva u slast i slavu vina, očekivajuć da »grane dan slobode«, slobode Nietzscheanske. U »Dionizijskim pjesmama« sve odaje načela Nietzscheova; onaj indijski Džin pravi je tip Nadčovjeka; ta on umirući u naručju slasti kliče:

Drugovi, slatko je umrijeti od takove smrti.

U jednoj pripovijesti J. Kosora Ciganin je predstavnik nadčovjeka. U njega su svi atributi Nietzscheova uzora, jer i on hoće da živi v e s e l o te bira po selu djevojke, pa nakon malo vremena ih otpusti. »Ta je promjena slatka, ugodna«. A kad je jednu podulje zadržao, jer mu je bila milija od prvih, vlast mu nalaže, da je vjenča. On za to ne će da čuje. »Stezati se vjenčanjem kao kakvim obručem ... nije to meni u krvi, meni se to ne da, pa da mi odsiječete glavu«, odgovara on poglavaru. On hoće da živi s l o b o d n o. Ali on živi i o k r u t n o, jer kad ga načelnik baci s neposluha u zatvor 14 dana, a on ostavlja svoju Jelu, ne obaziruć se na njezine suze, da izvede z l o b n o djelo,

da potpali vatru načelniku. On otide u drugo pleme cigana-kotlara, »koji uz vatre grijanice strasno miluju žene i kuju bakar rumeni i u svom pustom životu široke volje ljube slobodu ludo i divlje kô orli gorde visine ...«

Navoditi daljih primjera o Nietzscheanizmu u našoj literaturi čini mi se nepotrebno, pobijati ga, neumjesno. Dovoljno je, ako sam istaknuo jasno genezu ovih najnovijih pojava u hrvatskoj književnosti.

NIKOLA TOMMASEO.

R. u Šibeniku 9. studenoga 1802. † u Firenci 1. svibnja 1874.

Toliko su o njemu pisali naši i vanjski ljudi, da je teško iznijeti išta novo, a da se ne baciš na anegdotične sitnice iz njegova života. Prof. Milčetić u uvodu Matičinu izdanju »Iskrica«, posve ćenih kamenome Šibeniku, napisa opširnu raspravu, u kojoj je naveo iz njegova života i književnoga rada gotovo sve, što može zanimati šire hrvatsko općinstvo. Patrijotski smjer Matice Hrvatske i piščev otačbenički osjećaj nije dopuštao, da se iznese markantnije na vidjelo ono, što može pobuditi u hrvatskom srcu mržnju prema čovjeku, koji je, rogjen od majke Hrvatice, a oca potalijančenika, budio u ogromnoj većini izrogjene dalmatinske inteligencije bezgranično povjerenje i udivljenje neopravdano, a koje je dopiralo do obožavanja. Milčetić, opojen istim udivljenjem ucijepljenim, pokri strukom zaborava i pieteta njegove otačbeničke grijehe, a gdje ih se morade dotaći, nastoji ih ovako ili onako opravdati.

Zadnji vali njegove umrle slave jedva su se dotakli moga djetinjstva. U prvim gimnazijskim razredima čuo sam ga spominjati od starijih ljudi, pa sve rjedje i rjedje. Osamdesetih i početkom

devedesetih godina nitko o njemu nije više govorio. Otkriće njegova spomenika u Šibeniku oživi za čas njegovu uspomenu, da se opet povrati u zaborav. Kao što su se preživjele njegove ideje, tako se preživjela i njegova slava. O njemu katkada jošter štogod napiše starac Pavao Mazzoleni, koji ne može zaboraviti slavitelja svojih predja a u neku ruku i svoga rodjaka.

Čitajući Tommaseova djela, osudjena u ogromnoj većini na vječni zaborav, nastojao sam da shvatim točno sliku toga čovjeka, koji je, ne da se zatajiti, svojim imenom napunio gotovo cijelu Europu, i da proniknem u razloge, s kojih je on mogao biti, ako ne slavan, a ono barem glasovit.

Napisao je oko 250 što većih što manjih djela iz svake struke ljudskoga znaja; ali ako izuzmemo njegove leksikografične radnje i neke stvari iz estetike i pedagogije, već danas za njih ne znade nitko osim starinara: talijanska ga je publika sasvim zaboravila.

Pjevao je pjesme i mnogo je do njih držao: on je osjećao u sebi pjesničku dušu. Rugao se je nepjesnički muzi izgrbljenoga Leopardi-a; ali Leopardijeve pjesme sačinjavaju za nesretnoga Rekanatinca slavniji i trajniji spomenik od sviju podignutijeh Tommaseu u Šibeniku, Mlecima i Firenci; dok mu pjesme nijesu nikada vrijedile a mlagji naraštaj nije za njih čuo ni govoriti.

Kušao je sreću i u romanu: ali za njegov »Il Duca d' Atene« i »Fede e Bellezza« nije se nikada nitko jagmio, te se ne mogu ni iz daleka isporediti, ne ću reći sa Manzonijevim »Vjerenicima«, ali ni sa Grossi-evim »Marcom Visconti« ni sa Cantù-ovom »Margherita Pusterla«, ni sa romanima D' Azze-

gli-a Kao filozof i socijolog on je ništa naprema Rosmini-u, Gioberti-u, Mamiani-u i drugima.

Prebirući dakle njegova djela čovjek mora da se zaustavi na dva leksikona: »Dizionario dei sinonima«, i »Dizionario della lingua italiana«. To su djela, u kojima je odao marljivost, neobičnu za Talijane, veliku naobrazbu i ništa više. U njegovim djelima u opće nedostaje originalnih ideja, sve je plod nauke: ta on sam to priznaje, kad kaže, da su ideje baština prošlih vijekova i zajednička svojina čovječanstva.[1]

No ako on nije napisao ni u znanosti ni u umjetnosti djela trajne veličine, ne može se reći, da nije bio sposoban šta takovo napisati: bio je bez sumnje izvanredno pronicav i svestrano naobražen; poznavao je pet šest jezika, neprestano je učio a, radišan do krajnosti, da se je posvetio jednoj ma kojoj struci, bio bi stalno uspio. No prilike života, novinarsko zvanje, potreba svagdanje zarade perom, sve ga je to sililo, da brzo i neprestano radi. S toga pogleda on je bio baš neiscrpiv. Nije bilo pitanja ni predmeta, o kojem on ne bi znao štogod napisati. Kad je neki doktor Bastianello izdao gastronomičnu enciklopediju: »Enciclopedia gastronomica, ossia dizionario universale dei cibi e delle bevande«, Tommaseo pišući recenziju govori o potrebi takovih knjiga, ističe odnošaj kuhinje s kulturom, potrebu estetike na objedima, za tim predlaže osnovu za pedeset rasprava te struke: »Trattati da essere prolegomeni propedeu-

[1] Le idee sono in parte retággio dei secoli passati e dominio comune dell' umanita: Il serio nel faceto — Scritti vari, Firenze 1868. p. 130.

tici alla gastronomia esoterica ed essoterica«.[2] Za tim priča, kao bi on rado pisao intimni roman: »la cronaca d' un feto« i kako bi to djelo bilo zanimljivo. Njegove tako rascjepkane sile nijesu mogle stvoriti djelo trajne vrijednosti po onoj: pluribus intentus minor est ad singula sensus.

Ne samo unutarnja sadržina njegovih književnih proizvoda nema u sebi elemenata trajne vrijednosti, nego i forma je izložena uspješnim udarcima bespristrane kritike. Sami Talijani sude njegov stil tamnim i isprepletenim. Opaža se nastojanje, da mu period bude zaokružen i točan, za to traži uvijek najzgodniju riječ te izgleda filozofcjepidlačar, ali nikada umjetnik. Perijodi su mu kilometrične dužine, nabijeni svakojakim digresijama i umecima, koji dokazuju obilje znanja i veliki nered u mislima, neumjerenost i taštinu. Za poznavaoce talijanskoga jezika navest ću samo jedan perijod, što mi je sad pri ruci: Ora 'vo raccontarvi una storia che vi dimostri quanto possa, anco per il prospero e onorato riuscimento delle cose del mondo, una speranza coraggiosa insieme e paziente, che né si lascia inebriare nè si adormenta, che sa operare e sa attendere, che pone in atto le proprie forze intanto che fida nella provvidenza Divina (e qui noteremo, che Provvidenza Divina i nostri vecchi solevano scriverla colle due prime lettere maiuscole, e che così la scrive anche il conte di Cavour con Vittorio Emanuele, per distinguerla da quel' altra provvidenza della civiltà che è una nuova personificazione rettorica; anzi una figurina mitologica, venuta di corto dalle selve d' Arcadia) alla quale arderanno incensi gli

[2] Op. cit. str. 76—96.

schiavi in America, gli Africani che scamparono al fumo e alle fiamme del generale Pelissier, i Polacchi in Siberia e in Polona, gli Irlandesi in Irlanda, i Cattolici in Isvezia, i Francesi a Caienna.[1]

Ovakovih i još težih perijoda imade u svakom djelu na svakoj drugoj ili trećoj stranici. Kao književnik dakle on zauzimlje mjesto trećega reda prama svojim vršnjacima.

Ako ga promatramo kao čovjeka u javnom životu, on je čudnovata, vanredna, ali nije velika pojava. On je kip istesan od tvrda kamena, oblijepljen ličilom, na kojem se opaža umjetnikova ruka a nipošto kip od mjedi saliven u jednom komadu. Na njemu je sve umjetno, plod odgoja i kola, u kojem se kretao i živio.

Kaže na nekom mjestu, da čednost i tankoćutnost idu skupa s veličinom uma i duše. S toga on sam nastoji pokazati se čednim i tankoćutnim, guši svoje prirodjene strasti, na njemu nije opaziti ni velike mržnje ni neograničene ljubavi, iz kojih se uvijek radjaju velika djela. No opaziti je odmah, da ta čednost i tankoćutnost nijesu prirodjeni mu darovi nego plod odgoja i nekoga parti pris ili gesla u životu. No imade časova kad on na sve to zaboravi te plane u njemu strast divljom bjesnoćom. To biva obično u polemici, i to ne za načela, gdje je bio obično hladnokrvan, nego kad se je ticalo njegove osobe ili njegova rada. Sami Talijani su mu to spočitavali, te se je osjetio prinukanim u uvodu svojih »Scritti vari« odbiti kao proste podvale, što su mu predbacivali, da je on čovjek opore ćudi, zavidan i laskavac, koji znade izazivati i

[1] Ibid. str. 236.

denuncirati, pun natražnjačkih predsuda. Kaže, da je on čovjek, koji je vodio borbu uvijek za drugoga a nikada za sebe. Kad se je neki talijanski svećenik usudio podvrći kritici njegov »Nuovo dizionario della lingua italiana,« obori se na njega takovom strasti, kakove nijesmo još ni mi u našim polemikama doživjeli. O tome se može uvjeriti svak, tko pročita str. 46. spomenutih Scritti vari. Sarkazam i sofizam su njegovo najjače oružje u polemici s dalmatinskim aneksijonistima.

Ako plane, znade se opet i obuzdati hladnokrvnim umovanjem. On mnogo razmišlja: iz jedne misli niže druge, pa umuje. Retorika i logika dva su stupa, na kojima počiva svaka njegova radnja. No u tom umovanju on je više skolastičan nego li učenjak, a najmanje je pak genijalan. Zdrav razum podliježe pretankom cjepidlačenju, pada u sofizam, iz kojega se radjaju svakojake zablude. To je najljepše dokazao svojim političkim djelom: »Roma e il mondo«, koje je morao pod stare dane i sam osuditi, jer se nije slagalo ni s njegovim katoličkim uvjerenjem. A čovjek koji ne zna svesti u sklad svoje umne težnje i svoje uvjerenje, ne znam, kojim se pravom može nazvati velikim. Veliki umovi griješe, ali uvijek strašću zavedeni . . i

Svakako je njegova jača strana u logici i u retorici, i ako k tomu nadodate naivno motrenje čovjeka, koji hoće da se divi prirodi, da se pokaže prostodušnim, imat ćete »Iskrice«, najoriginalnije i najsamostalnije njegovo djelo. I njegovi su »Sinonimi« djelo duga razmišljanja, ali ne znanstvene naobrazbe. No u »Sinonima« sam opazio i to, da po njegovu razglabanju teško čovjek može znati, kada mu je upotrijebiti ovu riječ, kada onu, ako

već prije ne zna to od druge strane. Njegovo te razglabanje smeta, a ne pouči.

No i ako on nije bio velik književnik, ni velik učenjak, ni čovjek vanrednih vrlina, ipak je mogao kao novinar i političar steći neizbrisivih zasluga i besmrtnu slavu, posvetiv svoje pero velikoj ideji, žrtvujući sebe svega njezinu oživotvorenju. No i to je nedostajalo Tommaseu; jer osim neobuzdane a višeputa i neopravdane mržnje na sve, što je njemačko, zato što je Austrija bila njemačka država, on nije gojio druge velike ideje ni u politici ni u socijologiji. Osim želje, da Austrija izidje iz Italije, on drugoga političkoga programa nije imao niti je ikoji drugi program podupirao. S toga niti se je slagao s Cavourom, niti sa Mazziniem, niti sa Garibaldi-em, nit je bio federalista niti centralista, niti je bio za jedinstvo Italije, niti protiv njega. Republikanac želio je uskrisiti mletačku republiku, ali nije htio, da se ona sjedini s Pijemontom. Kad su Austrija i Napoleon III. u miru od Villa franche bacili temelj za talijansku konfederaciju, on napisa u julu god. 1859. niz članaka: »La pace e la confederazione Italiana« oštro kritizujući tu osnovu, a da sam nije ništa predložio.

Kao djelatni političar obrukao se je, dok je bio član privremene mletačke vladavine, pa kao njezin poslanik u Parizu. Jedino se je hvalio time, da mu to poslanstvo nije donijelo nikakove koristi. U to svak vjeruje. Kasnije nije bio zadovoljan s tokom stvari u Italiji. Ako je imao ideala, ti su bili veoma magloviti. Kao za Italiju, tako ni za Dalmaciju nije imao jasna programa. No ako se nijesu na njegovu kritiku osvrtali u Italiji, osvrtali su se zato njegovi sumišljeniçi u Dalmaciji, pa je njegova riječ igrala ne malu ulogu šezdesetih godina.

Sam Tommaseo priznaje,[1] da je 48. godine, kad su bili istjerani Austrijanci iz Mletaka, bio u pismenom saobraćaju s kraljevskim vojnim zapovjednikom u Dalmaciji, koji je bio spravan proglasiti aneksiju Dalmacije sa uskrsnulom republikom. Je li on ipak zapriječio taj prevrat ili izdajstvo i to od straha, da ga dotični general ne uzmogne uspješno do kraja izvesti ili je to samopohvala, danas nije moguće odrediti. Svakako ova činjenica dokazuje, da je Tommaseo bio u principu sklon, da se Dalmacija spoji s Mlecima, a toga nije mogao željeti nego na osnovi četiristagodišnjega veza, a ne na osnovi narodne zajednice, jer sam priznaje, da Dalmacija nije talijanska zemlja. A za taj vez on kaže na drugom mjestu, da su se Dalmatinci pokoravali Mlecima i za njih umirali zbog svoje ropske ćudi.[2] U svojim pismima na mnogo mjesta ističe svoju osobitu naklonost prama Hrvatima za njihove zasluge za kršćanstvo. No kad je nakon toliko zaključaka hrvatskoga sabora Dalmacija bila pozvana carskom poveljom, da se dogovara sa poslanicima preko Velebita za sjedinjenje, Tommaseo iz mržnje, što je taj poziv došao iz Beča, ustane protiv sjedinjenja. Čime je on opravdavao tu svoju protivštinu? On je te razloge nanizao u nekoliko članaka, pretiskanih u gore spomenutoj knjizi: Scritti vari[1] a bili su već davno pretreseni osobito od Nodila i Vojnovića i uspješno pobijeni. Usprkos tome ti razlozi su proniknuli u glavu dalmatinske inteligencije do dana današnjega, pa se

---

[1] Austria, Slavia, Ungheria — op. cit. str. 280.

[2] Il popolo dalmata perchè proclive a schiavitù, o per altro che fosse, amava la republica veneta, combatteva per essa. Op. cit. str. 316.

ona zvala autonomaška, narodnjačka, talijanska, srpska ili hrvatska, pa i u one iste, ili sinove onih, koji su ih pobijali.

Zagovaratelji sjedinjenja zahtijevali su bezodvlačno to sjedinjenje na temelju narodne zajednice i na osnovi historijskoga prava. Tommaseo neobičnim sarkazmom slabo prikrivenim, ostantativnom ljubavi za Dalmatince i za Hrvate, nastoji potkopati taj temelj.

U Dalmaciji, kaže on, stanuje dalmatinski ili ilirski narod, narod od dva jezika, kao što su narodi Amerike, Švicarske, Alzacije i Bretanje.[2] Dalmatinci su po jeziku u velikoj većini Slaveni, ali nijesu Hrvati. Govore istim jezikom, kojim i Srbi, a taj jezik je za Hrvate pretvrd. Književni jezik, kojim Hrvati pišu, nepoznat je prostom dalmatinskom puku. Osim toga stas i lice Dalmatinca, dok se slaže sa stasom i licem Srbijanaca, ne može se podudarati sa Hrvatima: u tome su Dalmatinci sličniji Poljacima.[3] Dalmatinci se razlikuju od Hrvata nošnjom, načinom življenja, izgovorom i geografskim položajem: Dalmacija je upućena na Italiju, a Hrvatska na Njemačku, njemačka je kultura osvojila Hrvatsku, a talijanska Dalmaciju.

Prelazeći na historiju kaže, da se historijsko pravo Hrvata počinje sa VII. vijekom, dok se pravo historijsko pravo počinje sa samom historijom. Ova dokazuje (?), da je Dalmacija uvijek sačinjavala kraljevinu napose, odijeljenu od Hrvatske i u vrijeme hrvatskih kraljeva. Da se je u najnovije

[1] »Scritti vari« str. 280—428.

[2] Op. cit. str. 313.

[3] Op. cit. str. 313.

vrijeme predala Austriji spontanim suverenim činom, a da Hrvatska nije progovorila.

Priznaje ipak neko srodstvo izmedju Dalmatinaca i Hrvata, ali onakovo, kakovo postoji izmedju Rusa i Poljaka. Iz toga srodstva ne smije se stvarati zaključaka nelogičnih zahtijevajući odmah sjedinjenje. Slaveni Hrvati, Slaveni Dalmatinci, ali za sada daleko im kuća.[4]

Po njemu Dalmatinci su napredniji od Hrvata kao što je Italija naprednija od Njemačke. Dalmacija ne može i ne smije u korist same Italije postati njezinom pokrajinom, a za sada ne smije se ni složiti s Hrvatskom. Neka Dalmatinci slijede u literaturi Hrvate, ali ne u politici; neka vlada medju njima duševna moralna zajednica.[5] Zašto se on plaši toga jedinstva?

Jer bi bilo na štetu Dalmacije, a ni na kakovu korist Hrvatske! Dalmacija bi došla u veoma pogibeljnu neizvijesnost. Hrvati sami ne znadu, što žele, što hoće, kako se mislili urediti naprama Austriji, kako naprema Ugarskoj. Nijesu složni ni u narodnom imenu, jer bi neki htjeli da se zovu Hr-

[4] La Dalmazia deve riguardarsi come nazione slava nella maggior sua parte. Di ciò non si disputa, ma domanda si se la nazione croata imbevuta di tutt' altra civiltà (quando sia civilta) faccia tutt' uno colla nazione e se d i s u b i t o possa farlo.

Altro e l' essere di una nazione, altro unirlesi. E Russi i Pollachi sono pure Slavi, non però Polonia vuol essere Russia (op. cit. str. 311.)

[5] Docilità letteraria i Dalmati promettono quanta mai se ne vuole, e concordia morale e civile non solo promettono, ma farrano p u r c h e d i s t i n t i p e r o r a. Op. cit. str. 298.

vati; drugi Iliri, treći Jugoslaveni, četvrti samo Slaveni[1]. Neka se Hrvati najprije slože i kažu, kako se misle urediti, onda će se moći govoriti o svezi, u kojoj Dalmacija valja da sačuva svoju individualnost kao jamstvo, da je Hrvati ne će progutati. No dok su Hrvati u Evropi, a osobito u Italiji ovako ozloglašeni (Tu smo!!) dok ovise o Beču i o Pešti, dok sami ne znadu, što će ni kako će protiv Madžara i Nijemaca, dok se ne operu pred licem Evrope, i dadu jamstvo, da će znati očuvati svoju neodvisnost, dotle ne može biti govora o sjedinjenju; za Dalmaciju je bolje da očuva svoju autonomiju.

Ugarsko-hrvatski ustav, kojim mame Dalmatince, za nas nije prikladan, jer se protivi našim predajama, koje ne poznaju grofova. Ustaje protiv tajnog direktnog i općeg glasovanja.[2] Jezik saborski morao bi biti latinski ili francuski, jer su to svjetski jezici.

Sjedinjenjem bi Dalmacija izgubila svoj lijepi talijanski jezik, koji ne smije biti istisnut, barem za sada, iz gradjanskoga života, poradi činovnika, koji hrvatski ne znadu i s toga, što svak u Dalmaciji znade talijanski. Svojim pozdravom na talijanskom jeziku, upravljenim u Beč na conta Borelli-a, kad je digao glas protiv sjedinjenja, dokazali su zlarinjski seljaci, da bolje tim jezikom govore i pišu nego li Conte di Cavour! ! !

Napokon zaključuje, da valja čekati, dok se ne

[1] Il non andare d' accordo neanco nel nome, neanco nella determinazione della razza, non era per verità buon augurio di unione. Op. cit. str. 351.

[2] Io non conosco elezione leggittima serla ed onesta se non la indiretta. Op. cit. str. 290.

urede stalno odnošaji u monarhiji, tada će se moći raspravljati pitanje sjedinjenja.[3]

U svim raspravama Tommaseo je pokazao nada sve nepoznavanje historije svoje rodjene zemlje. Iz hrvatske prošlosti on ne zna ništa više od onoga, što je pisao Orbini u svojem djelu: »Il regno dei Slavi«.

Ni na književnom ni na političkom polju nije ništa uradio, da bude opravdana slava, kojom su ga obasuli Talijanci i Dalmatinci. No toj slavi mi moramo tražiti uzrok izvan njegovih djela, u prilikama, u kojima je živio.

Kad je najživlje buktila vatra mržnje i prezirania na Austriju i na Nijemce, došao je Tommaseo iz austrijske zemlje u Italiju, da lije ulje na tu vatru opojen jednakom mržnjom. Nauči talijanski jezik kao malo tko u samoj Italiji. Baci se na novinsko polje, stade sipati strijele na austrijsku upravu. To ga je učinilo s jedne strane popularnim, a s druge ga je dovelo do tamnice. Kad iz nje izide mučenik, postade ministrom i tribunom i ako po svojoj ćudi nije bio sposoban ni za jedno ni za drugo.

Upoznavši se s najvećim talijanskim piscima i državnicima stekao je glasa i ugleda, jer je njihovo svjetlo i na nj padalo. To je doprinijelo, da se njegova riječ o javnim stvarima ne zabašuri, da ga masa drži velikim, genijalnim, i ako nije iznio ništa veliko ni pozitivno, da se uskori jedinstvo i sloboda Italije. Tko piše, tko vodi kritiku i ako nije sposoban, da išta stvori, nalazi ipak medju čitateljima pristaša.

[3] Aspettiamo che la monarchia Austriaca sia stabilmente ordinata, e poi parlaremo. Op. cit. str. 337.

Protiveći se jedinstvu Hrvatske ugodio je onim elementima u Dalmaciji, koji su naginjali Italiji, pa i samoj Italiji, koja je mrzila na Hrvate istom mržnjom kao i na Austriju, što su se oni pod Radetzky-em, Benedeck-om, Gyulay-em borili protiv njezine slobode.

Napokon kad je Italija došla do jedinstva i slobode, stari borci stadoše medju se dijeliti plijen. Tommaseo je ostao daleko od te pljenidbe. Nastavio je u siromaštvu svoj književni i novinarski rad. To mu je uvećalo ugled u masi, koja ne može pojmiti siromaštvo u glasovita čovjeka bez udivljenja.

Tko pak pozna prirodjenu dalmatinsku megalomaniju, dozvolit će, da je i ona doprinijela ne malo širenju neopravdane slave.

KNJIŽARA ST. KUGLI, ZAGREB, ILICA 30.

NAJNOVIJE KNJIGE NAKLADNE KNJIŽARE ST. KUGLI

Lijepa književnost:

ALEKSANDER DUMAS: KRALJIČIN GJERDAN. Roman. Knjiga druga. 8°, 453 str.
DOSTOJEVSKIJ: MLADIĆ. Roman. Knjiga druga. 8°, 368 str.
KARLO MAY: DIVLJIM KURDISTANOM. Roman. 8°, 527 str.
JOSIP KOSOR: ŽENA. Drama u 3 čina. 8°, 73 str. —
JOSIP KOSOR: POŽAR STRASTI. Drama u 4 čina. 8°, 71 str.
JOSIP KOSOR: NEPOBJEDIVA LADJA. Tragedija u 5 činova.
GUSTAV KRKLEC: BESKUĆNICI. Roman izgubljenog naraštaja. 8°, 173 str.
GUSTAV KRKLEC: SREBRNA CESTA. Pjesme. Eleg. vez.
ULDERIKO DONADINI: IGRAČKA OLUJE. Drama u 3 čina. 8°, 48 str. Broširano.
ULDERIKO DONADINI: KROZ ŠIBE. Roman.
IVO ANDRIĆ: NEMIRI. Pjesme u prozi. 8°, 64 str.
MILOSTISLAV BARTULICA: RASPEĆE SRBIJE. Pripovijesti. 8°, 164 str. Eleg. vezano.
MILAN OGRIZOVIĆ: TAJNA VRATA. Sedam novela. povijesti. 8°, 181 str. Broširano.
DINKO ŠIMUNOVIĆ: MLADOST. Pripovijest.
TOMO KUMIČIĆ: TAJNA PROKOBONA. Prip.
L. N. TOLSTOJ: USKRSNUĆE. Roman. 8°, 572 str. — Broširano.
AUGUST STRINDBERG: HISTORIJSKE MINIATURE. Novele. 8°, 250 str. Broširano.
AUGUST STRINDBERG: IZABRANE PRIPOVIJESTI. 8°, 148 str.
KORNEL MAKUSZYNSKI: AH TE ŽENE! . . . Vesele priče. 8°, 120 str. Broširano.
DUMAS - Le PRINCE: MRTVAČKA RUKA. Roman. 8°, 416 str. Broširano.
VILIM BERGSOE: PILLONE. Pripovijest.
DRAGAN BUBLIĆ: NA RUBU. Prip. Eleg. vez.

NAKLADA KNJIŽARE ST. KUGLI, ZAGREB, ILIČA 30.

ANDRIĆ DR.: POD APSOLUTIZMOM, (br. 682) D 3.—
BIBLIOTEQUE SUD-SLAVE (br. 688) D 8.—
BOGDANOVIĆ-GUNDULIĆ: DUBRAVKA (br. 689) D 20.—
BOGDANOVIĆ: PREGLED KNJIŽEVNOSTI HRVATSKE I SRPSKE. I. KNJIGA (br. 1374) D 36.—
BOGDANOVIĆ: PREGLED KNJIŽEVNOSTI HRVATSKE I SRPSKE, II. KNJIGA. I. DIO (br. 690) D 50.—
BOGDANOVIĆ: PREGLED KNJIŽEVNOSTI HRVATSKE I SRPSKE, II. KNJIGA II. DIO (br. 691) D 36.—
BOGDANOVIĆ DR. D.: NARODNE PRIPOVIJETKE (br. 1249) D 45.—, vezano 54.—
BOGDANOVIĆ: SRPSKI PRIPOVIJEDAČI I. knjiga (br. 693) D 11.—
BOGDANOVIĆ: SRPSKI PRIPOVIJEDAČI II. KNJIGA (br. 693) D 11.—
BREYER MIRKO: PRILOZI K STAROJ KNJIŽEVNOJ KULTURNOJ POVJESTI HRVATSKOJ. BROŠIRANO (br. 1509) D 10.—
DEŽELIĆ V.: USPOMENE IVANA FRANJINA GUNDULIĆA I DUBROVNIKU POSVEĆENO OD HRV. AKAD. DRUŠTVA »ZVONIMIR«, Sa 1 slikom u litografiji (br. 1510) D 50.—
DERKOS IV.: GENIJ DOMOVINE (br. 694) D 5.—
DUKAT VI.: IZ POVIJESTI ENGLESKE KNJIŽEVNOSTI (br. 695) D 42.—
EMERSON R. W.: VELIKI LJUDI (br. 696) D 4.—
FILIPOVIĆ: HRV.-NJEMAČKA BESJEDOVNICA (br. 697) D 45.—
GAVAZZI DR. M.: PRAVOPISNI RJEČNIK (br. 1215) D 15.—
JAGIĆ V.: RUSKA KNJIŽEVNOST (br. 698) D 27.—
JAMNICKY, PROF. I. I L.: HRVATSKA STENOGRAFIJA (br. 699) D 20.—

Cijene bezobvezne.